

за підтримки
**Міжнародного фонду
«Відродження»**
м. Київ, вул. Артема, 46
тел: +380 (44) 461 97 09
факс: +380 (44) 486 76 29
irf@irf.kiev.ua
<http://www.irf.ua/>

ПРАВО НА ОСВІТУ ТА ПРАВА ОСВІТЯН: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА В УКРАЇНІ

**Аналітичний звіт
за результатами громадського
моніторингу**

Червень 2013

ПОДЯКА

Проведення моніторингу забезпечення та дотримання прав освітян та права на освіту в Україні відбулося завдяки зусиллям багатьох людей – експертів, інтерв'юєрів, аналітиків та громадян України – вчителів та представників адміністрації загальноосвітніх шкіл, викладачів та представників адміністрації вузів, студентів та батьків школярів, які взяли участь у дослідженні. ГО «Європейська дослідницька асоціація» висловлює подяку всім, хто долучився до дослідження та забезпечив якісне виконання проекту: співвиконавцю проекту – дослідницькій компанії InMind, і особисто Марині Соболевській, Олені Крючкової, Олені Поповій, Катерині Настоящій.

Особлива подяка експертам нашого проекту з моніторингу прав у сфері освіти – експерту-юристу Кирилові Рубановському, представникам Всеукраїнської коаліції з надання правової допомоги та керівництву профспілки науки та освіти України.

Здійснення цього дослідження було б неможливим без підтримки освітньої програми Міжнародного фонду «Відродження».

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ВИСНОВКИ	5
МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	8
РОЗДІЛ 1. АНАЛІЗ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ, ЯЕІ РЕГУЛЮЮТЬ ПРАВО НА ОСВІТУ ТА ПРАВА ОСВІТЯН В УКРАЇНІ	10
1.1. Склад законодавства України про право на освіту та права освітян.....	10
1.2. Учасники навчально-виховного процесу	10
1.3. Права працівників навчальних закладів	11
1.4. Право на освіту.....	21
1.5. Загальні права учнів та студентів	22
РОЗДІЛ 2. ПОІНФОРМОВАНІСТЬ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ	30
2.1. Право на освіту: уявлення та можливості реалізації	30
2.2. Обізнаність та поінформованість про права	33
2.3. Джерела інформації про права учасників освітнього процесу та довіра до них.....	37
РОЗДІЛ 3. ПОРУШЕННЯ ПРАВ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ: УЯВЛЕННЯ ТА ДОСВІД.....	41
3.1. Уявлення про порушення прав освітян та права на освіту	41
3.2. Досвід порушення прав учасників освітнього процесу.....	45
3.2.1. Досвід порушення прав працівників загальноосвітніх шкіл.....	45
3.2.2. Досвід порушення прав працівників ВНЗ	48
3.2.3. Досвід порушення прав учнів	49
3.2.4. Досвід порушення прав студентів	50
3.3. Суб'єкти порушення прав учасників освітнього процесу	52
РОЗДІЛ 4. ЗАХИСТ ПРАВ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ: УЯВЛЕННЯ ТА ДОСВІД	54
4.1. Уявлення про захист прав учасників освітнього процесу.....	54
4.2. Досвід захисту прав учасників освітнього процесу	55
4.3. Готовність до захисту власних прав.....	60
ДОДАТКИ.....	64
Додаток 1. Перелік типових порушень прав вчителів/адміністрації загальноосвітніх шкіл	64
Додаток 2. Перелік типових порушень прав учнів загальноосвітніх шкіл.....	67
Додаток 3. Перелік типових порушень прав працівників ВНЗ	68
Додаток 4. Перелік типових порушень прав студентів ВНЗ.....	71
Додаток 5. Опис методології дослідження.....	73

ВСТУП

На сучасному етапі розвитку світової спільноти освіта є найважливішим елементом соціальної сфери держави, що забезпечує стійке економічне зростання, соціальну стабільність, розвиток інститутів громадянського суспільства та національну безпеку держави. Освіта перетворилась на безперервний процес накопичення конкретною особою систематизованих знань, умінь та навичок з метою їх ефективного використання в професійній діяльності. Рівень освітньої підготовки населення є одним із показників, який характеризує конкурентоспроможність країни.

Утвердження і забезпечення права людини на освіту в будь-якій країні є одним з найважливіших обов'язків держави. Сьогодні цілком очевидно, що без необхідної освіти людина не зможе забезпечити собі належних умов життя і реалізуватись як особистість, а також усвідомити і захистити свої права. Високий рівень освіченості населення є важливим чинником, що позитивно впливає на створення сприятливих умов для повної реалізації прав і свобод людини і громадянина.

В Україні законодавчо закріплено визнання освіти пріоритетною сферою соціально-економічного, духовного і культурного розвитку суспільства, а метою освіти визначається всебічний розвиток людини як особистості і найвищої соціальної цінності. Україна має розвинену і всеохоплюючу систему освіти, яка за основними показниками була і залишається на рівні світових стандартів. Водночас за останні роки у цій сфері накопичилося чимало проблем, які негативно впливають на реалізацію права громадян на освіту

Право на освіту є одним з основних соціально-культурних прав громадян, закріплених Конституцією України (ст. 53). Це право має кожен громадянин незалежно від соціального походження, національності, політичних, релігійних та інших переконань, статі, майнового стану та інших ознак. У Конституції закріплюється, що повна загальна середня освіта є обов'язковою. Держава має забезпечувати доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах.

В Україні ухвалено низку законів, що сприяють забезпеченню прав громадян на освіту. Передусім це Закон України "Про освіту", прийнятий у 1991 р., закони України "Про загальну середню освіту" (1999 р.), "Про професійно-технічну освіту" (1998 р.), "Про дошкільну освіту та виховання" (2001 р.). Підготовлено законопроекти "Про позашкільну освіту" та "Про вищу освіту", які знаходяться на розгляді у Верховній Раді України.

Тобто в Україні існує необхідна правова база, що дає змогу державі переважно забезпечувати право громадян на отримання освіти на рівні світових стандартів. Незважаючи на це, в освіті існують проблеми, які є перешкодою її модернізації з урахуванням сучасних глобалізаційних процесів, економічних можливостей, національних традицій. Тому їх закріплення у чинному законодавстві України ще не є показником їх реальності, створення належних умов та способів гарантування права на освіту.

Невідповідність задекларованого законами права на освіту реаліям суспільного життя та визначення основних порушень прав учасників освітнього процесу потребують особливого аналізу, що стало підґрунтям для проведення спеціального дослідження цієї проблеми.

Як і будь-яка сфера діяльності людини, освіта в Україні вивчається соціологами, філософами, юристами в різних аспектах і під різними кутами зору. І це породжує проблему розрізненості інформації щодо стану забезпечення та порушення прав учасників освітнього процесу. Представлений проект є науково обґрунтованим дослідженням теорії і практики правозабезпечення в освітній галузі, який був проведений через збір, аналіз та узагальнення інформації, отриманої від самих учасників освітнього процесу. Оприлюднення отриманих результатів та донесення переліку типових порушень прав в освіті до широкого кола осіб – як тих, хто ухвалює закони, так і тих, хто має ці закони виконувати або забезпечувати їх виконання – є підґрунтям для проведення громадських обговорень та кампаній адвокати по захисту прав освітян та права на освіту.

ВИСНОВКИ

1. Обізнаність про права основних учасників навчально-виховного процесу формується безпосередньо у зв'язку з їх уявленнями про те, що собою становить право на освіту. Так, співставляючи уявлення основних груп учасників освітнього процесу, можна зробити висновки, що найбільш важливою і суттєвою для освітян характеристикою "права на освіту" є **доступність освіти**. У зв'язку із чим основними принципами реалізації "права на освіту" для опитаних стає можливість отримання безкоштовної загальної середньої освіти та можливість вибору спеціальності, яка подобається, та навчального закладу за бажанням.
2. Характеризуючи визначальні ознаки реалізації права на освіту в цілому слід зазначити, що всі групи опитаних демонструють стійку переконаність у тому, що **лише сама людина та її ставлення до освіти, є основним принципом реалізації освітніх прав**, наскільки б ці права не декларувалися або фінансово (достатньо чи ні) підтримувалися державою та іншими освітніми інституціями.
3. Освіта як окрема сфера взаємовідносин у житті суспільства в Україні регулюється різними нормативно-правовими актами. На думку респондентів, **основним законом, що регламентує права у сфері освіти, є Закон "Про освіту"** – 72% опитаних у першу чергу обрали саме такий варіант відповіді. Конституція України також регламентує права освітян – так вважають 58% учасників опитування. Закон "Про загальну середню освіту" займає третю позицію у переліку законодавчих актів, які на думку респондентів регламентують права на освіту. Так вважає 52% опитаних. У той же час, обізнаність щодо нормативних актів, які регламентують забезпечення прав освітян та права на освіту, є залежною від специфіки включеності тієї чи іншої групи опитаних до освітнього процесу в цілому та різних його структурних елементів зокрема.
4. Не зважаючи на достатньо високу середню оцінку власної інформованості з питань прав учасників освітнього процесу, наданих та гарантованих державою Україна, **представники різних групи демонструють різний рівень самооцінки такої інформованості**. Респонденти, що представляють групи студентів та батьків учнів загальноосвітніх шкіл, визнають власну некомпетентність та недостатність інформаційного забезпечення з питань прав освітян, а отже, значною мірою потребують отримання такої інформації.
5. Звернення до різноманітних комунікаційних каналів та отримання інформаційних повідомлень про права освітян із різних джерел є основою для забезпечення можливостей вибору із множини точок зору, що виступає важливою ознакою демократичного суспільства. У той же час чітко **прослідковується диспозиція щодо способів отримання інформаційних повідомлень** про права освітян між групами споживачів освітніх послуг (студентів та батьків учнів) та тих, хто активно задіяний в системі надання таких послуг – викладачів ВНЗ та представників шкіл.
6. Якщо **деперсоналізовані джерела інформації** – Інтернет та ЗМІ - за визнанням респондентів **домінують у структурі комунікаційних каналів** отримання інформації про права освітян та права на освіту, то в оцінці рівня довіри до даних інформаційних джерел можна спостерігати дещо іншу картину. **Серед джерел інформації** про права освітян, **яким респонденти довіряють більше**, ніж іншим, **домінують офіційні інституційні комунікаційні канали** – безпосереднє керівництво навчальних закладів (шкіл та ВНЗ – 28%) та Міністерство освіти та науки (22%). Разом із тим, спостерігається високий рівень довіри до Інтернет як джерела інформації про права учасників освітнього процесу. Вибір пріоритетних комунікаційних каналів та рівень довіри до них різних груп респондентів допомагає краще зрозуміти способи отримання інформаційних повідомлень та визначити оптимальні способи звернення до цільової аудиторії з метою поширення інформації про право на освіту та права освітян.
7. Дослідження передбачало збір інформації та аналіз порушень прав учасників освітнього процесу у двох основних напрямках: **сприйняття (уявлення)** про ці порушення та **реальний досвід порушень** їх освітніх прав. Разом із цим **враховувались особливості кожної з груп учасників освітнього процесу** у зв'язку із колом тих прав, що пов'язані із специфікою їх участі в освітній системі.

8. Так, на думку працівників освіти середньої і вищої ланки - **тих, хто надає освітні послуги**, найчастіше в Україні **порушуються права, пов'язані із фінансовим забезпеченням їх діяльності**: отримання пільг та компенсацій за працю (14% опитаних працівників системи освіти, які вважають, що такі права порушуються часто і 32% - дуже часто), своєчасне одержання винагороди за працю (12% та 35% відповідно).
9. На думку **тих, хто є споживачами освітніх послуг** – студентів та батьків учнів загальноосвітніх шкіл – найчастіше порушується **право на отримання безкоштовної** (56% тих, хто вважає, що таке право порушується часто) **та якісної** (53% відповідно) освіти.
10. Серед **типових порушень прав вчителів: права, пов'язані із умовами праці** - залученням до надурочних робіт (32% тих опитаних, хто зазначив, що має досвід таких порушень власних прав) та виконанням робіт, не передбачених трудовою угодою (29% відповідно).
11. За результатами опитування представників викладацького та адміністративного персоналу ВНЗ **найчастіше порушуються права, пов'язані із умовами праці**. Так, 44% опитаних зазначили, що мали досвід перевищення максимального навчального наукового та педагогічного навантаження, 34% опитаних – перевищення річного робочого часу на виконання навчальних, методичних та організаційних робіт.
12. Згідно із відповідями батьків учнів **найчастіше порушується право школярів на безкоштовну освіту**. Так, 84% опитаних батьків школярів зазначили, що мали досвід випадків надання платних послуг та вимагання "благодійних" внесків у школах. 40% опитаних зазначили, що від них незаконно вимагали оплату за навчання у державних та комунальних навчальних закладах.
13. У структурі **порушень прав студентів** як споживачів освітніх послуг домінують випадки **порушення прав на отримання якісної освіти**. Так, найчастіше за відповідями респондентів зустрічаються випадки невідповідності освітніх послуг існуючим стандартам: 62% мали досвід саме такого типу порушень права на якісну освіту. 60% опитаних зазначили, що мали досвід порушень, пов'язаних із невиконанням нормативів матеріально-технічного, фінансового та іншого забезпечення ВНЗ. Формальне здійснення практичної підготовки у вузах зазначили 52% опитаних.
14. Формування обізнаності про власні права передбачає також готовність суб'єктів права до їх захисту. На думку опитаних **основним суб'єктом, що має не лише гарантувати, але й захищати права освітян та права на освіту є держава, представлена Міністерством освіти та науки**. 57% респондентів – представників різних груп освітян визначили саме так.
15. Щодо **найменш важливого суб'єкту захисту прав освітян** думка представників всіх груп практично збігається. Так, лише 18% студентів, 8% батьків учнів та по 17% представників шкіл та ВНЗ називають серед захисників прав учасників освітнього процесу **неурядові організації, асоціації, спілки**. Такі уявлення про можливість участі даних суб'єктів громадянського суспільства у захисті прав свідчить про надзвичайно **низький рівень включеності неурядових організацій (НУО) у систему правового захисту населення в цілому і освітян зокрема**, низький рівень обізнаності учасників освітнього процесу про можливості звернення до НУО за захистом прав.
16. Результати опитування учасників освітнього процесу показали достатньо **низький рівень особистого досвіду захисту прав в освітній сфері**. Найбільш активною у захисті власних прав на освіту виявилась група студентів 27% серед яких заявили про досвід захисту своїх прав. Також більш високий рівень досвіду захисту прав на освіту серед учасників опитування демонструє група, пов'язана з середньою загальною освітою – батьки учнів та вчителі шкіл – 25% і 24% опитаних відповідно заявили, що мали такий досвід. Викладачі ВНЗ виявились соціальною групою, яка має найменший досвід захисту своїх прав: лише 19% опитаних визнали, що намагались захистити свої права.
17. Серед **способів захисту прав домінує вирішення проблеми на локальному рівні** – звернення до безпосереднього керівництва навчального закладу (39% опитаних). Важливо відзначити також роль профспілок у захисті прав освітян. Так, 36% студентів захистили свої права за допомогою студентських профспілок. 30% представників шкіл та 21% працівників ВНЗ, що також мали досвід захисту власних прав, зверталися до профспілок.
18. Спостерігається дуже **низький рівень звернення до неурядових організацій, які надають правову допомогу** – лише 7% опитаних студентів та батьків учнів, що мали досвід захисту власних

ERA – ЄВРОПЕЙСЬКА ДОСЛІДНИЦЬКА АСОЦІАЦІЯ

прав, обрали саме такий спосіб. Ще нижчий рівень звернення до неурядових організацій серед представників ВНЗ та працівників шкіл – по 4% відповідно.

19. Слід зазначити скоріше **позитивний досвід тих, хто вирішив захистити свої права**. Серед опитаних 82% освітян відзначили, що їм вдалося захистити свої права і лише 10% не змогли їх відстояти.
20. Незважаючи на низький рівень досвіду захисту власних прав у сфері освіти, **учасники опитування виявили достатньо високу готовність захищати свої права**. Так, 83% опитаних зазначили, що готові захищати свої права у разі їх порушення. Високий рівень готовності захисту власних прав на освіту демонструють практично всі групи учасників опитування, однак **найвищий рівень активності фіксується серед батьків учнів** – 88% серед яких відзначили, що вони готові захищати права своїх дітей у разі їх порушення.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ¹

Моніторинг забезпечення та дотримання права на освіту та прав освітян в Україні було проведено у лютому - червні 2013 року ГО «Європейська дослідницька асоціація» (ERA) у співпраці з дослідницькою компанією InMind, за фінансової підтримки фонду «Відродження». Дизайн та методологія дослідження були розроблені Європейською дослідницькою асоціацією.

Проект мав на меті дослідити рівень обізнаності освітян зі своїми правами й обов'язками та готовності їх захищати, вивчити ситуацію із дотриманням/забезпеченням прав суб'єктів освітнього процесу та розробити типовий перелік порушення прав усіх груп, дотичних до освіти, підтверджений об'єктивними даними.

У фокус уваги моніторингу потрапили різні суб'єкти освітньої системи. Умовно їх можна розділити на дві групи: ті, хто включений в систему освітніх відносин як користувачі освітніх послуг – студенти, школярі та їхні батьки, та ті, хто надає такі послуги – вчителі та адміністрація загальноосвітніх шкіл, викладачі та адміністрація/керівництво ВНЗ. Представлення повноцінної картини та оцінка ситуації правового забезпечення учасників освітнього процесу, що склалася в Україні, неможливі без урахування специфіки уявлень представників кожної із зазначених соціальних груп.

Серед прав учасників освітнього процесу, гарантованих законодавством України, були виокремлені (1) для учнів загальноосвітніх шкіл (ЗОШ) та студентів вузів: право на освіту, право на безкоштовну освіту, право на якісну освіту, соціальні гарантії та права; (2) для вчителів ЗОШ, викладачів вузів та представників адміністрації: право на працю, право на оплату праці, право на належні умови праці, соціальні права та гарантії.

Логіка дослідження включала постановку та вирішення таких завдань:

- визначення рівня поінформованості представників різних груп, залучених до освітнього процесу, їх уявлення про власні права та можливості, що надаються та гарантуються державою як комплекс "права на освіту";
- уявлення про основні порушення прав освітян та безпосередній досвід порушення цих прав;
- уявлення про можливі способи захисту власних прав на освіту, досвід та готовність до їх захисту;
- розробку типового переліку найбільш поширених порушень гарантованих законодавством прав учасників освітнього процесу.

При розробці методології дослідження експерти ERA передбачали, що порушення прав може відбуватися з різних причин, однією з яких є брак знань про свої права. Дослідження визначило рівень обізнаності учасників освітнього процесу про свої права та показало, чи є просвітницькі заходи в цій сфері необхідними, і в якому форматі вони мають здійснюватися.

Вивчення стану дотримання прав показало, що проблема полягає не тільки в тому, що закони у сфері освіти є недосконалими, а в тому, що держава не забезпечує їх виконання, і є першим порушником законодавства про освіту. Методологія дослідження була спрямована на те, щоб виявити, як саме порушуються права, які групи потребують захисту найбільше і в який спосіб це можна зробити.

Важливим аспектом дослідження стало вивчення ролі неурядових організацій та профільних профспілок як складових елементів реалізації принципів громадянського суспільства у захисті прав освітян, рівень їх включеності та міра залученості до функціонування системи правового захисту учасників освітнього процесу.

---

¹ Більш детально якісний та кількісний етапи дослідження подані у додатку 5

Реалізація поставлених завдань із врахуванням точок зору представників різних груп учасників освітнього процесу допомогла сформувати та представити об'єктивну поточну картину забезпечення та дотримання їхніх прав, декларованих і гарантованих державою.

Проект складався з 3-х етапів.

Перший етап :

Завданням першого – якісного етапу дослідження було збір інформації для розробки інструментарію опитування та уточнення гіпотези типового переліку порушень прав освітян: права на працю, права на належні умови праці, права на оплату праці, соціальних прав та гарантій; прав учнів та студентів: права на освіту, права на безкоштовну освіту, права на якісну освіту, соціальних прав та гарантій. Докладно результати якісного етапу викладені нижче у цьому звіті.

1-ий етап включав:

- експертний аналіз законодавства, яке регулює освіту в Україні;
- проведення 4 фокус-групових дискусій з вчителями загальноосвітніх шкіл, викладачами вузів Києва, батьками учнів та студентами;
- Глибинні інтерв'ю з представниками профспілки працівників освіти і науки України (2) ; представниками неурядових організацій, які надають правову допомогу населенню (2).

Другий етап :

Завданням другого етапу було вивчення *рівня обізнаності* щодо прав учасників освітнього процесу з різних груп; визначення *рівня дотримання/забезпеченості* прав їхніх прав; виявлення *рівня готовності* респондентів до захисту своїх прав та збір інформації про *порушення* прав. Результатом другого етапу мало стати наповнення типового переліку порушення прав на освіту та прав освітян об'єктивними даними.

2-ий етап включав:

- Експертне опитування референтних груп у регіональному розрізі: (1) вчителів у сільських населених пунктах (N=116); (2) вчителів у містах (N=238); (3) представників адміністрації загальноосвітніх шкіл у селах і містах (N= 72); (4) професорсько-викладацький склад вузів у містах 100 тис.+ (N=100), (5) представників адміністрації вузів у містах 100 тис.+ (N= 50), (6) Он-лайн опитування батьків учнів (N=100) та студентів вузів (N=100).

Третій етап передбачав оприлюднення даних дослідження та надання доступу до типового переліку порушень прав в освіті всім зацікавленим особам та організаціям.

РОЗДІЛ 1. АНАЛІЗ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ, ЯЄІ РЕГУЛЮЮТЬ ПРАВО НА ОСВІТУ ТА ПРАВА ОСВІТЯН В УКРАЇНІ

1.1. Склад законодавства України про право на освіту та права освітян

Законодавство за визначенням є системним явищем, впорядкованою структурою нормативно-правових актів. У цьому контексті до системи законодавства з питань дошкільної освіти належать

1. **Конституція України**, яка містить засадничі положення щодо гарантування права на освіту, права на працю, права на соціальний захист;

2. **Міжнародні договори**, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, в яких відображені засадничі норми міжнародного права щодо економічних культурних та соціальних прав. До таких документів належать ратифіковані Україною Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Європейська соціальна хартія (переглянута) тощо

3. **Закони України**, що деталізують та розвивають конституційні положення про права людини та громадянина у сфері освіти, трудовій та соціальній сферах, а також встановлюють додаткові до конституційних права суб'єктів навчально-виховного процесу. До таких законодавчих актів зокрема належать базовий для освітньої галузі Закон України «Про освіту», а також спеціальні закони – Закон України «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту», що визначає особливості правовідносин на окремих освітніх рівнях. Загальні засади правового регулювання трудових відносин у сфері освіти передбачені Кодексом законів про працю України, засади пенсійного забезпечення освітян – Законами України «Про пенсійне забезпечення», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Слід зазначити, що відповідно до ст. 92 Конституції України права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод, засади регулювання праці, охорони дитинства, виховання, освіти, охорони здоров'я; а також основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення визначаються виключно законами України.

4. **Інші нормативно-правові акти**, тобто постанови Кабінету Міністрів України, накази центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері освіти, яким до 2010 р. та з 2013 р. є Міністерство освіти і науки України, а (у 2010-2013 рр. діяло Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України)

1.2. Учасники навчально-виховного процесу

Суб'єктами прав у сфері освіти є учасники навчально-виховного процесу. Закон України «Про освіту» визначає, що учасниками навчально-виховного процесу є:

діти дошкільного віку, вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі, стажисти, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти;

керівні, педагогічні, наукові, науково-педагогічні працівники, спеціалісти;

батьки або особи, які їх замінюють.²

Відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту» учасниками навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах є:

учні (вихованці);

керівники;

²Закон України «Про освіту» від 23.05.1991 р, № 1060-XII. Ст. 50.

педагогічні працівники, психологи, бібліотекарі;

інші спеціалісти;

батьки або особи, які їх замінюють.³

Водночас Закон України «Про вищу освіту» окреслює таке коло учасників навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах:

педагогічні і науково-педагогічні працівники;

особи, які навчаються у вищих навчальних закладах;

працівники вищих навчальних закладів (категорійні спеціалісти, старші лаборанти, завідувачі навчальними лабораторіями, методисти та інші).⁴

Нижче проаналізовано права таких категорій учасників навчально-виховного процесу:

педагогічних та інших працівників загальноосвітніх навчальних закладів

педагогічних, науково-педагогічних та керівних працівників вищих навчальних закладів.

учнів загальноосвітніх навчальних закладів

осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах(студентів);

1.3. Права працівників навчальних закладів

1.3.1. Загальні права педагогічних та інших працівників навчальних закладів

Законодавство передбачає низку прав та гарантій, які є спільними для працівників навчальних закладів різних освітніх рівнів (в т.ч. загальноосвітніх та вищих навчальних закладів)

Найбільш детально врегульований законодавством правовий статус педагогічних та науково-педагогічних працівників. Перелік посад педагогічних та науково-педагогічних працівників встановлено постановою Кабінету Міністрів України від 14.06.2000 р. № 963.

Право на працю. Працівники навчальних закладів приймаються на роботу шляхом укладення трудового договору, в тому числі за контрактом. Прийняття на роботу науково-педагогічних працівників здійснюється на основі конкурсного відбору.⁵

Слід зазначити, що Конституцією України гарантовано право всіх працівників:

на безпечні і здорові умови праці,

на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом.

право на своєчасне одержання винагороди за працю

на захист від незаконного звільнення.⁶

У свою чергу, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, ратифікований Українською РСР у 1973 р., визначає право на працю як право кожної людини дістати можливість заробляти собі на життя працюю, яку вона вільно обирає або на яку вона вільно погоджується, і зроблять належні кроки до забезпечення цього права. Реалізація вказаного права, згідно з Пактом, включає:

отримання винагороди, що забезпечувала б як мінімум усім трудящим,

справедливу зарплату і рівну винагороду за працю рівної цінності без будь-якої різниці, причому, зокрема, жінкам повинні гарантуватись умови праці, не гірші від тих, якими користуються чоловіки, з рівною платою за рівну працю,

³ Закон України «Про загальну середню освіту» від 13.02.1999 р, № 651-XIV. Ст. 19.

⁴ Закон України «Про вищу освіту» від 17.02.2002 р, № 2984-III. Ст. 46.

⁵ Закон України «Про освіту». Ст. 54.

⁶ Конституція України від 28.06.1996 року. Ст. 43

умови роботи, що відповідають вимогам безпеки та гігієни,

однакову для всіх можливість просування по роботі на відповідні більш високі ступені виключно на підставі трудового стажу і кваліфікації,

відпочинок, дозвілля і розумне обмеження робочого часу та оплачувану періодичну відпустку так само, як і винагороду за святкові дні.⁷

Права педагогічних та науково-педагогічних працівників. Відповідно до Закону «Про освіту» педагогічні та науково-педагогічні працівники мають право на:

захист професійної честі, гідності;

вільний вибір форм, методів, засобів навчання, виявлення педагогічної ініціативи;

індивідуальну педагогічну діяльність;

участь у громадському самоврядуванні;

користування подовженою оплачуваною відпусткою;

забезпечення житлом у першочерговому порядку, пільгові кредити для індивідуального і кооперативного будівництва;

придбання для працюючих у сільській місцевості основних продуктів харчування за цінами, встановленими для працівників сільського господарства;

одержання службового житла;

підвищення кваліфікації, перепідготовку, вільний вибір змісту, програм, форм навчання, навчальних закладів, установ та організацій, що здійснюють підвищення кваліфікації і перепідготовку.⁸

Державні гарантії. Крім закріплення прав законодавство також встановлює для громадян гарантії, тобто бере на себе здійснення заходів, які як правило потребують бюджетних витрат та організаційних зусиль. Законом України «Про освіту» передбачені такі державні гарантії педагогічним та науково-педагогічним працівникам:

належні умови праці, побуту, відпочинку, медичне обслуговування;

підвищення кваліфікації не рідше одного разу на п'ять років;

правовий, соціальний, професійний захист;

надання пільгових довготермінових кредитів на будівництво (реконструкцію) і придбання житла;

компенсації, встановлені законодавством, у разі втрати роботи, у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці;

Законом передбачено низку державних гарантій, що стосуються оплати праці педагогічних та науково-педагогічних працівників, а саме:

встановлення підвищених посадових окладів (ставок заробітної плати) за наукові ступені і вчені звання;

виплату надбавок за вислугу років щомісячно у відсотках до посадового окладу (ставки заробітної плати) залежно від стажу педагогічної роботи у таких розмірах: понад 3 роки - 10 відсотків, понад 10 років - 20 відсотків, понад 20 років - 30 відсотків;

надання педагогічним працівникам щорічної грошової винагороди в розмірі до одного посадового окладу (ставки заробітної плати) за сумлінну працю, зразкове виконання службових обов'язків;

⁷ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. Ст. ст. 6,7; .Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 19.10.1973 р. № 2148-VIII «Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права»

⁸ Закон України «Про освіту». Ст.55

ERA – ЄВРОПЕЙСЬКА ДОСЛІДНИЦЬКА АСОЦІАЦІЯ

виплату педагогічним і науково-педагогічним працівникам допомоги на оздоровлення у розмірі місячного посадового окладу (ставки заробітної плати) при наданні щорічної відпустки.⁹

У разі захворювання педагогічного чи науково-педагогічного працівника, яке унеможлиблює виконання ним професійних обов'язків і обмежує перебування в дитячому, учнівському, студентському колективах, або тимчасового переведення за цих чи інших обставин на іншу роботу, за ним зберігається попередній середній заробіток. У разі хвороби або каліцтва попередній середній заробіток виплачується до відновлення працездатності або встановлення інвалідності.

Педагогічним працівникам, які працюють у сільській місцевості і селищах міського типу, а також пенсіонерам, які раніше працювали педагогічними працівниками в цих населених пунктах і проживають у них, держава відповідно до чинного законодавства забезпечує безплатне користування житлом з опаленням і освітленням у межах встановлених норм. Пільги на безплатне користування житлом з опаленням та освітленням, надаються у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.¹⁰

Держава забезпечує встановлення посадових окладів (ставок заробітної плати) науково-педагогічним, педагогічним та іншим категоріям працівників навчальних закладів та установ освіти на основі Єдиної тарифної сітки у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.¹¹

Працівникам, які виконують поряд з своєю основною роботою, обумовленою трудовим договором, додаткову роботу за іншою професією (посадою) або обов'язки тимчасово відсутнього працівника без звільнення від своєї основної роботи, провадиться доплата за суміщення професій (посад) або виконання обов'язків тимчасово відсутнього працівника. Розміри доплат за суміщення професій (посад) або виконання обов'язків тимчасово відсутнього працівника встановлюються на умовах, передбачених у колективному договорі.¹²

Кодекс законів про працю передбачає додаткові гарантії для окремих категорій жінок. Так, не допускається залучення до робіт у нічний час, до надурочних робіт і робіт у вихідні дні і направлення у відрядження вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до трьох років. Жінки, що мають дітей віком від трьох до чотирнадцяти років або дітей-інвалідів, не можуть залучатись до надурочних робіт або направлятись у відрядження без їх згоди.¹³

Відпустки. Закон України «Про відпустки» встановлює, що керівним працівникам навчальних закладів та установ освіти, навчальних (педагогічних) частин (підрозділів) інших установ і закладів, педагогічним, науково-педагогічним працівникам та науковим працівникам надається щорічна основна відпустка тривалістю до 56 календарних днів. Порядок надання відпусток зазначеним категоріям працівників встановлений постановою Кабінету Міністрів України від 14.04.1997 р. №347.

Працівникам з ненормованим робочим днем згідно із списками посад, робіт та професій, визначених колективним договором, угодою, надається додаткова відпустка за особливий характер праці тривалістю до 7 календарних днів¹⁴

Участь у професійних спілках. Працівники навчальних закладів мають право на основі вільного волевиявлення без будь-якого дозволу створювати профспілки, вступати до них та виходити з них на умовах і в порядку, визначених їх статутами, брати участь у роботі профспілок. При цьому вони вільно обирають профспілку, до якої вони бажають вступити. Ніхто не може бути примушений вступати або не вступати до профспілки

Виборний орган первинної профспілкової організації є представником трудового колективу у відносинах із власником. Він зокрема укладає та контролює виконання колективного договору, звітує про

⁹ Закон України «Про освіту». Ст.57.

¹⁰ Закон України «Про освіту». Ст.57.

¹¹ Постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2008 р. № 1298 «Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери»

¹² Кодекс законів про працю України, затверджений Законом від 10.12.1971 р. № 322-VIII. Ст. 105.

¹³ Кодекс законів про працю України. Ст. ст. 176, 177.

¹⁴ Закон України «Про відпустки» від 15.11.1996 р. №504/96-ВР. Ст. ст. 6,8.

Його виконання на загальних зборах трудового колективу, звертається з вимогою до відповідних органів про притягнення до відповідальності посадових осіб за невиконання умов колективного договору, разом з роботодавцем вирішує питання запровадження, перегляду та змін норм праці, бере участь у розробці правил внутрішнього трудового розпорядку закладу, представляє інтереси працівників за їх дорученням при розгляді трудових індивідуальних спорів та у колективному трудовому спорі, а також здійснює інші надані законом повноваження.¹⁵

1.3.2.Права працівників загальноосвітніх навчальних закладів

Як вже зазначалось, Закон України «Про загальну середню освіту» виокремлює такі категорії працівників загальноосвітніх навчальних закладів:

- 1) керівники;
- 2) педагогічні працівники,
- 3) психологи, бібліотекарі;
- 4) інші спеціалісти.

Трудові відносини в системі загальної середньої освіти регулюються Кодексом законів про працю України, іншими актами трудового законодавства. В той же час Закони України «Про освіту» та «Про загальну середню освіту», встановлюють особливості праці у загальноосвітніх навчальних закладах.

Згідно, із Законом України «Про загальну середню освіту» педагогічним працівником повинна бути особа з високими моральними якостями, яка має відповідну педагогічну освіту, належний рівень професійної підготовки, здійснює педагогічну діяльність, забезпечує результативність та якість своєї роботи, фізичний та психічний стан здоров'я якої дозволяє виконувати професійні обов'язки в навчальних закладах системи загальної середньої освіти.¹⁶

Умови праці та оплата праці. Специфічними чинниками, що впливають на умови праці педагогічних працівників, а також на оплату їх праці, є педагогічне навантаження, результати атестації та наповнюваність класів.

Педагогічне навантаження вчителя загальноосвітнього навчального закладу – це час, призначений для здійснення навчально-виховного процесу. що встановлюється незалежно від підпорядкування, типу і форми власності закладу.

Закон України «Про загальну середню освіту» визначає, що педагогічне навантаження вчителя включає тарифну ставку – 18 навчальних годин протягом навчального тижня, що становлять, а також інші види педагогічної діяльності в такому співвідношенні до тарифної ставки:

- класне керівництво - 20-25 відсотків;
- перевірка зошитів - 10-20 відсотків;
- завідування майстернями - 15-20 відсотків;
- завідування навчальними кабінетами - 10-15 відсотків;
- завідування навчально-дослідними ділянками - 10-15 відсотків.

Педагогічне навантаження вихователя загальноосвітнього навчального закладу становить 30 годин, вихователя загальноосвітньої спеціальної школи (школи-інтернату) - 25 годин на тиждень, що становить тарифну ставку.

Розміри тарифних ставок інших педагогічних працівників, визначаються Кабінетом Міністрів України.

¹⁵ Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15.09.1999 р. № 1045-XIV. Ст. ст. 6,7, 38.

¹⁶ Закон України «Про загальну середню освіту» Ст. 24.

Педагогічне навантаження вчителя загальноосвітнього навчального закладу незалежно від підпорядкування, типу і форми власності в обсязі, меншому за тарифну ставку, встановлюється тільки за згодою вчителя.

Перерозподіл педагогічного навантаження протягом навчального року допускається у разі зміни кількості годин з окремих предметів, що передбачається робочим навчальним планом, або за письмовою згодою педагогічного працівника.¹⁷ Такий перерозподіл є зміною істотних умов праці, і згідно з трудовим законодавством працівник повинен бути повідомлений про таку зміну не пізніше ніж за два місяці.¹⁸

Атестація педагогічних працівників є обов'язковою і здійснюється, як правило, один раз на п'ять років. За результатами атестації педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів визначається відповідність педагогічного працівника займаній посаді, присвоюється кваліфікаційна категорія (спеціаліст, спеціаліст другої категорії, спеціаліст першої категорії і спеціаліст вищої категорії) та може бути присвоєно педагогічне звання (старший учитель, учитель-методист, вихователь-методист, педагог-організатор-методист тощо).

У свою чергу *наповнюваність класів* загальноосвітніх навчальних закладів не повинна перевищувати 30 учнів. У загальноосвітніх навчальних закладах, розташованих у селах, селищах, кількість учнів у класах визначається демографічною ситуацією, але повинна становити не менше п'яти осіб. При меншій кількості учнів у класі заняття проводяться за індивідуальною формою навчання.

Для спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів) кількість учнів у класі визначається Міністерством освіти і науки України за погодженням із Міністерством охорони здоров'я та Міністерством фінансів України. Також Міністерство освіти і науки України за погодженням із Міністерством фінансів України встановлюють кількість учнів у групах продовженого дня та вихованців у групах загальноосвітніх навчальних закладів усіх типів.¹⁹

Відволікання педагогічних працівників від виконання професійних обов'язків на виконання робіт, не передбачених трудовим договором, без згоди педагогічного працівника не допускається. Відмова педагогічного працівника від виконання робіт, не передбачених трудовим договором, не може бути підставою для його звільнення з посади, крім випадків, встановлених законодавством.²⁰

Права педагогічних працівників. Положення про загальноосвітній навчальний заклад, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14.06.2000 р. № 964, закріплює такі права педагогічних працівників загальноосвітнього навчального закладу:

самостійно обирати форми, методи, способи навчальної роботи, не шкідливі для здоров'я учнів;

брати участь у роботі методичних об'єднань, нарад, зборів закладу та інших органів самоврядування закладу, в заходах, пов'язаних з організацією навчально-виховної роботи;

обирати форми та здійснювати підвищення своєї кваліфікації; навчатися у вищих навчальних закладах і закладах системи підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників;

проходити атестацію для здобуття відповідної кваліфікаційної категорії та отримувати її в разі успішного проходження атестації;

проводити в установленому порядку науково-дослідну, експериментальну, пошукову роботу;

вносити керівництву закладу і органам управління освітою пропозиції щодо поліпшення навчально-виховної роботи;

на соціальне і матеріальне забезпечення відповідно до законодавства;

об'єднуватися у професійні спілки та бути членами інших об'єднань громадян, діяльність яких не заборонена законодавством;

¹⁷ Закон України «Про загальну середню освіту». Ст. ст. 19 24,25

¹⁸ Кодекс законів про працю України Ст. 32.

¹⁹ Закон України «Про загальну середню освіту». Ст. 14

²⁰ Закон України «Про загальну середню освіту». Ст. ст. 19 24,25

порушувати питання захисту прав, професійної та людської честі і гідності..²¹

Директор, заступник директора з навчальної, виховної, навчально-виховної роботи, вчитель, педагог-організатор загальноосвітнього навчального закладу в сільському населеному пункті належать до категорій працівників, яким може бути надано службові жилі приміщення²²

Участь у громадському самоврядуванні. Працівники загальноосвітніх навчальних закладів вправі брати участь у громадському самоврядуванні. Органом громадського самоврядування загальноосвітнього навчального закладу є загальні збори (конференція) його колективу, що скликаються не менше одного разу на рік. Порядок скликання, повноваження, чисельність, склад загальних зборів (конференції) колективу встановлюються статутом закладу і колективним договором. Загальні збори (конференція) заслуховують звіт директора про здійснення керівництва загальноосвітнім навчальним закладом, розглядають питання навчально-виховної, методичної, економічної і фінансово-господарської діяльності закладу.

. У період між загальними зборами (конференціями) діє рада загальноосвітнього навчального закладу, діяльність якої регулюється статутом загальноосвітнього навчального закладу. До складу ради загальноосвітнього навчального закладу обираються пропорційно представники від педагогічного колективу, учнів (вихованців) школи II - III ступенів, батьків і громадськості.

Рада загальноосвітнього навчального закладу організує виконання рішень загальних зборів (конференцій), затверджує режим роботи закладу, розглядає питання здобуття обов'язкової загальної середньої освіти молоді, підтримки ініціатив щодо вдосконалення системи навчання і виховання учнів, дослідно-експериментальної роботи педагогів, зміцнення матеріально-технічної бази, поповнення й використання бюджету закладу, розподілу фонду загального обов'язкового навчання, вносить пропозиції щодо морального і матеріального заохочення учасників навчально-виховного процесу.²³

. У загальноосвітніх навчальних закладах можуть також функціонувати методичні об'єднання, що охоплюють учасників навчально-виховного процесу та спеціалістів певного професійного спрямування.²⁴

Директор. Керівництво загальноосвітнім навчальним закладом здійснює директор. Посаду керівника загальноосвітнього навчального закладу незалежно від підпорядкування, типу і форми власності може займати особа, яка є громадянином України, має вищу педагогічну освіту на рівні спеціаліста або магістра, стаж педагогічної роботи не менше трьох років, успішно пройшла атестацію керівних кадрів освіти у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти.²⁵

Директор загальноосвітнього навчального закладу здійснює керівництво педагогічним колективом, забезпечує раціональний добір і розстановку кадрів, створює необхідні умови для підвищення фахового і кваліфікаційного рівня працівників, організує навчально-виховний процес, створює необхідні умови для участі учнів у позакласній та позашкільній роботі, проведення виховної роботи, забезпечує дотримання вимог охорони дитинства, санітарно-гігієнічних та протипожежних норм, техніки безпеки; забезпечує права учнів на захист їх від будь-яких форм фізичного або психічного насильства; контролює організацію харчування і медичного обслуговування учнів; видає у межах своєї компетенції накази та розпорядження і контролює їх виконання; щороку звітує про свою роботу на загальних зборах (конференціях) колективу.²⁶

Пенсійне забезпечення. Пенсійне страхування та пенсійне забезпечення працівників загальноосвітніх навчальних закладів здійснюється на загальних підставах, передбачених Законами України «Про пенсійне забезпечення» та «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

²¹ Постанова Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 р №778 «Про затвердження Положення про загальноосвітній навчальний заклад».. Пункт 85 Положення

²² Постанова Ради Міністрів УРСР від 04.02.1988 №37 «Про службові жилі приміщення»»

²³ Постанова Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 р №778 «Про затвердження Положення про загальноосвітній навчальний заклад».. Пункт 99 Положення.

²⁴ Закон України «Про загальну середню освіту». Ст 39

²⁵ Закон України «Про загальну середню освіту». Ст. ст.. 24, 39

²⁶ Постанова Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 р №778 «Про затвердження Положення про загальноосвітній навчальний заклад».. Пункт 95 Положення

1.3.3. Права педагогічних та науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» педагогічними працівниками вважаються особи, які за основним місцем роботи у вищих навчальних закладах першого і другого рівнів акредитації професійно займаються педагогічною діяльністю.

Науково-педагогічні працівники – це особи, які за основним місцем роботи у вищих навчальних закладах третього і четвертого рівнів акредитації професійно займаються педагогічною діяльністю у поєднанні з науковою та науково-технічною діяльністю.

Наукова та науково-технічна діяльність науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів третього і четвертого рівнів акредитації регулюється Законом України «Про вищу освіту» та Законом України "Про наукову і науково-технічну діяльність".

Категорії посади посад науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації передбачені ст. 48 Закону України "Про вищу освіту" та Переліком посад педагогічних та науково-педагогічних працівників, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 14.06.2000 р. № 963.

Посади педагогічних і науково-педагогічних працівників можуть обіймати особи з повною вищою освітою, які пройшли спеціальну педагогічну підготовку. На посади науково-педагогічних працівників обираються за конкурсом, як правило, особи, які мають наукові ступені або вчені звання, а також випускники магістратури, аспірантури та докторантури.

Педагогічні працівники призначаються на посаду керівником вищого навчального закладу.

Педагогічні працівники призначаються на посаду керівником вищого навчального закладу. Педагогічні працівники кожні п'ять років проходять атестацію. За результатами атестації визначається відповідність працівників займаній посаді, присвоюються категорії, педагогічні звання. Позитивне рішення атестаційної комісії може бути підставою для підвищення за посадою, а негативне - підставою для звільнення педагогічного працівника з посади у порядку, встановленому законодавством.²⁷

Порядок атестації педагогічних працівників встановлений наказом Міністерства освіти і науки України від 06.10.2010 р. №930

Умови праці Максимальне навчальне навантаження науково-педагогічних працівників не може перевищувати 900 годин на навчальний рік. Максимальне навчальне навантаження педагогічних працівників не може перевищувати 720 годин на навчальний рік

Час виконання навчальних, методичних, наукових, організаційних та інших трудових обов'язків у поточному навчальному році не повинен перевищувати річний робочий час.

Залучення педагогічних та науково-педагогічних працівників до роботи, не обумовленої трудовим договором, може здійснюватися лише за його згодою або у випадках, передбачених законом. Відволікання педагогічних та науково-педагогічних працівників від виконання професійних обов'язків не допускається, за винятком випадків, передбачених законом.

Педагогічні працівники кожні п'ять років проходять атестацію. За результатами атестації визначається відповідність працівників займаній посаді, присвоюються категорії, педагогічні звання.

Позитивне рішення атестаційної комісії може бути підставою для підвищення за посадою, а негативне - підставою для звільнення педагогічного працівника з посади у порядку, встановленому законодавством. Перелік кваліфікаційних категорій і педагогічних звань педагогічних працівників, порядок їх присвоєння визначаються Кабінетом Міністрів України.

Права педагогічних та науково-педагогічних працівників, закріплені Законом України «Про вищу освіту» :

захист професійної честі та гідності;

²⁷ Закон України «Про вищу освіту». Ст.48

ERA – ЄВРОПЕЙСЬКА ДОСЛІДНИЦЬКА АСОЦІАЦІЯ

вільний вибір методів та засобів навчання в межах затверджених навчальних планів;
проведення наукової роботи у вищих навчальних закладах всіх рівнів акредитації;
індивідуальну педагогічну діяльність;
участь у громадському самоврядуванні;
участь у об'єднаннях громадян;
забезпечення житлом;
отримання пільгових кредитів для індивідуального і кооперативного житлового будівництва;
одержання службового житла;
підвищення кваліфікації та стажування у відповідних наукових і освітньо-наукових установах як в Україні, так і за її межами (не рідше ніж один раз на п'ять років із збереженням середньої заробітної плати);
одержання державних стипендій.²⁸

Відповідно до Закону України "Про наукову і науково-технічну діяльність» наукові працівники можуть виконувати науково-дослідну, науково-педагогічну, дослідно-конструкторську, дослідно-технологічну, проектно-конструкторську, проектно-технологічну, пошукову, проектно-пошукову роботу та (або) організовувати виконання зазначених робіт.

Науковий працівник має право:

на мотивовану відмову брати участь в науковій (науково-технічній) діяльності, результати якої можуть мати негативні наслідки для людини, суспільства або довкілля;

на матеріальну підтримку виконуваних досліджень за рахунок коштів Державного бюджету України та інших джерел фінансування відповідно до законодавства України;

на іменні та інші стипендії, а також премії, що встановлюються державою, юридичними та фізичними особами;

на об'єктивну оцінку своєї діяльності та отримання матеріальної винагороди відповідно до кваліфікації, наукових результатів, якості та складності виконуваної роботи, а також одержання доходу чи іншої винагороди від реалізації наукового або науково-прикладного результату своєї діяльності;

Правовий статус вчених. Окремими категоріями працівників вищих навчальних закладів є вчені – громадяни України, іноземці та особа без громадянства, яка мають повну вищу освіту, проводять фундаментальні та (або) прикладні наукові дослідження та отримують наукові та (або) науково-технічні результати

Вчений має право:

обирати форми, напрями і засоби наукової і науково-технічної діяльності відповідно до своїх інтересів, творчих можливостей та загальнолюдських цінностей;

об'єднуватися з іншими вченими в постійні або тимчасові наукові колективи для проведення спільної наукової і науково-технічної діяльності;

брати участь у конкурсах на виконання наукових досліджень, які фінансуються за рахунок коштів Державного бюджету України та інших джерел відповідно до законодавства України;

здобувати визнання авторства на наукові і науково-технічні результати своєї діяльності;

публікувати результати своїх досліджень або оприлюднювати їх іншим способом, у порядку, встановленому законодавством України;

брати участь у конкурсах на заміщення вакантних посад наукових і науково-педагогічних працівників;

²⁸ Закон України «Про вищу освіту» Ст. ст. 47-50.

отримувати, передавати та поширювати наукову інформацію;

здобувати державне і громадське визнання через присудження наукових ступенів, вчених звань, премій, почесних звань за внесок у розвиток науки, технологій, впровадження наукових, науково-технічних результатів у виробництво та за підготовку наукових кадрів.

Вчені мають право на здобуття наукового ступеня кандидата і доктора наук та присвоєння вчених звань старшого наукового співробітника, доцента і професора.

Присудження наукових ступенів та присвоєння вчених звань є державним визнанням рівня кваліфікації вченого. Наявність відповідного наукового ступеня або вченого звання є кваліфікаційною вимогою для зайняття науковим працівником відповідної посади.²⁹

Порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, встановлений постановою Кабінету Міністрів України від 07.03.2007 р. № 423, а порядок присвоєння вченого звання професора і доцента – постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2007 Р № 1149.

Гарантії. Закон України «Про вищу освіту» містить певні спеціальні гарантії для педагогічних, науково-педагогічних та інших категорій працівників вищих навчальних закладів, Такими гарантіями зокрема є:

створення належних умов праці, підвищення кваліфікації, побуту, відпочинку та медичного обслуговування;

забезпечення зарахування до науково-педагогічного стажу робіт за сумісництвом у разі виконання навчальних обов'язків не менше ніж 180 годин на рік;

Вищий навчальний заклад відповідно до статуту визначає форму і систему доплат, надбавок, премій та інші умови матеріального стимулювання педагогічним, науково-педагогічним та іншим категоріям працівників вищих навчальних закладів.³⁰

Заробітна плата наукових працівників складається з посадових окладів (ставок), премій, доплати за наукові ступені, вчені звання, надбавки за стаж наукової (науково-педагогічної) роботи та інших надбавок, доплат та винагород за наукову (науково-педагогічну) діяльність, передбачених законодавством³¹

Участь у громадському самоврядуванні. Працівники вищого навчального закладу мають право на участь у громадському самоврядуванні закладу. Вищим органом громадського самоврядування вищого навчального закладу третього або четвертого рівня акредитації є загальні збори (конференція) трудового колективу, включаючи виборних представників з числа осіб, які навчаються у вищому навчальному закладі. Органом громадського самоврядування факультету у такому закладі є збори (конференція) трудового колективу факультету, включаючи виборних представників з числа осіб, які навчаються у вищому навчальному закладі. Порядок скликання органів громадського самоврядування та його роботи визначається статутом вищого навчального закладу.

У колегіальному органі громадського самоврядування повинні бути представлені всі категорії працівників вищого навчального закладу, представники з числа осіб, які навчаються у вищому навчальному закладі. При цьому не менш як 75 відсотків загальної чисельності делегатів (членів) виборного органу повинні становити науково-педагогічні (педагогічні) працівники вищого навчального закладу, які працюють у цьому вищому навчальному закладі на постійній основі, і не менш як 10 відсотків - виборні представники з числа осіб, які навчаються у вищому навчальному закладі.

Слід зауважити, що до компетенції вищого колегіального органу громадського самоврядування вищого навчального закладу належить прийняття статуту закладу, внесення до нього змін, обрання претендента на посаду керівника вищого навчального закладу шляхом таємного голосування і подання відповідних пропозицій власнику (власникам) або уповноваженому ним (ними) органу особі), слухання щорічного звіту керівника вищого навчального закладу та оцінювання його діяльності; затвердження

²⁹ Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 13.12.1991 р. №1977-XII. Ст. ст. 5, 6, 19,20.

³⁰ Закон Уграїни «Про вищу освіту» Ст. 57.

³¹ Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність». Ст. ст.. 6, 23.

правил внутрішнього розпорядку розпорядку вищого навчального закладу, положення органи студентського самоврядування тощо.³²

Управління вищим навчальним закладом. Керівні посади. Управління вищим навчальним закладом здійснюється на основі принципів:

автономії та самоврядування;

розмежування прав, повноважень та відповідальності власника (власників), органів управління вищою освітою, керівництва вищого навчального закладу та його структурних підрозділів;

поєднання колегіальних та єдиноначальних засад;

незалежності від політичних партій, громадських та релігійних організацій.

Автономія та самоврядування вищого навчального закладу передбачають право, зокрема

самостійно визначати форми навчання, форми та види організації навчального процесу;

приймати на роботу педагогічних, науково-педагогічних та інших працівників;

самостійно розробляти та запроваджувати власні програми наукової і науково-виробничої діяльності;

Безпосереднє управління діяльністю вищого навчального закладу здійснює його керівник - ректор (президент), начальник, директор тощо. Керівник вищого навчального закладу в межах наданих йому повноважень вирішує питання діяльності вищого навчального закладу, затверджує його структуру і штатний розпис видає накази і розпорядження, обов'язкові для виконання всіма працівниками і структурними підрозділами вищого навчального закладу; приймає на роботу та звільняє з роботи працівників; забезпечує охорону праці, дотримання законності та порядку, визначає функціональні обов'язки працівників; здійснює контроль за якістю роботи викладачів, організацією навчально-виховної та культурно-масової роботи, станом фізичного виховання і здоров'я, організовує побутове обслуговування учасників навчально-виховного процесу та інших працівників вищого навчального закладу.

Керівник вищого навчального закладу відповідає за провадження освітньої діяльності у вищому навчальному закладі, за результати фінансово-господарської діяльності, стан і збереження будівель та іншого майна.

Керівник вищого навчального закладу щорічно звітує перед власником (власниками) або уповноваженим ним (ними) органом (особою) та вищим колегіальним органом громадського самоврядування вищого навчального закладу.

Керівництво факультетом здійснює декан. Декан факультету може делегувати частину своїх повноважень своїм заступникам. Керівництво відділенням здійснює завідуючий. Завідуючий відділенням призначається на посаду керівником вищого навчального закладу з числа педагогічних працівників, які мають повну вищу освіту і досвід навчально-методичної роботи.³³

Пенсійне забезпечення. Закон України "Про наукову і науково-технічну діяльність» передбачає також підвищені гарантії пенсійного забезпечення для наукових (науково-педагогічних) працівників, які мають необхідний стаж наукової роботи, пенсії на рівні, що забезпечує престижність наукової праці та стимулює систематичне оновлення наукових кадрів.

Пенсія науковим (науково-педагогічним) працівникам призначається за таких умов:

досягнення чоловіками віку 62 роки, жінками – 60 віку років До досягнення вказаного віку, право на пенсію за віком відповідно до згаданого Закону мають чоловіки та жінки, які народились до 1956 року включно;

наявність страхового стажу 35 років для чоловіків і 30 років – для жінок,

³² Закон України «Про вищу освіту» Ст. 37.

³³ Закон України «Про вищу освіту» Ст. ст. 29,32, 33

наявність стажу наукової роботи не менш як 20 років для чоловіків, не менш як 15 років – для жінок.³⁴

1.4. Право на освіту

Стаття 53 Конституції України гарантує право кожного на освіту, Відповідно до згаданої статті Конституції держава забезпечує доступність і безоплатність зокрема, дошкільної освіти в державних і комунальних навчальних закладах. Тут же задекларовано, що держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам.

У Рішенні Конституційного Суду України від 04.03.2004 р. № 5-рп/2004 у справі про доступність і безоплатність освіти., зазначено, що доступність освіти як конституційна гарантія реалізації права на освіту на принципах рівності, означає, що нікому не може бути відмовлено у праві на освіту, і держава має створити можливості для реалізації цього права. У свою чергу безоплатність освіти як конституційна гарантія реалізації права на освіту означає можливість здобуття освіти в державних і комунальних навчальних закладах без внесення плати у будь-якій формі за освітні послуги визначених законодавством рівня, змісту, обсягу і в межах тих видів освіти, безоплатність яких передбачена частиною третьою статті 53 Конституції України³⁵

Громадянам, які належать до національних меншин, ст. 53 Конституції України гарантує право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах³⁶.

Право на освіту є одним з основоположних прав людини, закріпленим у міжнародних правових актах. Так, Загальна декларація прав людини та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, визнаючи право кожної людини на освіту зазначають, що освіта повинна спрямовуватись на повний розвиток людської особи та усвідомлення її гідності і повинна зміцнювати повагу до прав людини і основних свобод. Також освіта повинна дати можливість усім бути корисними учасниками вільного суспільства, сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма націями і всіма расовими, етнічними та релігійними групами.³⁷

Розвиваючи конституційні гарантії щодо права на освіту, Закон України «Про охорону дитинства» закріплює право кожної дитини на освіту. Відповідно до вказаного Закону держава гарантує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; надання державних стипендій та пільг учням і студентам цих закладів у порядку, встановленому законодавством України. Закон також гарантує право на вибір навчального закладу і навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах.³⁸

Відповідно до Закону України «Про освіту» громадяни України мають право на безкоштовну освіту в усіх державних навчальних закладах незалежно від статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, віросповідання, стану здоров'я, місця проживання та інших обставин. Це право забезпечується:

розгалуженою мережею навчальних закладів, заснованих на державній та інших формах власності, наукових установ, закладів післядипломної освіти;

³⁴ Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність». Ст. 25, Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 р. № 1058-VI. Ст. ст. 26, 287

³⁵ Рішення Конституційного Суду України від 04.03.2004 р. № 5-рп/2004 у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України "держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах" (справа про доступність і безоплатність освіти)

³⁶ Конституція України. Ст.. 53

³⁷ Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. Ст. 13

³⁸ Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. №2402-III. Ст.ст. 19.27

відкритим характером навчальних закладів, створенням умов для вибору профілю навчання і виховання відповідно до здібностей, інтересів громадянина;

різними формами навчання - очною, вечірньою, заочною, екстернатом, а також педагогічним патронажем.³⁹

1.5. Загальні права учнів та студентів

Відповідно до Закону України «Про освіту» вихованці, учні, студенти відповідно мають гарантоване державою право на:

навчання для здобуття певного освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівнів;

вибір навчального закладу, форми навчання, освітньо-професійних та індивідуальних програм, позакласних занять;

додаткову відпустку за місцем роботи, скорочений робочий час та інші пільги, передбачені законодавством для осіб, які поєднують роботу з навчанням;

продовження освіти за професією, спеціальністю на основі одержаного освітньо-кваліфікаційного рівня, здобуття додаткової освіти відповідно до угоди із навчальним закладом;

одержання направлення на навчання, стажування до інших навчальних закладів, у тому числі за кордон;

користування навчальною, науковою, виробничою, культурною, спортивною, побутовою, оздоровчою базою навчального закладу;

доступ до інформації в усіх галузях знань;

участь у науково-дослідній, дослідно-конструкторській та інших видах наукової діяльності, конференціях, олімпіадах, виставках, конкурсах;

особисту або через своїх представників участь у громадському самоврядуванні, в обговоренні, вирішенні питань удосконалення навчально-виховного процесу, науково-дослідної роботи, призначення стипендій, організації дозвілля, побуту тощо;

участь в об'єднаннях громадян;

безпечні і нешкідливі умови навчання та праці;

забезпечення стипендіями, гуртожитками, інтернатами в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

трудова діяльність у встановленому порядку в позаурочний час;

перерву в навчанні у вищих та професійно-технічних навчальних закладах;

користування послугами закладів охорони здоров'я, засобами лікування, профілактики захворювань та зміцнення здоров'я;

захист від будь-яких форм експлуатації, фізичного та психічного насильства, від дій педагогічних, інших працівників, які порушують права або принижують їх честь і гідність.

Закон також забороняє відволікання учнів та студентів на роботу і здійснення заходів, не пов'язаних з процесом навчання за рахунок навчального часу, крім випадків, передбачених рішенням Кабінету Міністрів України.

Учням та студентам, може надаватися додатково соціальна і матеріальна допомога за рахунок місцевих бюджетів, центральних органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій, коштів

³⁹ Закон України «Про освіту» Ст. 3.

громадян, юридичних і фізичних осіб за межами України, благодійних організацій, а також з інших надходжень.

На час виробничого навчання, практики учням і студентам забезпечуються робочі місця, безпечні та нешкідливі умови праці.⁴⁰

Права батьків. Учні та студенти, які є неповнолітніми, не можуть самостійно здійснювати окремі права. Законними представниками малолітніх дітей (у віці до 14 років) та неповнолітніх дітей (у віці від 14 до 18 років) є батьки. Законними представниками малолітніх дітей є також опікуни.⁴¹ Батьки та особи, які їх замінюють, як вже зазначалось, входять до кола учасників навчально-виховного процесу.

Закон України «Про освіту» визначає загальні права батьків або осіб, які їх замінюють. Вони зокрема, мають право:

- вибирати навчальний заклад для неповнолітніх дітей;
- обирати і бути обраними до органів громадського самоврядування навчальних закладів;
- звертатися до державних органів управління освітою з питань навчання, виховання дітей;
- захищати у відповідних державних органах і суді законні інтереси своїх дітей.⁴²

1.5.1. Права учнів (вихованців) загальноосвітніх навчальних закладів

Відповідно до Конституції України повна загальна середня освіта є обов'язковою, а держава забезпечує доступність і безоплатність повної загальної середньої, а також надання пільг учням.⁴³

Закон України «Про загальну середню освіту» визначає учня, (вихованця) як особу, яка навчається і виховується в одному із загальноосвітніх навчальних закладів. Зарахування учнів до загальноосвітніх навчальних закладів здійснюється, як правило, з 6 років.

Зарахування учнів до загальноосвітнього навчального закладу проводиться наказом директора, що видається на підставі заяви, за наявності медичної довідки встановленого зразка і відповідного документа про освіту (крім учнів першого класу). Зарахування учнів до гімназій, ліцеїв, колегіумів, спеціалізованих шкіл (шкіл-інтернатів) проводиться у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти. Під час зарахування дітей до загальноосвітнього навчального закладу, крім гімназій, ліцеїв, колегіумів, спеціалізованих шкіл (шкіл-інтернатів) забороняється перевіряти рівень знань дітей.⁴⁴

Права учнів (вихованців). Як передбачає Положення про загальноосвітній навчальний заклад, учні (вихованці) мають гарантоване державою право на:

- доступність і безоплатність повної загальної середньої освіти у державному та комунальному закладі;
- вибір певного закладу, форми навчання, профільного напрямку, факультативів, спецкурсів, позакласних занять;
- безпечні і нешкідливі умови навчання та праці;
- користування навчально-виробничою, науковою, матеріально-технічною, культурно-спортивною, корекційно-відновною та лікувально-оздоровчою базою закладу;
- участь в різних видах навчальної, науково-практичної діяльності, конференціях, олімпіадах, виставках, конкурсах тощо;
- отримання додаткових, у тому числі платних, навчальних послуг;

⁴⁰ Закон України «Про освіту» Ст. ст. 51, 53

⁴¹ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. №435-VI. Ст. ст. 31, 242

⁴² Закон України «Про освіту» Ст.60.

⁴³ Конституція України. Ст. 53.

⁴⁴ Закон України «Про загальну середню освіту». Ст. ст.18,20.

перегляд результатів оцінювання навчальних досягнень з усіх предметів інваріантної та варіативної частини;

участь в роботі органів громадського самоврядування закладу;

участь в роботі добровільних самодіяльних об'єднань, творчих студій, клубів, гуртків, груп за інтересами тощо;

повагу людської гідності, вільне вираження поглядів, переконань;

захист від будь-яких форм експлуатації, психічного і фізичного насильства, від дій педагогічних та інших працівників, які порушують їх права, принижують честь і гідність..⁴⁵

Соціальні гарантії Законодавство передбачає для учнів низку соціальних гарантій. Зокрема:

учні (вихованці) загальноосвітніх навчальних закладів незалежно від підпорядкування, типів і форм власності мають право на пільговий проїзд міським та приміським пасажирським транспортом;

учні (вихованці) загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості забезпечуються транспортом до місця навчання і додому безоплатно. Для учнів, які проживають у сільській місцевості на відстані понад 3 кілометри від школи, забезпечується безкоштовне регулярне підвезення до школи і зі школи рейсовим транспортом або транспортом підприємств, установ та організацій.

діти з вадами слуху, зору, опорно-рухового апарату забезпечуються засобами індивідуальної корекції в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

вихованці шкіл-інтернатів усіх типів з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, перебувають на повному державному утриманні. Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, які навчаються в інших загальноосвітніх навчальних закладах, забезпечуються харчуванням, одягом та іншими послугами Утримання вихованців, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, у спеціальних загальноосвітніх школах (школах-інтернатах) здійснюється за рахунок держави.

діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, працевлаштовуються або продовжують навчання згідно з одержаною освітою..⁴⁶

Умови навчання. Загальноосвітній навчальний заклад забезпечує безпечні та нешкідливі умови навчання, режим роботи, умови для фізичного розвитку та зміцнення здоров'я, формує гігієнічні навички та засади здорового способу життя учнів (вихованців).

Сумарне гранично допустиме навчальне навантаження учнів встановлюється типовими навчальними планами, затверджуваними Міністерством освіти і науки. Режим роботи загальноосвітнього навчального закладу визначається ним на основі нормативно-правових актів та за погодженням з відповідним органом державної санітарно-епідеміологічної служби.

Навчальний рік у загальноосвітніх навчальних закладах незалежно від підпорядкування, типів і форм власності розпочинається 1 вересня і закінчується не пізніше 1 липня наступного року. Часом відпочинку від навчання є канікули, тривалість яких не може бути меншою 30 календарних днів.

Тривалість уроків у загальноосвітніх навчальних закладах становить: у перших класах - 35 хвилин, у других - четвертих класах - 40 хвилин, у п'ятих - одинадцятих класах - 45 хвилин. Зміна тривалості уроків допускається за погодженням з відповідними органами управління освітою та органами державної санітарно-епідеміологічної служби. Різниця в часі навчальних годин перших - четвертих класів обов'язково обліковується і компенсується проведенням додаткових, індивідуальних занять та консультацій з учнями.

Однією з істотних умов навчання учнів є *наповнюваність класів*. Для загальноосвітніх навчальних закладів вона не повинна перевищувати 30 учнів. У загальноосвітніх навчальних закладах, розташованих у селах, селищах, кількість учнів у класах визначається демографічною ситуацією, але повинна становити не менше п'яти осіб. При меншій кількості учнів у класі заняття проводяться за індивідуальною формою навчання.

⁴⁵ Постанова Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 р №778 «Про затвердження Положення про загальноосвітній навчальний заклад».. Пункт 74 Положення

⁴⁶ Закон України «Про освіту». Ст. 53; Закон України «Про загальну середню освіту». Ст.21.

ERA – ЄВРОПЕЙСЬКА ДОСЛІДНИЦЬКА АСОЦІАЦІЯ

Для спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів) кількість учнів у класі визначається Міністерством освіти і науки України за погодженням із Міністерством охорони здоров'я та Міністерством фінансів України. Також Міністерство освіти і науки України за погодженням із Міністерством фінансів України встановлюють кількість учнів у групах продовженого дня та вихованців у групах загальноосвітніх навчальних закладів усіх типів.⁴⁷

Медичні послуги. Учні (вихованці) загальноосвітніх навчальних закладів забезпечуються медичним обслуговуванням, що здійснюється медичними працівниками, які входять до штату цих закладів або відповідних закладів охорони здоров'я.⁴⁸ Порядок здійснення медичного обслуговування учнів загальноосвітніх навчальних закладів визначений постановою Кабінету Міністрів України від 08.12.2009 р. №1318.

Харчування. Відповідальність за організацію харчування учнів (вихованців) у загальноосвітніх навчальних закладах, додержання в них вимог санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил і норм покладається на засновників (власників), керівників цих навчальних закладів.

Постановою Кабінету Міністрів України від 02.02.2011 р. № 116 затверджено Порядок надання послуг з харчування дітей у дошкільних, учнів у загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладах, операції з надання яких звільняються від обкладення податком на додану вартість. Норми харчування у загальноосвітніх школах затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 22.11.2004 р. № 1591.

Поєднання навчання з працею. За загальним правилом, поєднання з навчанням роботи допускається з 16 років. За згодою одного із батьків або особи, що його замінює, можуть, як виняток, прийматись на роботу особи, які досягли 15 років. Для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час по досягненні ними чотирнадцятирічного віку за згодою одного з батьків або особи, що його замінює.

Тривалість робочого часу учнів, які працюють протягом навчального року у вільний від навчання час, не може перевищувати – для працівників віком від 16 до 18 років - 18 годин на тиждень, для осіб віком від 15 до 16 років - 12 годин на тиждень.

Для працівників, які успішно навчаються в середніх загальноосвітніх вечірніх (змінних) школах з очною, заочною формами навчання при загальноосвітніх школах, на період навчального року встановлюється скорочений робочий тиждень на один робочий день або на відповідну йому кількість робочих годин (при скороченні робочого дня протягом тижня). Крім того, працівникам, які здобувають загальну середню освіту в середніх загальноосвітніх школах, надається додаткова оплачувана відпустка на період складання випускних та перевірних іспитів⁴⁹

Атестація та оцінювання знань. Контроль за відповідністю освітнього рівня учнів (вихованців), які закінчили загальноосвітній навчальний заклад I, II і III ступенів, вимогам Державного стандарту загальної середньої освіти здійснюється шляхом їх державної підсумкової атестації.

Положення про державну підсумкову атестацію учнів (вихованців) у системі загальної середньої освіти затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 16.02.2008 р. №94. Поточне та підсумкове оцінювання знань учнів та вибір їх форм, змісту та способу здійснює загальноосвітній навчальний заклад. Випускникам загальноосвітніх навчальних закладів II і III ступенів видається відповідний документ про освіту.⁵⁰

Права батьків. Батькам та особам, які їх замінюють, Закон України «Про загальну середню освіту» надає право:

вибирати навчальні заклади та форми навчання для неповнолітніх дітей;

приймати рішення щодо участі дитини в інноваційній діяльності загальноосвітнього навчального закладу;

⁴⁷ Закон України «Про загальну середню освіту». Ст. 14

⁴⁸ Закон України «Про загальну середню освіту». Ст. ст. 15, 16, 22.

⁴⁹ Кодекс законів про працю України. Ст. ст. 51, 188, 209, 211.

⁵⁰ Закон України «Про загальну середню освіту». Ст. 34.

обирати і бути обраними до органів громадського самоврядування загальноосвітніх навчальних закладів;

звертатися до відповідних органів управління освітою з питань навчання і виховання дітей;

захищати законні інтереси дітей.⁵¹

1.5.2. Права осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах

. Громадяни України мають право на здобуття вищої освіти. Зокрема, вони мають право безоплатно здобувати вищу освіту в державних і комунальних вищих навчальних закладах на конкурсній основі в межах стандартів вищої освіти, якщо певний освітньо-кваліфікаційний рівень громадянин здобуває вперше. Вони вільні у виборі форми здобуття вищої освіти, вищого навчального закладу, напряду підготовки і спеціальності.⁵²

Дані положення національного законодавства цілком відповідають нормам міжнародного права. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права передбачає, що вища освіта повинна бути зроблена однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного шляхом вжиття всіх необхідних заходів і, зокрема, поступового запровадження безплатної освіти;

Особами, які навчаються у вищих навчальних закладах, є студенти (слухачі), курсанти, екстерни, асистенти-стажисти, інтерни, клінічні ординатори, здобувачі, аспіранти (ад'юнкти) та докторанти

Прийом на навчання. Прийом осіб на навчання до вищих навчальних закладів здійснюється на конкурсній основі відповідно до їх здібностей незалежно від форми власності навчального закладу та джерел його фінансування. Поза конкурсом, а також за цільовими напрямками до вищих навчальних закладів державної та комунальної форм власності особи зараховуються у випадках і у порядку, передбачених законодавчими актами.

. Прийом на навчання до вищого навчального закладу для підготовки фахівців усіх освітньо-кваліфікаційних рівнів проводиться відповідно до Умов прийому, які щорічно затверджуються Міністерством освіти і науки України. Правила прийому на навчання до вищого навчального закладу затверджуються його керівником за погодженням із вказаним Міністерством.

Особи, які навчаються у вищих навчальних закладах, можуть бути відраховані з вищого навчального закладу:

за власним бажанням;

за невиконання навчального плану;

за порушення умов контракту;

в інших випадках, передбачених законами.

. Особи, які навчаються у вищих навчальних закладах, можуть переривати навчання у зв'язку із обставинами, які унеможливають виконання навчального плану (за станом здоров'я, призовом на строкову військову службу у разі втрати права на відстрочку від неї, навчанням чи стажуванням в освітніх і наукових установах іноземних держав тощо). Особам, які перервали навчання у вищих навчальних закладах, надається академічна відпустка.

Основні права. Особи, які навчаються у вищих навчальних закладах, мають право на:

вибір форми навчання;

безпечні і нешкідливі умови навчання, праці та побуту;

трудова діяльність у позанавчальний час;

користування навчальною, науковою, виробничою, культурною, спортивною, побутовою, оздоровчою базою вищого навчального закладу;

⁵¹ Закон України «Про загальну середню освіту». Ст. 29.

⁵² Конституція України. Ст. 53; Закон України «Про вищу освіту». Ст.4

ERA – ЄВРОПЕЙСЬКА ДОСЛІДНИЦЬКА АСОЦІАЦІЯ

участь у науково-дослідних, дослідно-конструкторських роботах, конференціях, симпозиумах, виставках, конкурсах, представлення своїх робіт для публікацій;

участь в обговоренні та вирішенні питань удосконалення навчально-виховного процесу, науково-дослідної роботи, призначення стипендій, організації дозвілля, побуту, оздоровлення;

надання пропозицій щодо умов і розмірів плати за навчання;

участь у об'єднаннях громадян;

участь у діяльності органів громадського самоврядування вищого навчального закладу та факультетів, Вченої ради вищого навчального закладу та факультетів, органів студентського самоврядування;

обрання навчальних дисциплін за спеціальністю в межах, передбачених освітньо-професійною програмою підготовки та робочим навчальним планом;

участь у формуванні індивідуального навчального плану;

моральне та (або) матеріальне заохочення за успіхи у навчанні та активну участь у науково-дослідній роботі;

захист від будь-яких форм експлуатації, фізичного та психічного насильства;

безкоштовне користування у вищих навчальних закладах бібліотеками, інформаційними фондами, послугами навчальних, наукових, медичних та інших підрозділів вищого навчального закладу;

канікулярну відпустку тривалістю не менше ніж вісім календарних тижнів.

Студенти вищих навчальних закладів, які навчаються за денною (очною) формою навчання, крім цього, мають право на пільговий проїзд у транспорті, а також на забезпечення гуртожитком

Особи, які успішно навчаються у вищих навчальних закладах державної або комунальної форми власності за денною (очною) формою навчання за кошти державного або місцевого бюджету, забезпечуються стипендіями у розмірі не менше ніж два неоподатковуваних мінімуми доходів громадян.⁵³ Порядок призначення і виплати стипендій встановлюється постановою Кабінету Міністрів України від 12.07.2004 р. №882

Плата за навчання Вищий навчальний заклад відповідно до свого статуту може надавати фізичним та юридичним особам платні послуги у галузі вищої освіти та пов'язаних з нею інших галузях діяльності за умови забезпечення провадження освітньої діяльності. Закон забороняє вищим навчальним закладам надавати платні послуги у галузі вищої освіти та пов'язаних з нею інших галузях діяльності на заміну або в рамках освітньої діяльності, що фінансується за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів.

Перелік видів платних послуг у галузі вищої освіти та пов'язаних з нею інших галузях діяльності, що можуть надаватися вищими навчальними закладами державної або комунальної форми власності, визначений постановою Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 № 796.

Розмір плати за весь строк навчання або за надання додаткових освітніх послуг встановлюється вищим навчальним закладом у грошовій одиниці України - гривні, з урахуванням офіційно визначеного рівня інфляції за попередній календарний рік. Розмір плати за весь строк навчання або за надання додаткових освітніх послуг встановлюється у договорі, що укладається між вищим навчальним закладом та особою, яка навчатиметься, або юридичною особою, що оплачуватиме навчання або надання додаткових освітніх послуг, і не може змінюватися протягом усього строку навчання.⁵⁴

Громадяни України віком до 28 років, які успішно склали вступні іспити або навчаються на будь-якому курсі вищого навчального закладу мають право одержати цільовий пільговий державний кредит для здобуття вищої освіти за денною, вечірньою та заочною формою навчання у вищих навчальних закладах незалежно від форми власності, в порядку, передбаченому постановою Кабінету Міністрів України від 16.06.2003 р. № 916

⁵³ Закон України «Про вищу освіту». Ст. ст. 44, 53, 54, 64

⁵⁴ Закон України «Про вищу освіту». Ст. ст. 64, 65.

ERA – ЄВРОПЕЙСЬКА ДОСЛІДНИЦЬКА АСОЦІАЦІЯ

Соціальні гарантії Відволікання студентів, курсантів, слухачів, стажистів, клінічних ординаторів, аспірантів, докторантів за рахунок навчального часу на роботу і здійснення заходів, не пов'язаних з процесом навчання, забороняється, крім випадків, передбачених рішенням Кабінету Міністрів України.

Вихованцям, учням, студентам, курсантам, слухачам, стажистам, клінічним ординаторам, аспірантам, докторантам може надаватися додатково соціальна і матеріальна допомога за рахунок місцевих бюджетів, центральних органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій, коштів громадян, юридичних і фізичних осіб за межами України, благодійних організацій, а також з інших надходжень.

На час виробничого навчання, практики учням і студентам забезпечуються робочі місця, безпечні та нешкідливі умови праці.⁵⁵

Для осіб, які поєднують навчання у вищих навчальних закладах з працею передбачаються такі гарантії

додаткові оплачувані відпустки на період настановних занять, виконання лабораторних робіт, складання заліків та іспитів

Надання працівникам, які навчаються у вищих навчальних закладах та аспірантурі, вільних від роботи днів з частковим збереженням заробітної плати

оплата вартості проїзду до місця знаходження навчального закладу і назад працівників, які навчаються у вищих навчальних закладах з вечірньою та заочною формами один раз на рік на настановні заняття, для виконання лабораторних робіт і складання заліків та іспитів - у розмірі 50 відсотків вартості проїзду.

заборона залучення працівників, які навчаються без відриву від виробництва в середніх і професійно-технічних навчальних закладах до надурочних робіт в дні занять.⁵⁶

Граничні торговельні надбавки (націнки) на продукцію громадського харчування, що реалізується у вищих навчальних закладах регулюють (встановлюють) Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації⁵⁷

Участь у громадському самоврядуванні. У вищих навчальних закладах та їх структурних підрозділах діє студентське самоврядування, яке є невід'ємною частиною громадського самоврядування відповідних навчальних закладів.

У студентському самоврядуванні беруть участь особи, які навчаються у вищому навчальному закладі. Усі особи, які навчаються у вищому навчальному закладі, мають рівне право на участь у студентському самоврядуванні. Студентське самоврядування забезпечує захист прав та інтересів осіб, які навчаються у вищому навчальному закладі, та їхню участь в управлінні вищим навчальним закладом.

Студентське самоврядування здійснюється особами, які навчаються у вищому навчальному закладі, безпосередньо та через органи студентського самоврядування, що обираються шляхом таємного голосування.

. Студентське самоврядування здійснюється на рівні студентської групи, факультету, гуртожитку, вищого навчального закладу. Залежно від контингенту студентів, типу та специфіки вищого навчального закладу студентське самоврядування може здійснюватися на рівні курсу, спеціальності, студентського містечка, структурних підрозділів вищого навчального закладу. . Органи студентського самоврядування можуть мати різноманітні форми (сенат, парламент, старостат, студентська навчальна (наукова) частина, студентські деканати, ради тощо).

Органи студентського самоврядування: приймають акти, що регламентують їхню організацію та діяльність, проводять організаційні, наукові, культурно-масові, спортивні, оздоровчі та інші заходи, сприяють працевлаштуванню осіб, які навчаються у вищому навчальному закладі, розпоряджаються коштами та іншим майном, що знаходяться на їхньому балансі та банківських рахунках, виконують інші функції.

⁵⁵ Закон України «Про освіту». Ст. ст. 64, 65.

⁵⁶ Кодекс законів про працю України. Ст. ст. 216-220.

⁵⁷ Постанова Кабінету Міністрів України від 25.12.1998 р. №1548 «Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін (тарифів)».

ERA – ЄВРОПЕЙСЬКА ДОСЛІДНИЦЬКА АСОЦІАЦІЯ

Керівник вищого навчального закладу має всебічно сприяти створенню належних умов для діяльності органів студентського самоврядування (надання приміщення, меблів, оргтехніки, забезпечення телефонним зв'язком, постійним доступом до мережі Інтернет, відведення місць для встановлення інформаційних стендів тощо).

Особи, що навчаються у вищих навчальних закладах, беруть участь також у громадському самоврядуванні в рамках закладу. У виборних колегіальних органах громадського самоврядування закладу виборні представники з числа осіб, які навчаються у вищому навчальному закладі мають становити не менше 10 відсотків.⁵⁸

Працевлаштування випускників. Випускники вищих навчальних закладів вільні у виборі місця роботи. Випускник вищого навчального закладу, який навчався за державним замовленням і якому присвоєно кваліфікацію фахівця з вищою освітою певного освітньо-кваліфікаційного рівня, працевлаштовується на підставі направлення на роботу відповідно до угоди, укладеної між замовником, керівником вищого навчального закладу та випускником. Порядок працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснювалась за державним замовленням встановлено постановою Кабінету Міністрів України від 22.08.1996 р. №982.

Якщо випускник вищого навчального закладу навчався за кошти третьої особи, його працевлаштування здійснюється відповідно до укладеної між ними угоди.⁵⁹

---

⁵⁸ Закон України «Про вищу освіту». Ст. ст. 37,38

⁵⁹ Закон України «Про вищу освіту». Ст. ст.55,56

РОЗДІЛ 2. ПОІНФОРМОВАНІСТЬ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

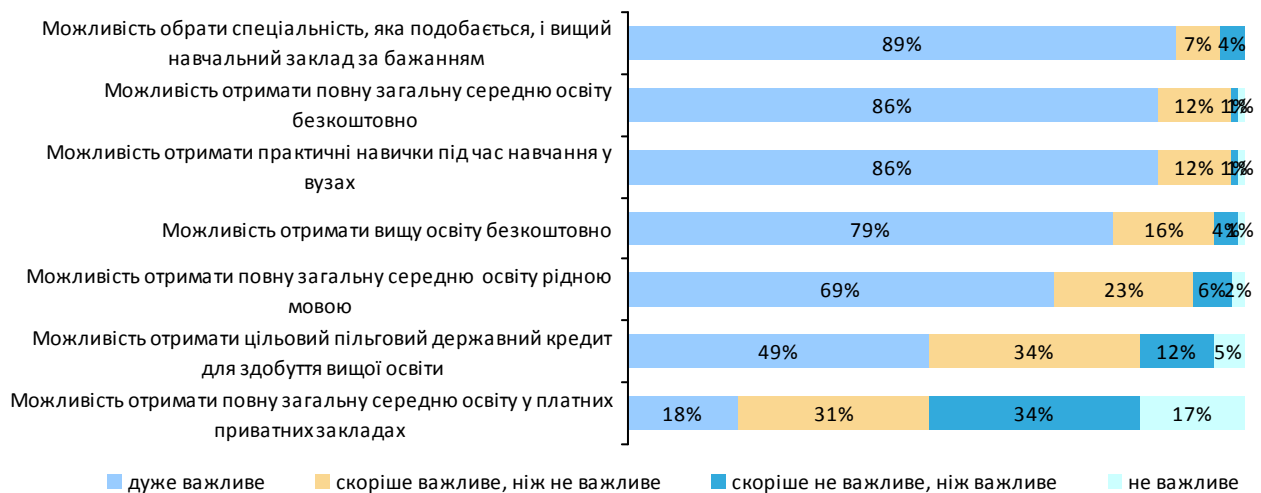
2.1. Право на освіту: уявлення та можливості реалізації

Обізнаність про права основних учасників навчально-виховного процесу формується безпосередньо у зв'язку з уявленнями про те, що собою становить право на освіту. Саме тому в межах даного дослідження виявлення рівня поінформованості респондентів щодо їх прав в галузі освіти розпочинається з питання про визначення сутності самого права на освіту як тих можливостей, які отримують учасники освітнього процесу завдяки нормативно-правовому забезпеченню такого права на державному рівні.

Так, співставляючи уявлення основних груп учасників освітнього процесу, можна зробити висновки, що найбільш важливими і суттєвими для освітян характеристиками "права на освіту" є можливість самостійного вибору спеціальності та навчального закладу (89% опитаних для яких така характеристика "права на освіту" є дуже важливою), отримання безкоштовної загальної середньої освіти (86%), отримання практичних навичок під час навчання у ВНЗ (86%), можливість отримати вищу освіту безкоштовно (79%).

Графік 2.1.

З чого складається поняття «право на освіту»

Запитання: Наскільки є важливим для реалізації права на освіту в Україні наступне...?

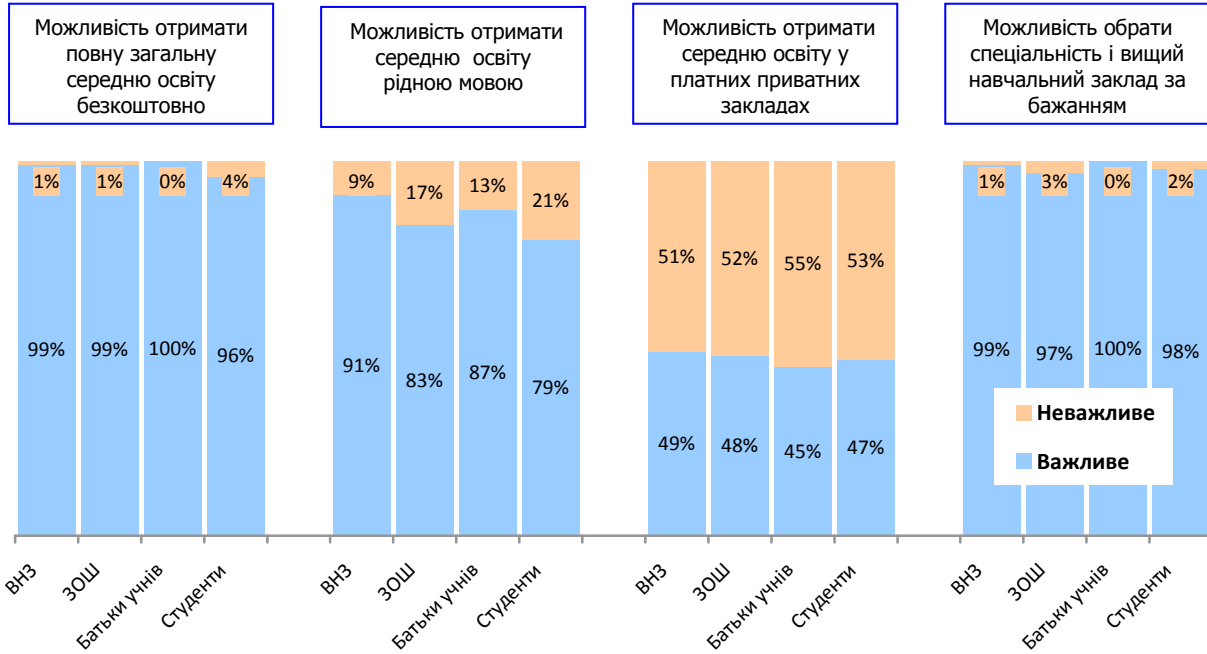
N=719

Менш значущими при цьому для респондентів виявляються такі характеристики "права на освіту" можливість отримати загальну середню освіту у платних приватних закладах (18% опитаних, для яких така характеристика "права на освіту" є дуже важливою і 17% тих, для кого це не важливе) та можливість отримати цільовий пільговий державний кредит для здобуття вищої освіти (49%).

Суттєвої різниці у відповідях респондентів – представників різних груп, серед яких – студенти, батьки учнів, вчителі загальноосвітніх шкіл (ЗОШ) та викладачі й адміністрація ВНЗ – щодо важливості окремих складових визначення "права на освіту" та певних можливостей для реалізації цього права, не виявляється.

Незначні розбіжності між різними групами опитаних позначилися у відповідях на питання про важливість такого права як отримання середньої освіти рідною мовою, яке виявилось більш значущим для представників ВНЗ (91% тих, хто вважає таке право дуже важливим та скоріше важливим) та батьків учнів (87% відповідно), менш важливим – для студентів (79%).

Розуміння поняття «право на освіту»

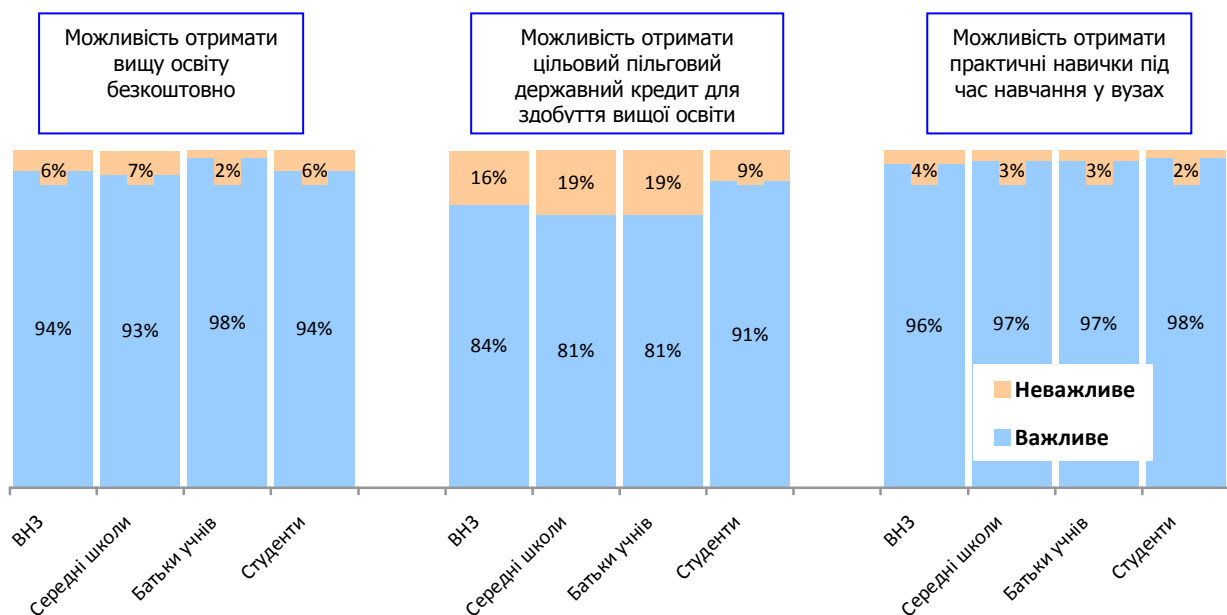

Запитання: наскільки є важливим для реалізації права на освіту в Україні наступне...?

N=719

Важливість отримання цільового пільгового державного кредиту також по-різному оцінюються в групах опитаних. Студенти оцінюють таку можливість як важливу і дуже важливу у 91% відповідей, у той час як для представників шкіл та батьків учнів така характеристика права на освіту є менш значущою (81% у кожній групі відповідно).

Розуміння поняття «право на освіту»

N=719

Запитання: Наскільки є важливим для реалізації права на освіту в Україні наступне...?

Характеризуючи сприйняття респондентами "права на освіту" в цілому, слід зазначити **доступність освіти як центральну і найбільш важливу для учасників освітнього процесу ознаку реалізації такого права**. У зв'язку із чим визначальними характеристиками реалізації "права на освіту" для опитаних стає можливість отримання безкоштовної загальної середньої освіти та можливість вибору спеціальності, яка подобається, та навчального закладу за бажанням.

У той же час, визначаючи суб'єктів реалізації такого права, респонденти **дотримуються достатньо індивідуалістичних позицій**. Імовірно, за часи незалежності української держави учасники освітнього процесу меншою мірою стали покладатися на умови, що формуються зовнішніми обставинами (державою та соціальними інститутами, що забезпечують освітній процес), переключаючи увагу на власні можливості – саму особистість, її здібності та найближче оточення, що безпосередньо демонструють отримані дані.

Графік 2.4.

Реалізація права на освіту

Запитання: Від кого чи чого більше залежить реалізація права на освіту ?

N=719

Так, відповідаючи на запитання "від кого (чого) більше залежить реалізація права на освіту?", респонденти називають у першу чергу саму людину та її ставлення до освіти (59% опитаних) фінансову спроможність родини (39% відповідно). Умови, які декларує та забезпечує держава та державне фінансування освіти як способи реалізації прав освітян отримують 40% і 38% відповідей відповідно. Найменшою мірою на реалізацію "права на освіту" на думку респондентів впливає педагогічний склад колективу навчального закладу: лише 28% опитаних обрали цю характеристику як впливову.

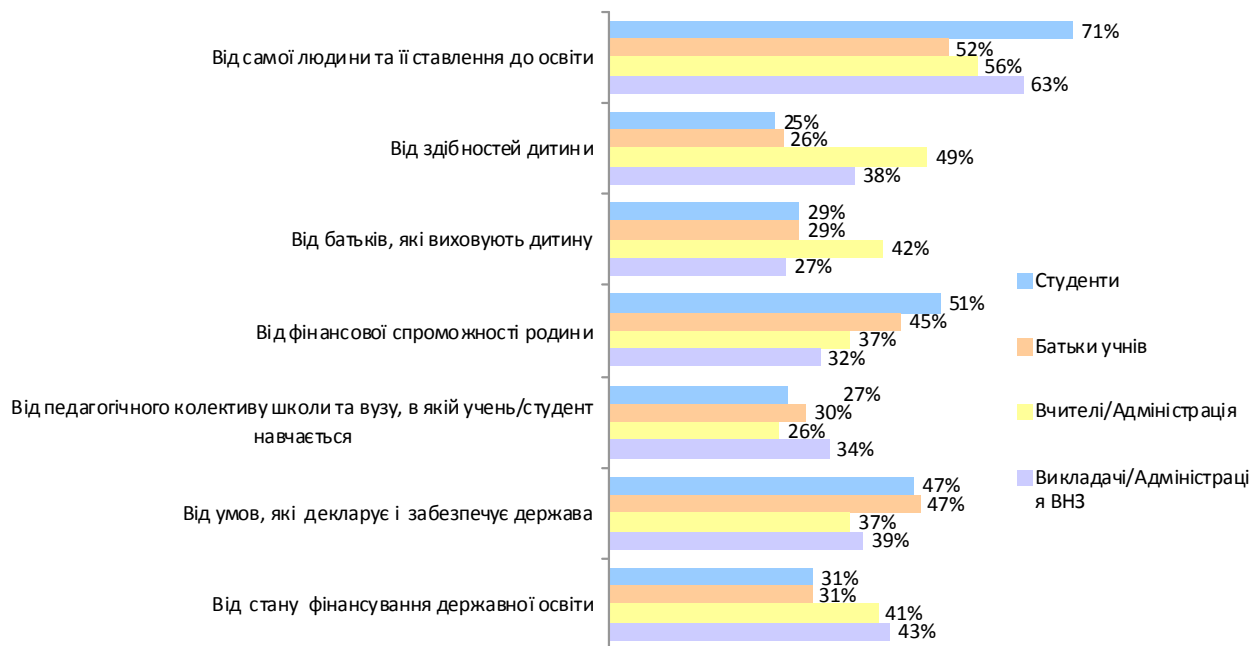
Однак, думки представників різних груп освітян щодо реалізації прав на освіту значно відрізняються. Найбільшою мірою визначають роль особистості у реалізації права на освіту студенти та представники ВНЗ (71% та 63% відповідно тих, хто вважає, що реалізація права на освіту залежить від людини та її ставлення до освіти). Здібності дитини та батьківське виховання як важливі умови реалізації права на освіту високо оцінюються вчителями – 49% та 42% відповідно.

ERA – ЄВРОПЕЙСЬКА ДОСЛІДНИЦЬКА АСОЦІАЦІЯ

Фінансові спроможності родини виявляються більш важливими для реалізації права на освіту в групі опитаних студентів та батьків учнів – 51% і 45% відповідно. Державне фінансування освіти виявилось більшою мірою важливим для вчителів та викладачів ВНЗ (41% та 43%), у той час як для студентів і батьків школярів значно важливішими є забезпечення державних декларацій права на освіту (по 47% у кожній групі відповідно).

Графік 2.5.

Реалізація права на освіту

Запитання: Від кого чи чого більше залежить реалізація права на освіту?

N=719

Низька оцінка ролі педагогічного колективу у реалізації права на освіту в групах студентів та батьків учнів може бути свідченням низького рівня інтересу даних груп до безпосереднього забезпечення навчального процесу та його якості, або задоволеністю від способу та форми реалізації навчання та роботи інститутів освіти в цілому.

Характеризуючи визначальні ознаки реалізації права на освіту в цілому слід зазначити, що всі групи опитаних демонструють стійку переконаність у тому, що **лише сама людина та її ставлення до освіти, є основним принципом реалізації освітніх прав**, наскільки б ці права не декларувалися або фінансово (достатньо чи ні) підтримувалися державою та іншими освітніми інституціями.

2.2. Обізнаність та поінформованість про права

Освіта як окрема сфера взаємовідносин у житті суспільства в Україні регулюється різними нормативно-правовими актами. Насамперед - Конституцією України, Законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту» тощо. Обізнаність про законодавчу базу та ті закони, які регламентують функціонування системи освіти в Україні є одним із важливих показників поінформованості учасників освітнього процесу щодо забезпечення права на освіту.

На думку респондентів основним законом, що регламентує права освітян є Закон "Про освіту" – 72% опитаних у першу чергу обрали саме такий варіант відповіді. Конституція України також, на думку освітян регламентує права освітян – так вважають 58% учасників опитування. Закон "Про загальну середню освіту" займає 3 позицію у переліку законодавчих актів, що на думку респондентів регламентують права на освіту. Так вважає 52% опитаних.

Графік 2.6.

Обізнаність про Закони, які регламентують освіту в Україні

Запитання: Які Закони України регламентують право на освіту та права освітян в Україні?

N=700

Серед законодавчих актів, які, на думку респондентів, не пов'язані із регламентацією прав освітян, відзначаються Закон "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", Цивільний кодекс України та Закон "Про наукову та науково-технічну діяльність".

Різні групи опитаних при відповіді на запитання акцентували увагу на тих законодавчих актах, які більшою мірою пов'язані із специфікою їх включення до освітньої системи.

Так, для опитаних студентів, визначальними нормативними актами, що регламентують функціонування системи освіти та права освітян в Україні є Закон "Про вищу освіту" (87% опитаних), Закон "Про освіту" (85%) та Конституція України (47% відповідей).

Для батьків учнів основними Законами, що регламентують права учасників освітнього процесу в Україні, є Закон "Про загальну середню освіту" (88% опитаних), Закон "Про освіту" (83%) та Конституція України (56% відповідей респондентів).

Вибір основних нормативних актів, що регламентують права освітян, працівниками шкіл фактично співпадає із батьківською думкою, однак на перше місце вчителі ставлять Закон "Про освіту" (84%

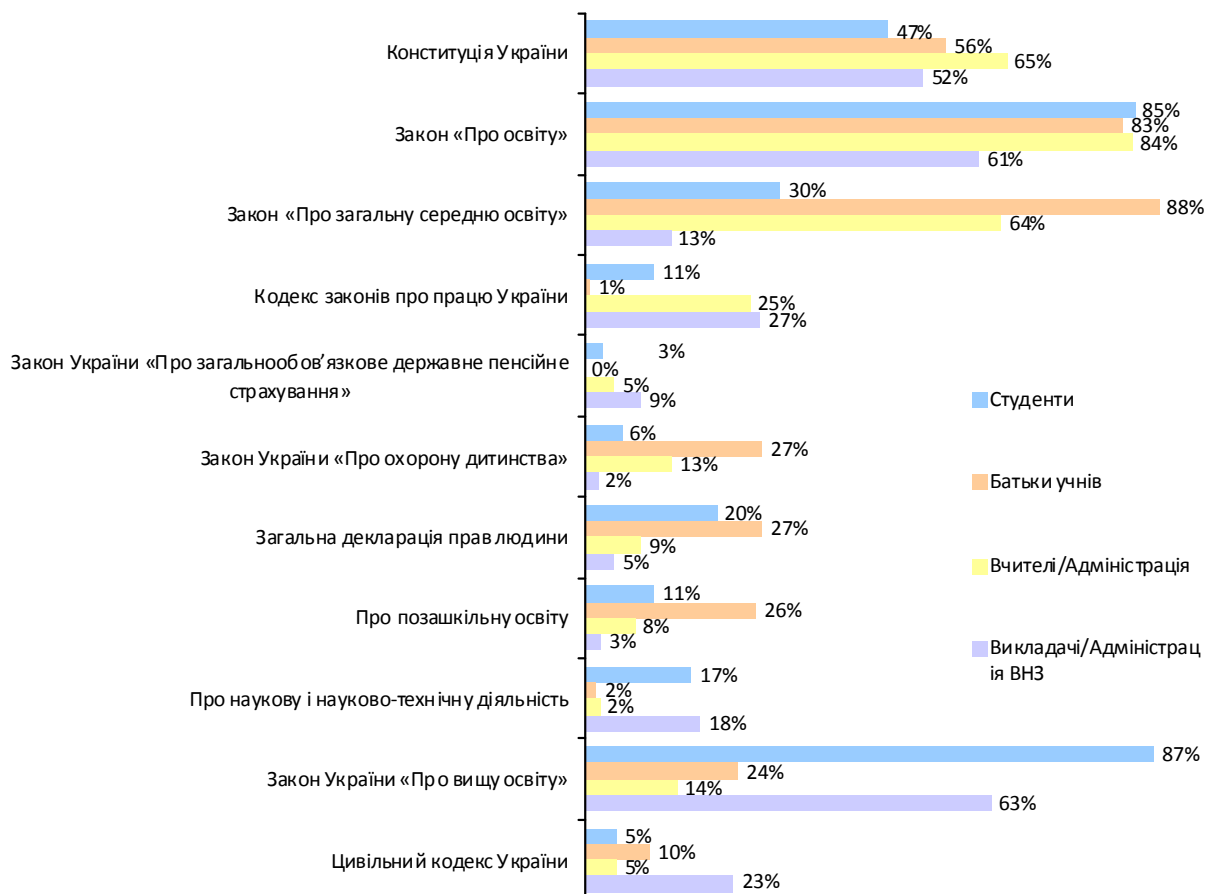
опитаних), на друге - Конституцію України (65% відповідей респондентів) та лише третє місце віддають Закону "Про загальну середню освіту" (64% опитаних).

Відповіді викладачів ВНЗ розподілилися між 3 основними законодавчими актами, що регламентують права освітян в Україні у такому порядку: Закон "Про вищу освіту" (63% опитаних), Закон "Про освіту" (61%) та Конституція України (52% відповідей).

Якщо у групах опитаних студентів та батьків учнів фактично не згадується Закон "Про працю" як такий, що регламентує права освітян (11% і 1% відповідно), то для опитаних вчителів та викладачів цей кодекс законів виявляється достатньо важливим (25% і 27% відповідно), оскільки для них навчання і виховання – це не лише можливість доступу до освіти, але й безпосередня трудова діяльність. У зв'язку із цим і Закон України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" згадується саме серед опитаних вчителів та викладачів (5% і 9% відповідно) і практично не відзначається батьками учнів (0%) і студентами (3%).

Графік 2.7.

Обізнаність про Закони, які регламентують освіту в Україні

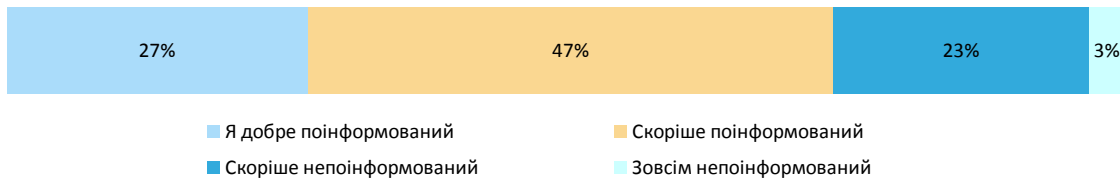
Запитання: Які Закони України регламентують права освітян України?

N=700

Отже, обізнаність щодо нормативних актів, які регламентують забезпечення прав освітян та право на освіту є залежною від специфіки включеності тієї чи іншої групи опитаних до освітнього процесу в цілому та різних його структурних елементів зокрема.

В цілому, респонденти, оцінюючи власний рівень інформованості про свої права у сфері освіти, вважають себе скоріше і добре поінформованими з питань прав на освіту, наданих та гарантованих державою.

Поінформованість про права

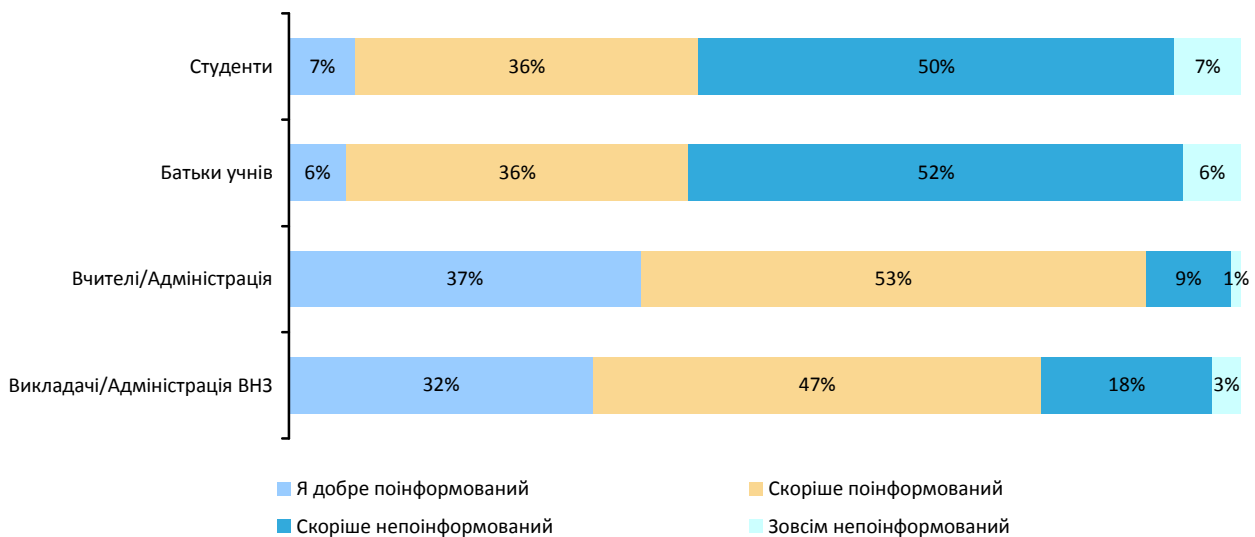

Запитання: Наскільки Ви поінформовані з питань прав учасників освітнього процесу, наданих та гарантованих державою?

N=719

У той же час рівень самооцінки такої поінформованості відрізняється у різних групах опитаних. Так, скоріше і зовсім не поінформованими з питань прав освітян вважають себе батьки учнів та студенти (58% та 57% відповідно). У той час як серед шкільних вчителів та викладачів ВНЗ ці показники значно нижчі (10% і 21% відповідно тих, хто обрав відповіді «зовсім або скоріше не поінформований»).

Поінформованість про права

Запитання: Наскільки Ви поінформовані з питань прав учасників освітнього процесу, наданих та гарантованих державою?

N=719

Отже, не зважаючи на достатньо високу середню оцінку власної інформованості з питань прав учасників освітнього процесу, наданих та гарантованих державою, різні групи респондентів демонструють різний рівень самооцінки такої інформованості. Респонденти, що представляють групи студентів та батьків учнів, визнають власну некомпетентність та недостатність інформаційного забезпечення з питань прав освітян, а отже, значною мірою потребують отримання такої інформації.

2.3. Джерела інформації про права учасників освітнього процесу та довіра до них

Оцінка рівня поінформованості респондентів про права на освіту передбачає аналіз основних джерел інформації та визначення тих комунікаційних каналів, завдяки яким відбувається формування обізнаності представників цільової аудиторії щодо власних прав та способів їх реалізації в освітньому просторі.

Можливість звернення до різноманітних комунікаційних каналів та отримання інформаційних повідомлень про права освітян, учнів та студентів із різних джерел є основою для забезпечення можливостей вибору із множини точок зору, що виступає важливою ознакою демократичного суспільства.

Для наших респондентів такими ключовими комунікаційними каналами виступають у першу чергу безособистісні (деперсоналізовані) засоби інформації – Інтернет (68% опитаних) та ЗМІ (60%) Друга група комунікаційних каналів має більш чітко визначений персоналізований характер – це керівництво ВНЗ/ шкіл (52% опитаних) та кола колег, друзів, родичів (41%). Меншою мірою за інформацією про права в освіті опитані звертаються до інституційно визначених комунікаційних каналів освітньої системи – керівництва управлінь освіти (29% опитаних), професійні зібрання, семінари, конференції (29%), Міністерства освіти та науки (26%) та професійних видань (25%).

Графік 2.10.

Джерела інформації

Запитання: З яких джерел Ви отримуєте інформацію про право на освіту та права освітян?

N=719

У той же час спостерігається суттєва відмінність щодо визначення пріоритетних комунікаційних каналів та джерел інформації серед різних груп учасників освітнього процесу.

Так, чітко прослідковується диспозиція щодо способів отримання інформаційних повідомлень про права освітян між групами споживачів освітніх послуг (студентів та батьків учнів) та тих, хто активно задіяний в системі надання таких послуг – викладачів ВНЗ та представників шкіл.

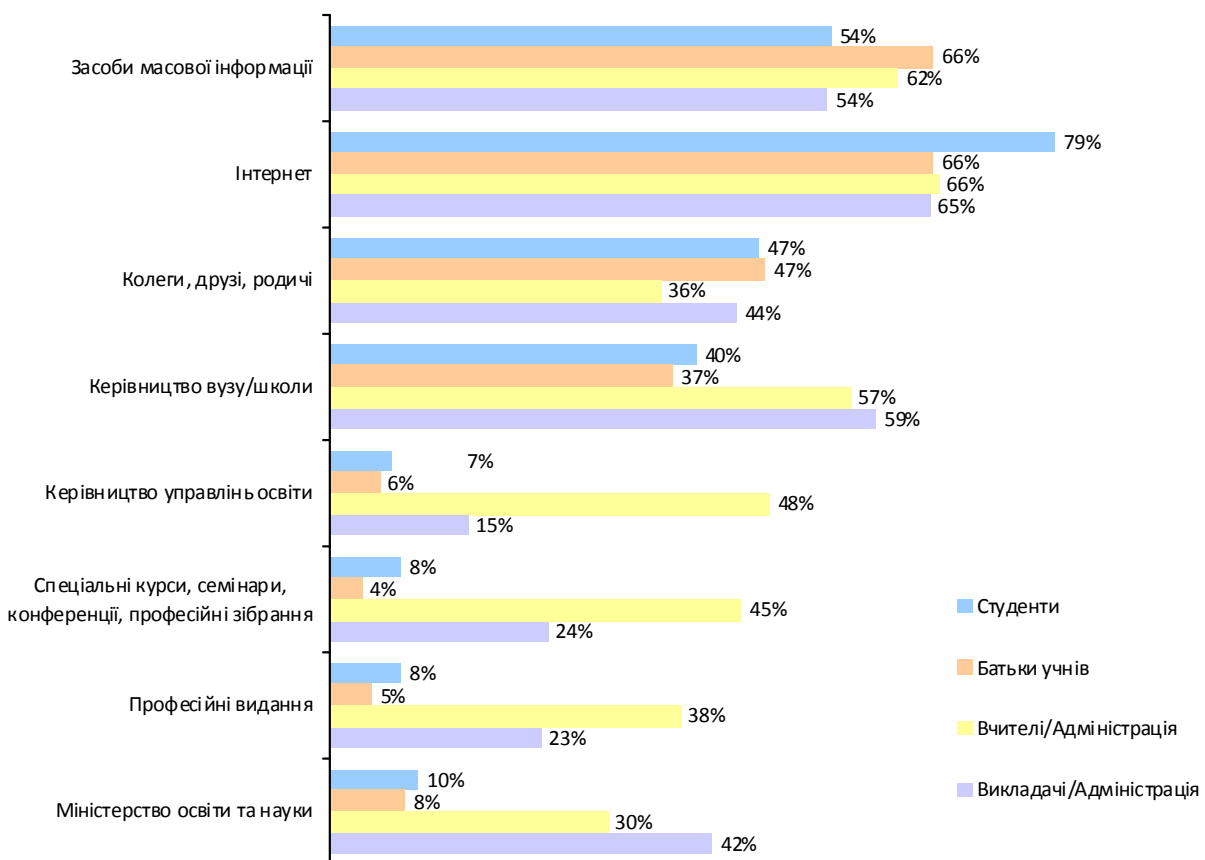
Для першої групи (споживачів освітніх послуг) пріоритетними інформаційними джерелами стають Інтернет (до цього комунікаційного каналу звертається 79% опитаних студентів та 66% батьків учнів), ЗМІ (54% та 66% відповідно) та кола родичів, друзів, знайомих (по 47% у кожній групі).

Не зважаючи на досить активне звернення до найбільш популярних інформаційних джерел – Інтернет та ЗМІ (66% вчителі, 65% викладачі та 62% - 54% відповідно) – представники іншої групи (ті, що надають освітні послуги) на третє місце ставлять такий комунікаційний канал отримання інформації про права освітян як керівництво навчального закладу (ВНЗ чи школи – 59% і 57% відповідно), далі слідує - Міністерство освіти та науки (42% - ВНЗ та 30% - школи) та керівництво управління освітою (48% - школи, 15% - ВНЗ).

Високий рівень звернення до офіційних джерел інформації серед респондентів, що презентують професійні освітні групи, пояснюється специфікою їх безпосередньої трудової діяльності та можливостями доступу до даних комунікаційних каналів. У той же час, слід відзначити високий рівень ролі неформальних зв'язків та спілкування з метою отримання інформації про права освітян і серед представників професійних груп. Так, за інформацією про права освітян до колег, родичів та друзів звертається 44% представників ВНЗ і 35% представників шкіл, що є не меншим, ніж звернення до офіційних джерел, наприклад Міністерства освіти та науки.

Графік 2.11.

Джерела інформації

Запитання: З яких джерел Ви отримуєте інформацію про право на освіту та права освітян?

N=719

Якщо деперсоналізовані джерела інформації – Інтернет та ЗМІ - за визнанням респондентів домінують у структурі комунікаційних каналів отримання інформації про права в освітній сфері, то в оцінці рівня довіри до даних інформаційних джерел можна спостерігати дещо іншу картину.

Графік 2.12.

Довіра до джерел інформації

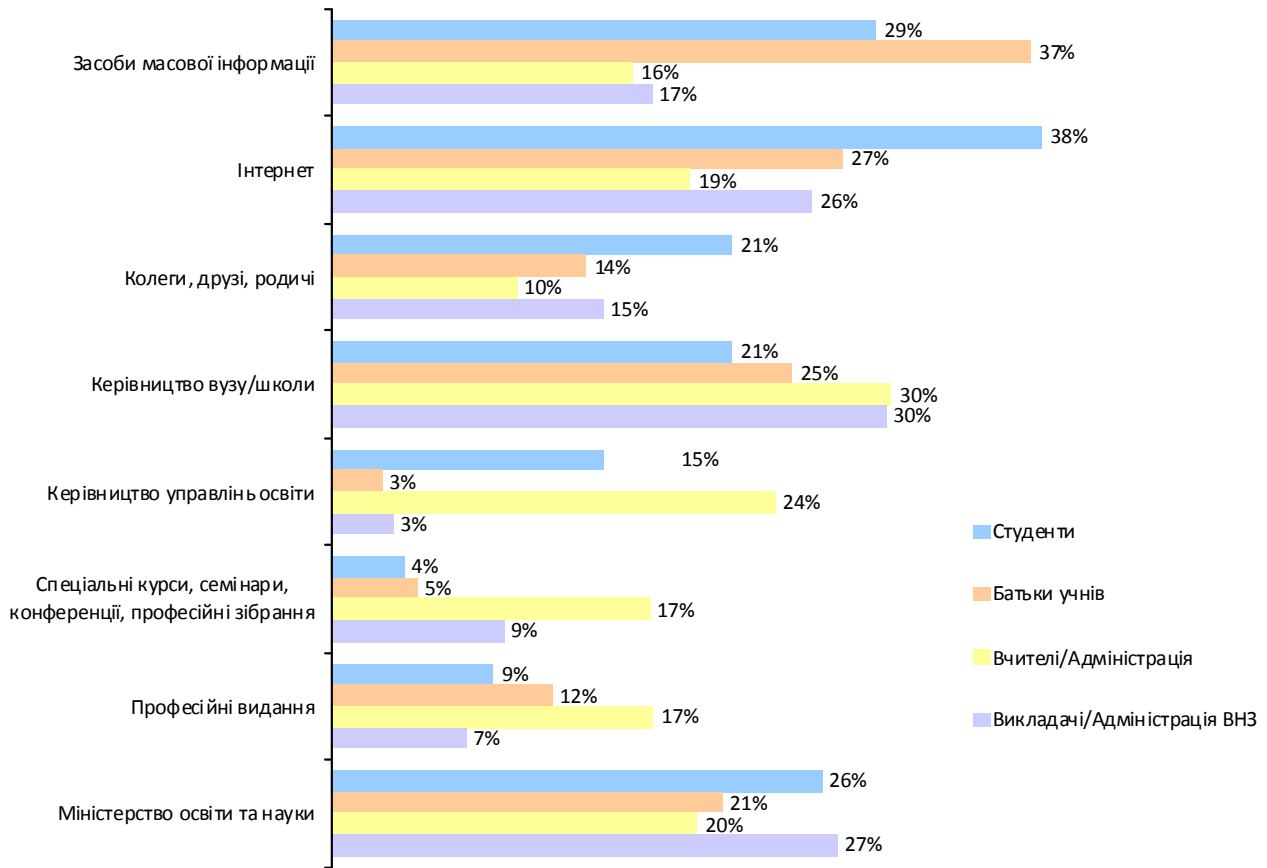
Запитання: Якому джерелу інформації про права освітян та право на освіту Ви довіряєте більше за все?

N=719

Серед джерел інформації про права освітян, яким респонденти довіряють більше, ніж іншим, домінують офіційні інституційні комунікаційні канали – безпосереднє керівництво навчальних закладів (шкіл та ВНЗ – 28%) та Міністерство освіти та науки (22%). Разом із тим, також спостерігається високий рівень довіри до Інтернет як джерела інформації.

У той же час, зафіксований різний рівень довіри до інформаційних джерел у різних групах учасників освітнього процесу. Так, в групі студентів найбільший рівень довіри віддається Інтернет (38%), ЗМІ (29%) та Міністерству освіти та науки (26%).

Довіра до джерел інформації

Запитання: Якому джерелу інформації про права освітян Ви довіряєте більше за все?

N=719

Батьки учнів більше довіряють інформації про права в освітній сфері, отриманої із ЗМІ (37%), Інтернет (27%) та від керівництва навчального закладу (25%). Найбільший рівень довіри до інформаційних джерел у представників шкіл спостерігається до керівництва навчального закладу (30%), керівництва управлінь освіти (24%) та Міністерства освіти та науки (20%). У той час як представники ВНЗ більше довіряють власному керівництву (30%), МОН (27%) та Інтернет (26%).

Вибір пріоритетних комунікаційних каналів та рівень довіри до них різних груп освітян допомагає краще зрозуміти способи отримання інформаційних повідомлень та визначити оптимальні способи звернення до цільової аудиторії з метою поширення інформації про права освітян та право на освіту в Україні.

РОЗДІЛ 3. ПОРУШЕННЯ ПРАВ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ: УЯВЛЕННЯ ТА ДОСВІД

3.1. Уявлення про порушення прав освітян та права на освіту

Специфіка дослідження прав освітян передбачала аналіз порушень прав на освіту у двох основних напрямках: сприйняття (уявлення) учасників освітнього процесу про ці порушення та реальний досвід порушень їх освітніх прав. Разом із цим слід також враховувати особливості кожної з груп учасників освітнього процесу у зв'язку із колом тих прав, що пов'язані із специфікою їх участі в функціонуванні освітньої системи.

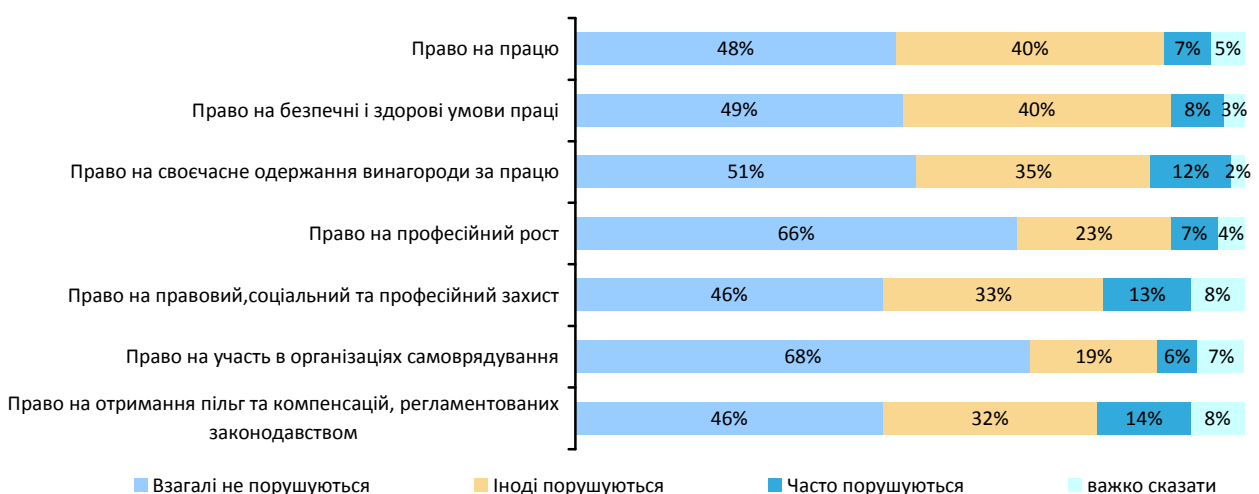
Аналізуючи уявлення про порушення прав освітян, крім традиційного розподілу на 4 основних групи учасників освітнього процесу – викладачів ВНЗ, вчителів загальноосвітніх шкіл (ЗОШ), батьків учнів та студентів – групи респондентів також можна представити за критерієм надання та отримання освітніх послуг. В такому випадку аналіз порушення прав учасників освітнього процесу можна представити у розрізі представників двох груп: тих, що надають освітні послуги (викладачі ВНЗ та вчителі ЗОШ), та тих, що є споживачами таких послуг (батьки учнів та студенти).

Так, на думку працівників освіти - тих, хто надає освітні послуги, найчастіше в Україні порушуються права освітян, пов'язані із фінансовим забезпеченням їх діяльності: отримання пільг та компенсацій за працю (14% опитаних працівників системи освіти вважають, що такі права порушуються часто, і 32% - дуже часто), своєчасне одержання винагороди за працю (12% та 35% відповідно).

Найменше ж, на думку респондентів даної професійної групи, порушуються права, пов'язані із участю у організаціях самоврядування (68% зазначили, що такі права взагалі не порушуються) та право на професійне та кар'єрне зростання (66% відповідно).

Графік 3.1.

Уявлення про порушення прав освітян, які надають освітні послуги

Запитання: Які права працівників освіти України порушуються найчастіше?

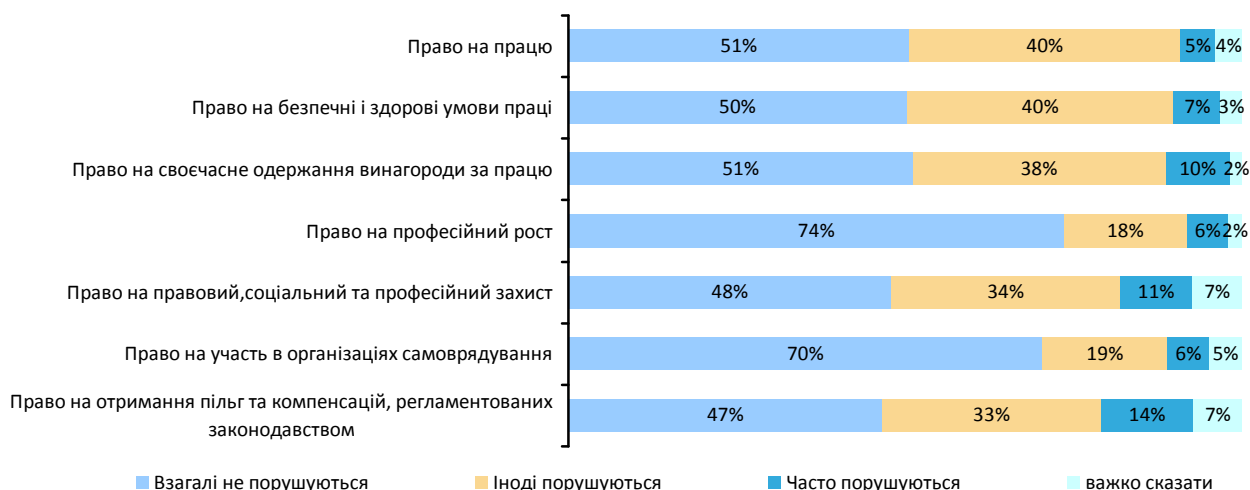
N=506

ERA – ЄВРОПЕЙСЬКА ДОСЛІДНИЦЬКА АСОЦІАЦІЯ

Різниця відповідей в групах респондентів – шкільних вчителів та викладачів ВНЗ – щодо порушень прав працівників освіти незначна. І серед вчителів, і серед робітників ВНЗ порушення права на отримання фінансової компенсації за працю (виплата пільг та своєчасне отримання зарплатні) домінують в структурі уявлень респондентів про порушення прав працівників освіти.

Графік 3.2.

Уявлення про порушення прав вчителів загальноосвітніх шкіл

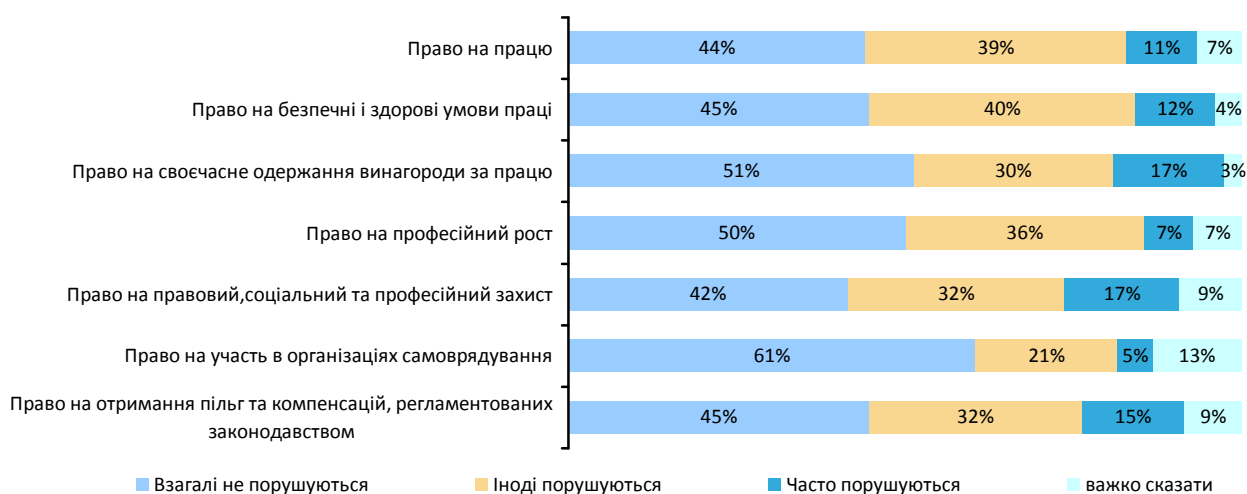

Запитання: На Вашу думку, які права працівників загальноосвітніх шкіл України порушуються найчастіше ?

N=354

Графік 3.3.

Уявлення про порушення прав викладачів ВНЗ

Запитання: На Вашу думку, які права працівників вузів України порушуються найчастіше ?

N=152

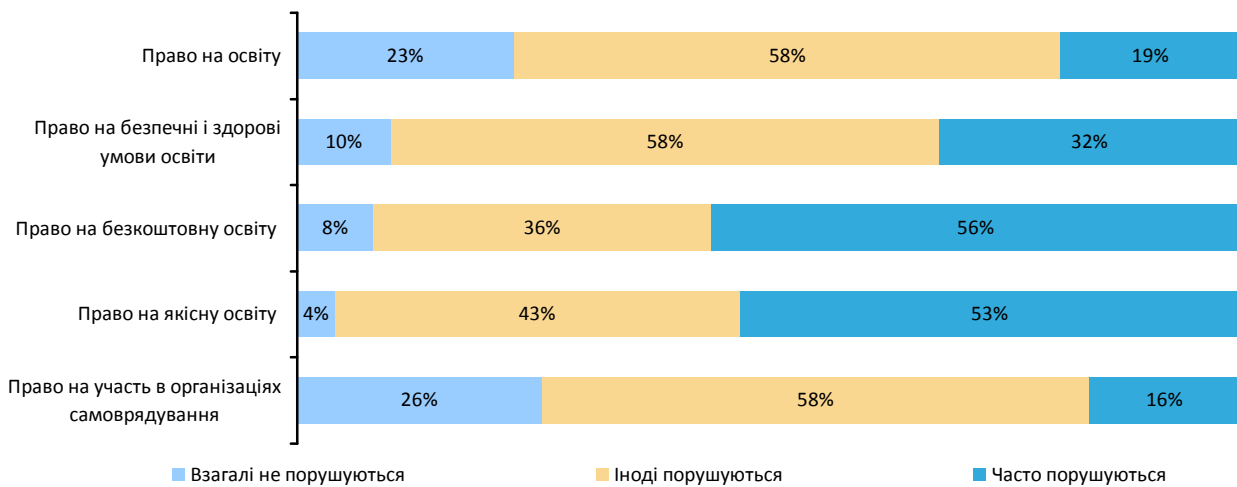

Разом із тим в структурі відповідей респондентів, які представляють ВНЗ, щодо порушення прав працівників освіти особливо відмічаються порушення прав, пов'язаних із правовим, соціальним та професійним захистом. Так, 17% опитаних робітників ВНЗ зазначили, що такі права порушуються часто, а 32% вважають, що іноді порушуються.

На думку тих, хто є споживачами освітніх послуг – студентів та батьків учнів – найчастіше порушується їх право на отримання безкоштовної (56% тих, хто вважає, що таке право порушується часто) та якісної (53% відповідно) освіти.

Графік 3.4.

Уявлення про порушення прав споживачів освітніх послуг – учнів та студентів

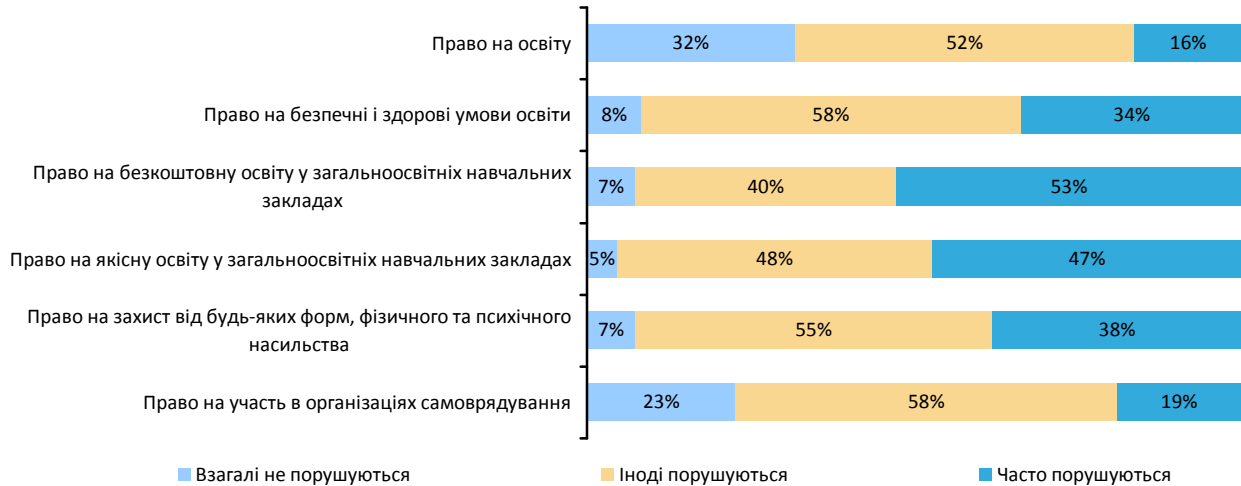
Запитання: На Вашу думку, які права споживачів освітніх послуг в Україні порушуються найчастіше?

N=213

При цьому саме ці види порушень прав вважаються основними і у кожній з груп окремо. Однак, якщо 53% батьків учнів вважають, що часто порушується право на безкоштовну освіту і 47% представників цієї групи вважає, що право на якісну освіту порушується часто, то студентська аудиторія виявляється більш радикально налаштованою щодо оцінки ситуації порушення прав за цими позиціями.

Графік 3.5.

Уявлення про порушення прав учнів (за відповідями батьків)

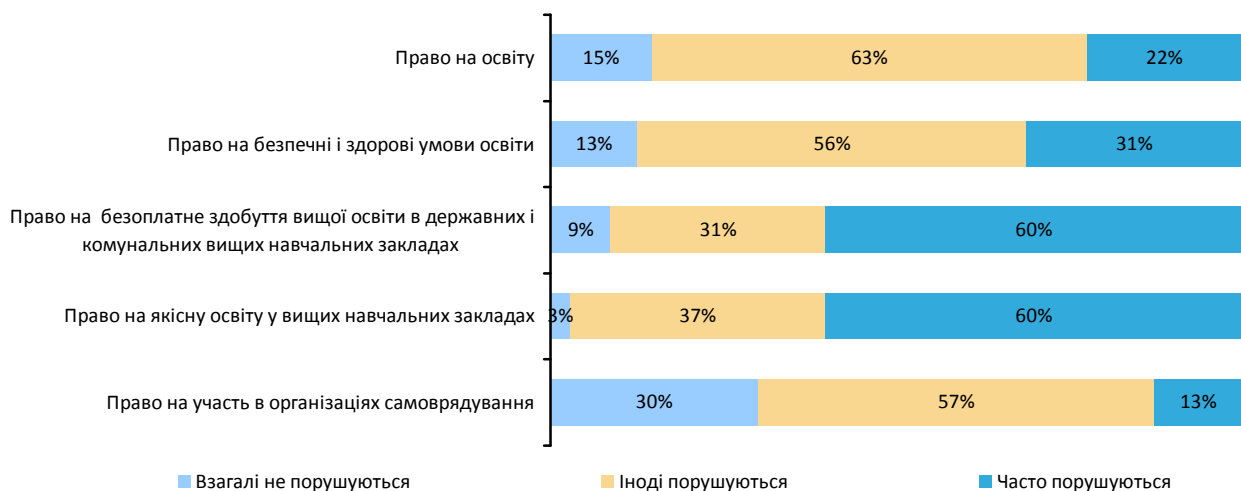
Запитання: На Вашу думку, які права учнів в Україні порушуються найчастіше?

N=110

Так, 60% опитаних студентів вважають, що права на безкоштовну та якісну освіту порушуються дуже часто, і лише 3% цієї групи зазначають, що право на якісну освіту взагалі не порушується.

Графік 3.6.

Уявлення про порушення прав студентів

Запитання: які права студентів України порушуються найчастіше?

N=103

Отже, на думку споживачів освітніх послуг однією із центральних проблем порушення освітніх прав в Україні є низька якість освітніх послуг разом із порушенням права на їх безкоштовне отримання.

3.2. Досвід порушення прав учасників освітнього процесу

У зв'язку із специфікою залученості різних груп респондентів до освітнього процесу, системи тих обов'язків та прав, що визначаються в залежності від виду діяльності та участі представників тієї чи іншої групи респондентів у наданні та споживанні освітніх послуг, дослідження реального досвіду порушень прав освітян передбачає представлення й аналіз таких порушень у кожній з груп учасників освітнього процесу окремо.

У межах дослідження досвіду порушення прав освітян виявилось доцільним виокремлення специфічних підгруп в межах названих груп учасників освітнього процесу. Так, у зв'язку із специфікою діяльності представників шкіл у межах даної групи в рамках дослідження порушення прав освітян було виокремлено такі підгрупи, як вчителі сільських шкіл та адміністрація загальноосвітніх навчальних закладів.

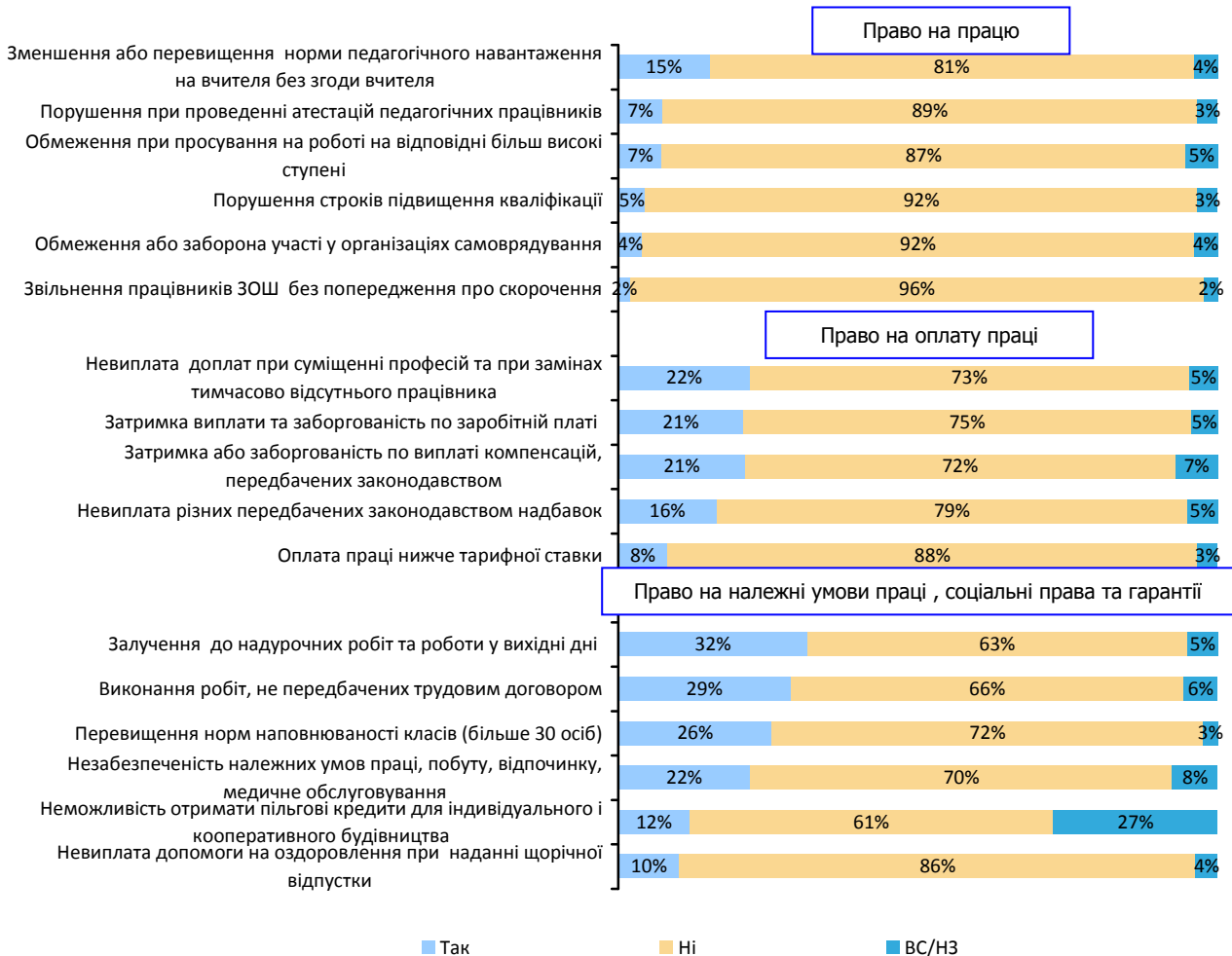
3.2.1. Досвід порушення прав працівників загальноосвітніх шкіл

Серед **типових порушень прав вчителів**, респонденти визначили ті, що зустрічаються найчастіше. До такої категорії потрапили порушення прав, пов'язаних із умовами праці - залученням до надурочних робіт (32% тих опитаних, хто зазначив, що має досвід таких порушень власних прав) та виконанням робіт, не передбачених трудовою угодою (29% відповідно). Перевищення норм наповненості класів – ще одне з розповсюджених порушень прав вчителів – 26% респондентів позначили, що мають безпосередній досвід цього виду порушення прав освітян.

Порушення, пов'язані із оплатою праці та фінансовою складовою забезпечення освітньої діяльності, складають другу групу за частотою появи. Серед таких порушень – невіплата доплат при суміщенні та замінах (22% тих, хто зазначив, що має досвід таких порушень власних прав), затримка виплати заробітної плати (21% відповідно), затримка виплат компенсацій (21% відповідно), невіплата передбачених законодавством надбавок (16% відповідно).

Окрема група порушень – порушення умов праці, побуту, відпочинку, медичного обслуговування – 22% опитаних зазначили, що мали безпосередній досвід таких порушень.

Досвід порушення прав вчителів

Запитання: З якими з наступних випадків порушення прав працівників ЗОШ стикались Ви у Вашому або іншому навчальному закладі ?

N=354

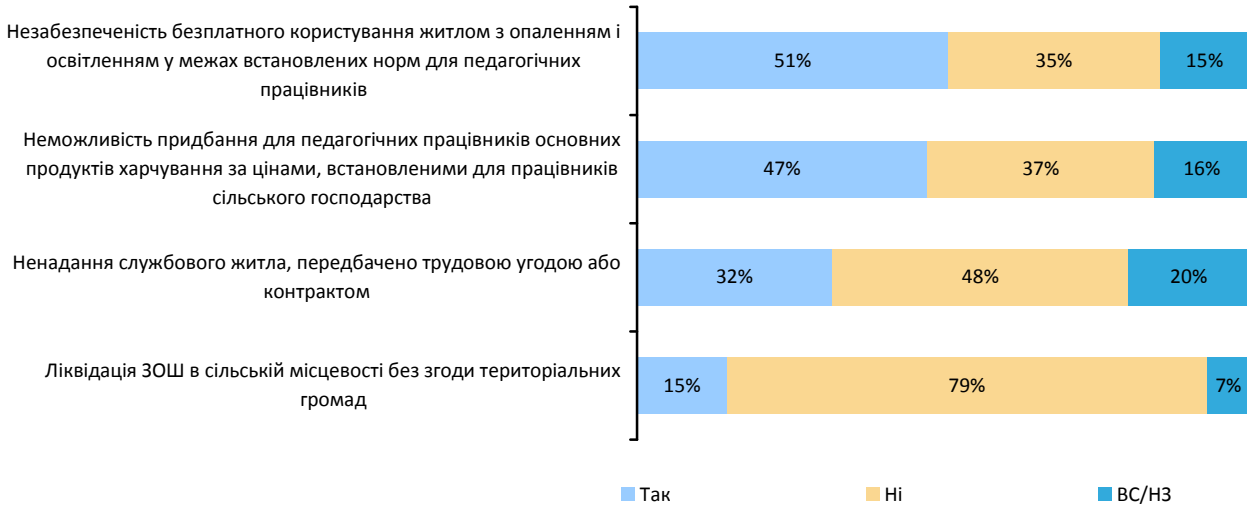
Отже, за підсумками аналізу досвіду порушення прав представників шкіл, можна зробити висновок про те, що **серед основних порушень прав працівників ЗОШ домінують порушення права на належні умови праці**, у той час як порушення прав, пов'язаних із оплатою праці та із правом на працю, зустрічаються рідше.

Для представників сільських шкіл перелік порушень прав був доповнений специфічними для сільських вчителів правами, серед яких особливо виділяється таке порушення, як незабезпеченість безоплатного користування житлом (51% опитаних, хто зазначив, що має досвід таких порушень власних прав) та неможливість придбання продуктів харчування за пільговими цінами (47% відповідно).

Важливими показниками порушення прав освітян в сільській місцевості є проблема із забезпеченням службового житла для освітян. 32% опитаних представників шкіл сільської місцевості мали досвід порушення саме цього права, передбаченого трудовою угодою чи контрактом.

Графік 3.8.

Досвід порушення прав вчителів сільських шкіл

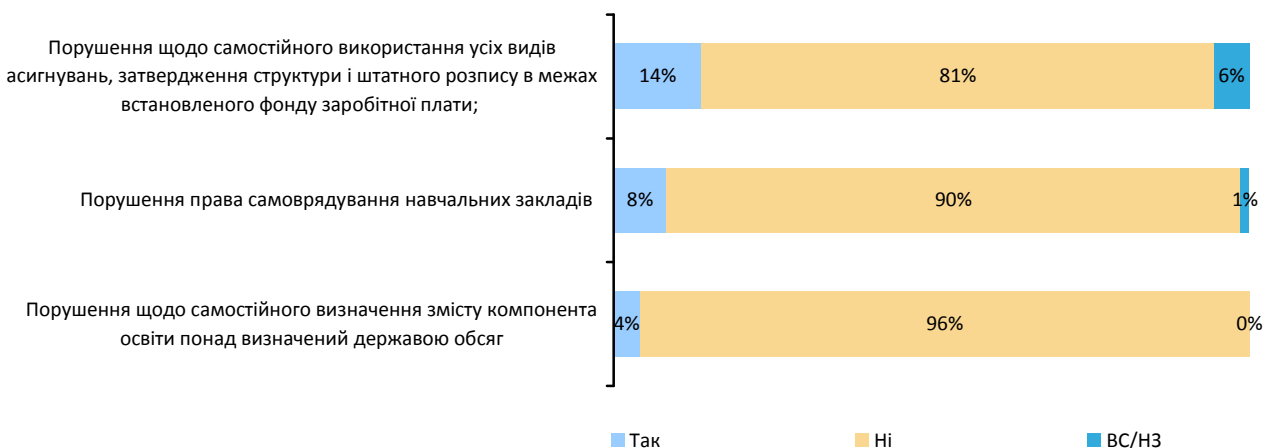
Запитання: З якими з наступних випадків порушення прав працівників ЗОШ (сільська місцевість) стикались Ви у Вашому або іншому навчальному закладі ?

N=116

В оцінці досвіду порушення прав адміністрація шкіл виявилась дещо більш стриманою. Так, серед запропонованих варіантів досвіду порушення прав найчастішим (із значенням лише 14%) виявився випадок, пов'язаний із неможливістю самостійного використання асигнувань і коштів.

Графік 3.9.

Досвід порушення прав представників адміністрації ЗОШ

Запитання: З якими з наступних випадків порушення прав освітян стикались Ви у Вашому або іншому навчальному закладі

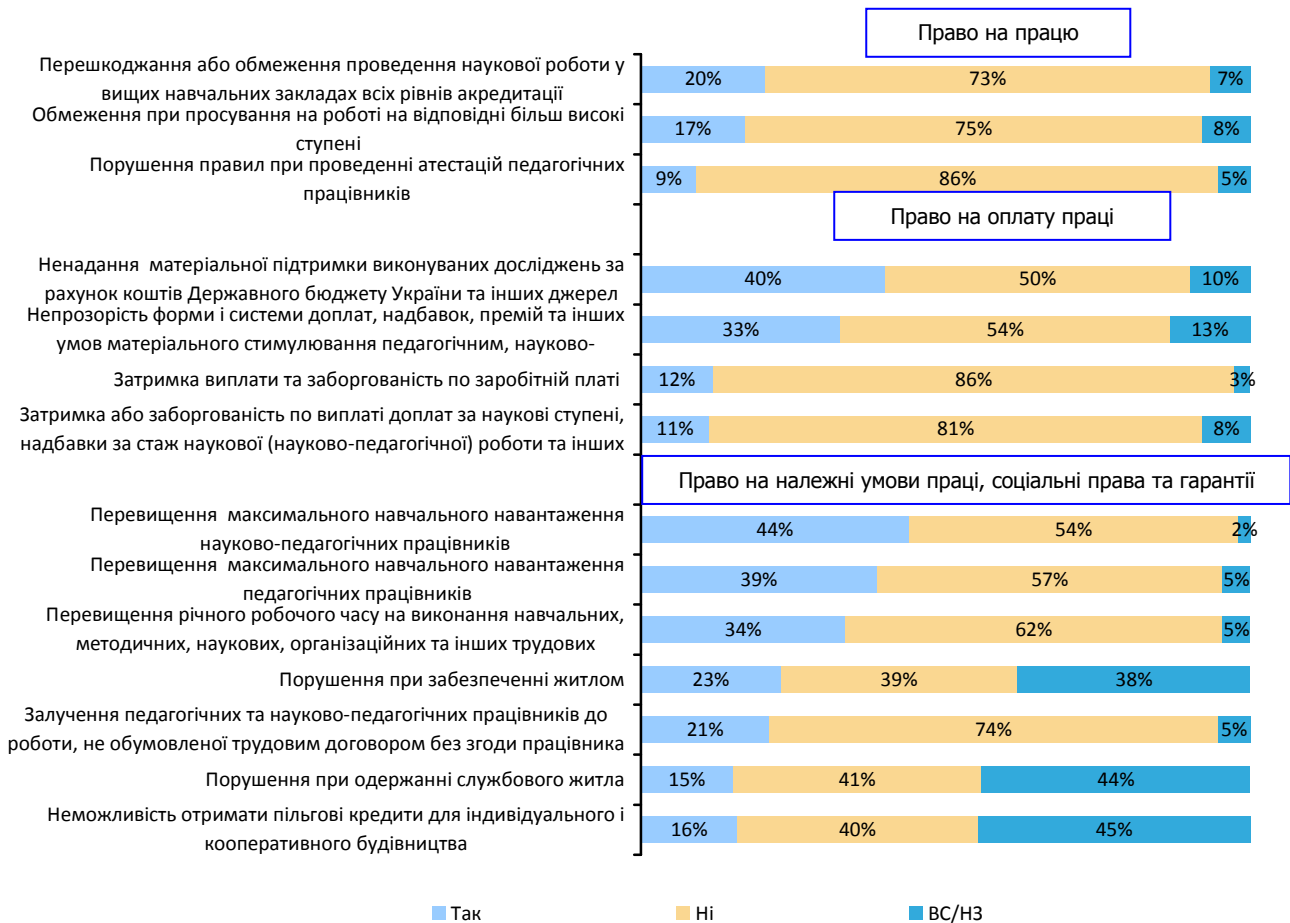
N=72

3.2.2. Досвід порушення прав працівників ВНЗ

Досвід порушення прав ще однієї групи освітян, які надають освітні послуги – представників ВНЗ - представлений за трьома основними типами : право на працю, на оплату праці, на належні умови праці та соціальні гарантії.

Графік 3.10.

Досвід порушення прав працівників ВНЗ

Запитання: З якими з наступних випадків порушення прав працівників вищої школи стикались Ви у Вашому або іншому навчальному закладі ?

N=152

За результатами опитування представників ВНЗ **найчастіше порушуються їх права, пов'язані із умовами праці**. Так, 44% опитаних зазначили, що мали досвід перевищення максимального навчального наукового та педагогічного навантаження, 34% опитаних – перевищення річного робочого часу на виконання навчальних, методичних та організаційних робіт та 21% опитаних зазначили залучення до робіт, не обумовлених трудовим договором.

Не менш актуальними для працівників ВНЗ є порушення, **пов'язані із оплатою праці**. 40% опитаних мали досвід ненадання матеріальної підтримки на виконання наукових досліджень. 33% опитаних зазначають непрозорість системи доплат, надбавок і премій та інших умов матеріального стимулювання.

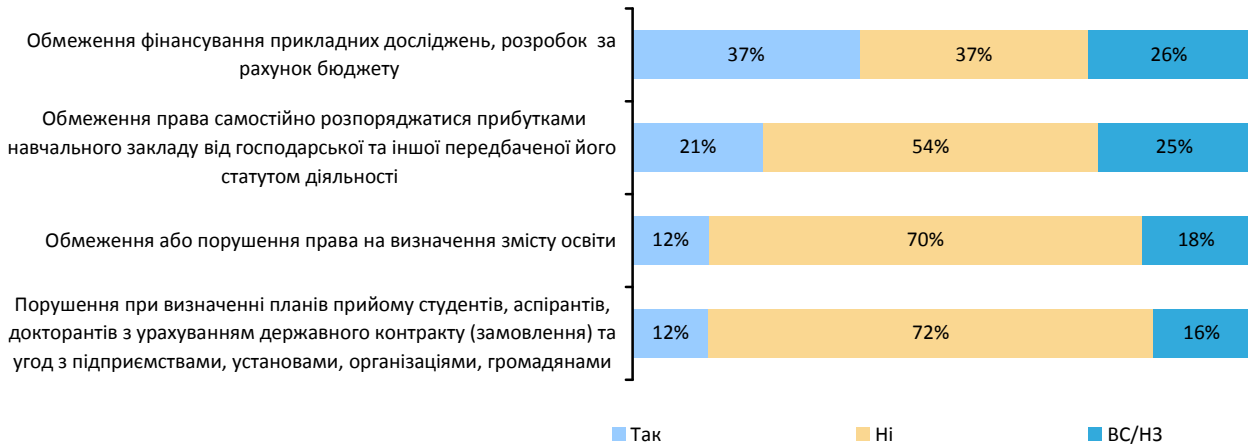
ERA – ЄВРОПЕЙСЬКА ДОСЛІДНИЦЬКА АСОЦІАЦІЯ

Серед порушень, пов'язаних із правом на працю, найчастіше за словами респондентів, зустрічаються випадки перешкоджання або обмеження проведення наукової роботи (20% опитаних)

Опитування представників адміністрації ВНЗ продемонструвало порушення прав, пов'язаних із оплатою праці: обмеження бюджетного фінансування наукових досліджень (37% опитаних, хто мав такий досвід) і прав самостійного розпорядження прибутками навчального закладу (21% опитаних).

Графік 3.11.

Досвід порушення прав адміністрації ВНЗ

Запитання: З якими з наступних випадків порушення прав адміністрації ВНЗ стикались Ви у Вашому або іншому навчальному закладі ?

N=57

3.2.3. Досвід порушення прав учнів

Досвід порушення прав споживачів освітніх послуг, зокрема, **досвід порушення прав учнів** розглянути за чотирма основними напрямками освітніх прав: права на освіту, права на якісну освіту, права на безкоштовну освіту, забезпечення соціальних прав та гарантій. Оскільки проведення опитування школярів методом інтерв'ю обмежувалось вимогами ESOMAR, дослідження досвіду порушення прав учнів загальноосвітніх шкіл було здійснене шляхом опитування батьків школярів.

Згідно з відповідями респондентів найчастіше порушуються права школярів, пов'язані із правом на безкоштовну освіту. Так, 84% опитаних батьків школярів зазначили, що мали досвід поширення платних послуг та вимагання "благодійних" внесків у школах. 40% опитаних зазначили, що від них незаконно вимагали оплату за навчання у державних та комунальних навчальних закладах.

Друге місце за поширеністю порушень прав школярів на освіту посідає незабезпеченість соціальних прав та гарантій. Так, 64% опитаних батьків школярів зазначили неналежний рівень або навіть відсутність у школах медичного обслуговування через брак відповідних кадрів. Суттєвим порушенням соціальних прав та гарантій шкільної освіти є, на думку опитаних, також відсутність у школах належного рівня харчування школярів. 54% опитаних батьків школярів зазначили, що мали досвід саме цього типу порушень.

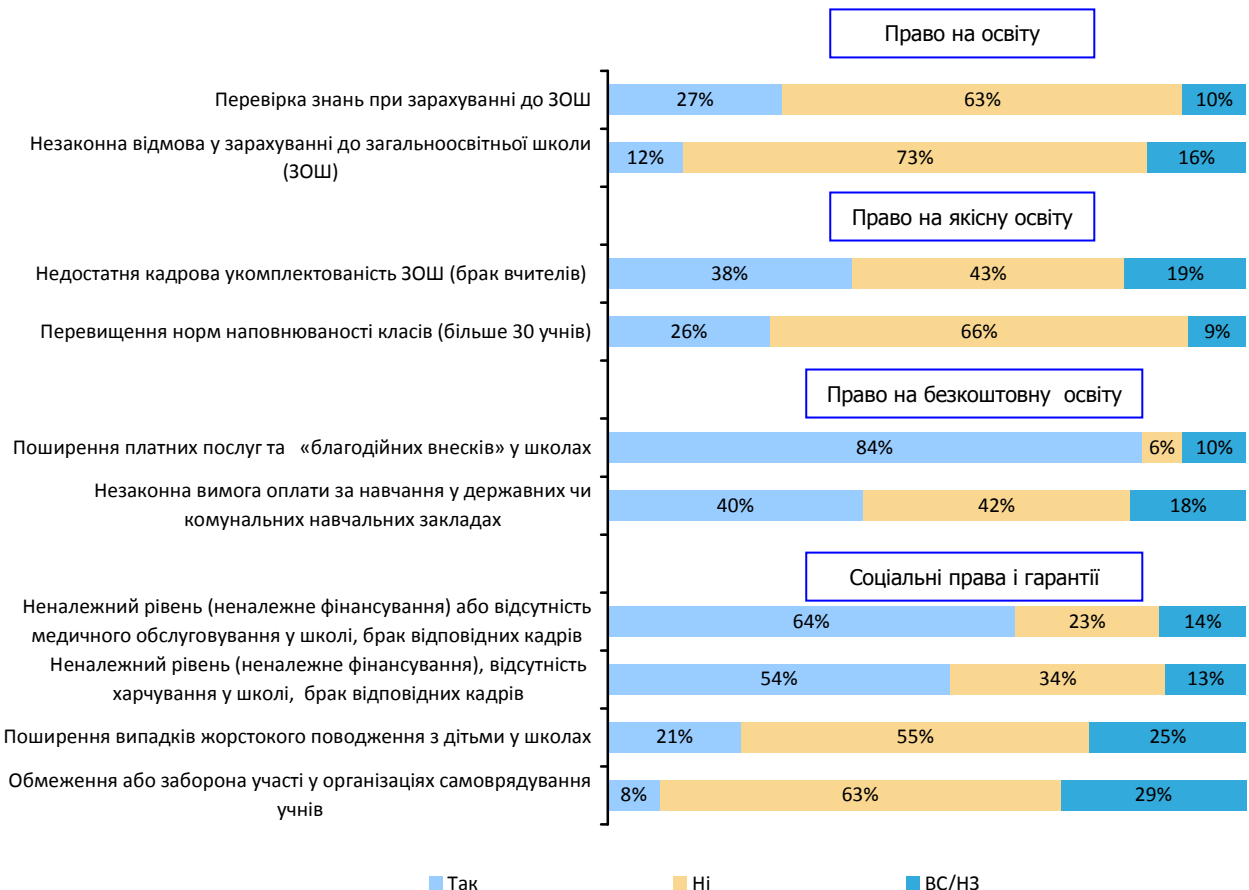
Серед соціальних прав і гарантій дуже важливим є право дітей на захист від будь-яких форм фізичного та психічного насильства. 21% опитаних батьків учнів зазначили, що їх діти мали досвід порушення цього права як вияв жорсткого поводження із учнями в межах школи.

Право на отримання якісної освіти у школах також надзвичайно хвилює батьків. Особливо актуальною на думку респондентів є проблема недостатньої кадрової укомплектованості ЗОШ (брак кваліфікованих вчителів). 38% опитаних зазначили, що мали досвід саме цього порушення прав учнів.

Меншою мірою, на думку батьків, порушуються права учнів на освіту. З випадками незаконної відмови при зарахуванні до школи мали справу 12% опитаних, у той час як досвід такого порушення права на освіту як перевірка знань при зарахуванні до загальноосвітніх шкіл був у 27% опитаних.

Графік 3.12.

Досвід порушення прав учнів

Запитання: З якими з наступних випадків порушення прав учнів ЗОШ стикались Ви у Вашому або іншому навчальному закладі ?

N=110

3.2.4. Досвід порушення прав студентів

Досвід порушення прав ще однієї групи споживачів освітніх послуг – студентів - також розглядається за чотирма основними напрямками: права на освіту, права на якісну освіту, права на безкоштовну освіту, забезпечення соціальних прав та гарантії.

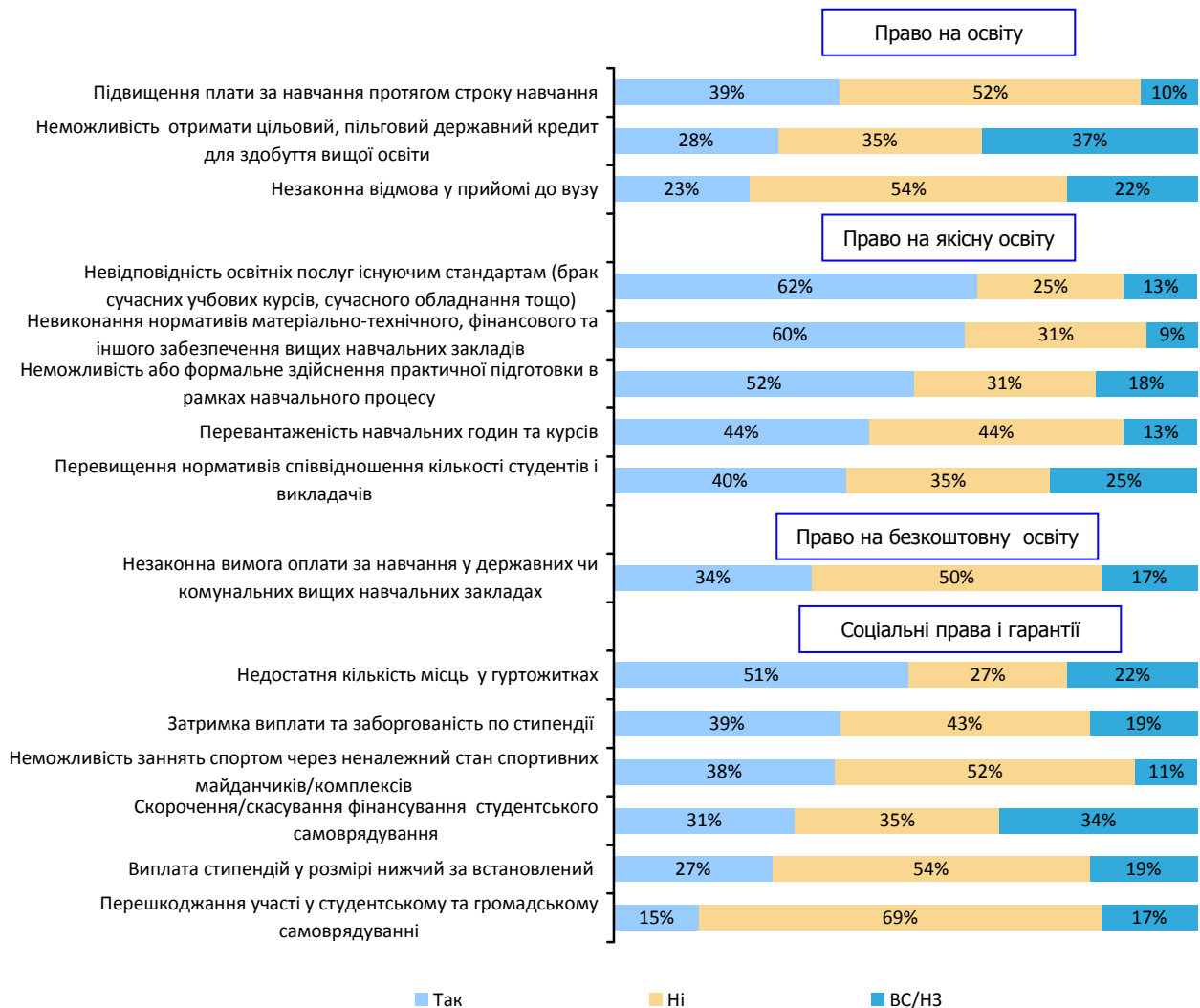
Однак, на відміну від досвіду порушень прав учнів у структурі порушень прав студентів домінують випадки порушення прав на отримання якісної освіти, що вказує на незадоволеність студентами якістю надання освітніх послуг.

Так, найчастіше за відповідями респондентів зустрічаються випадки невідповідності освітніх послуг існуючим стандартам: 62% мали досвід саме такого типу порушень права на якісну освіту. 60% опитаних зазначили, що мали досвід порушень, пов'язаних із невиконанням нормативів матеріально-технічного,

фінансового та іншого забезпечення ВНЗ. Формальне здійснення практичної підготовки викликає незадоволення 52% опитаних.

Графік 3.13.

Досвід порушення прав студентів

Запитання: З якими з наступних випадків порушення прав студентів ВНЗ стикались Ви у Вашому або іншому навчальному закладі?

N=103

Серед порушень соціальних прав та гарантій, студенти особливо відмічають проблему недостатності місць у гуртожитках. Так, більше ніж половина опитаних (51%) мали досвід випадків порушення саме цього права.

Порушення права на безкоштовну освіту також зустрічається серед студентів – 34% опитаних зазначили, що мали досвід незаконної вимоги оплати за навчання у державних та комунальних закладах освіти.

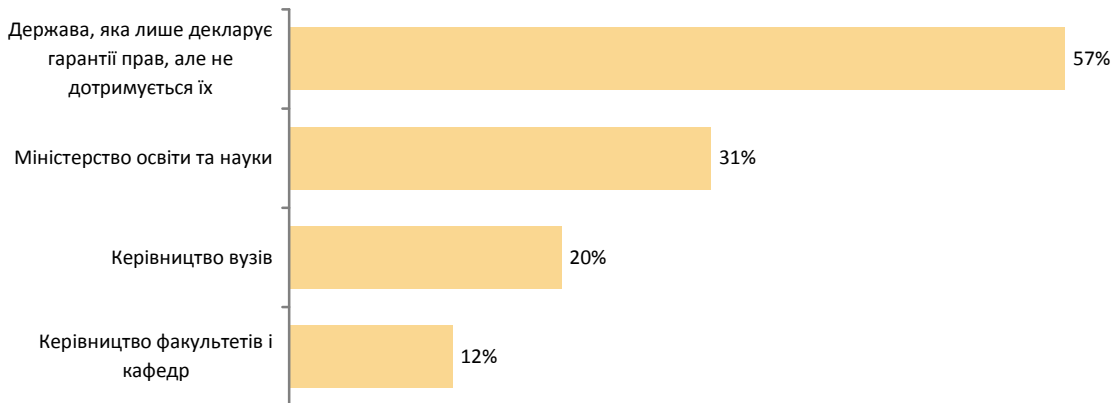
Проблеми реалізації права на освіту також турбують студентську молодь. 44% опитаних вважають, що українським ВНЗ притаманна перевантаженість навчальних годин та курсів, 40% студентів зазначають перевищення нормативів співвідношення студентів та викладачів. Підвищення плати за навчання протягом строку навчання також є одним із суттєвих порушень права студентів на освіту - 39% опитаних зазначили, що мали досвід такого порушення.

3.3. Суб'єкти порушення прав учасників освітнього процесу

На думку представників ВНЗ найчастіше права освітян порушуються державою: 57% опитаних представників ВНЗ та студентів обрали цей варіант відповіді. Другим у списку основних порушників прав освітян йде Міністерство освіти і науки – 31% опитаних.

Графік 3.14.

Суб'єкти порушення прав працівників вузів і студентів

Запитання: Хто, на Вашу думку, перш за все порушує права працівників вузів та студентів ?

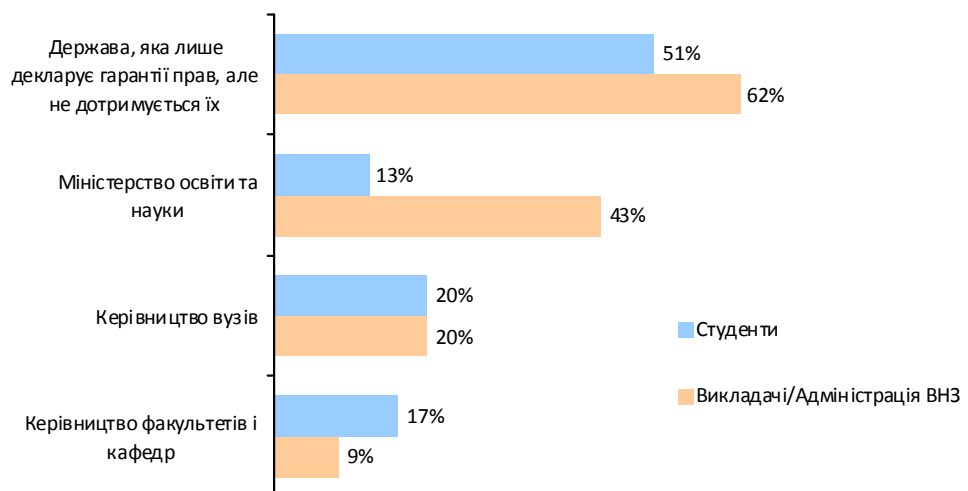
N=255

У той же час, оцінка основних порушників прав освітян відрізняється у групах студентів та представників ВНЗ. Однак, якщо до основного порушника прав освітян думка студентів і викладачів співпадає – 51% і 62% в групах відповідно, то в оцінці інших порушників думки тих, хто надає освітні послуги і тих, хто їх споживає розходяться.

Так, на думку 20% студентів на другому місці серед основних порушників їх освітніх прав – керівництво вузів, для 43% працівників ВНЗ – Міністерство освіти та науки.

Графік 3.15.

Суб'єкти порушення прав працівників вузів і студентів

N=255

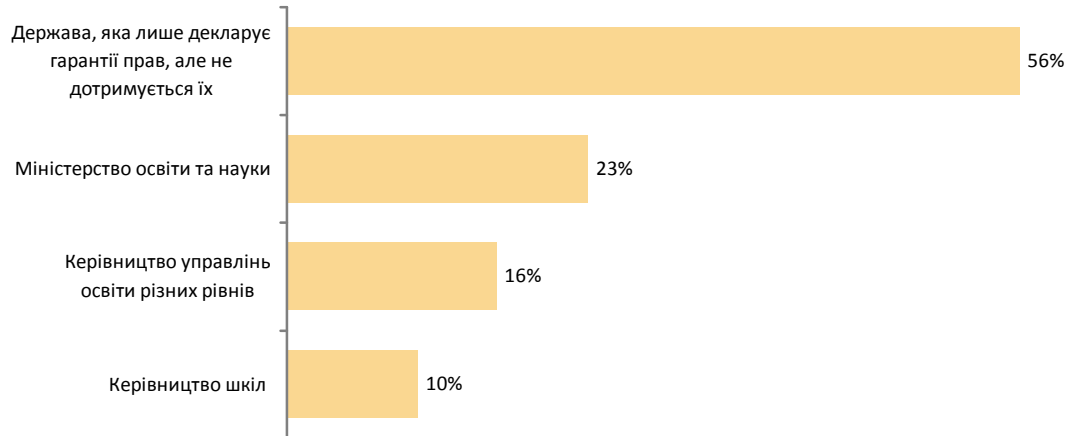
Запитання: Хто, на Вашу думку, перш за все порушує права працівників вузів та студентів

ERA – ЄВРОПЕЙСЬКА ДОСЛІДНИЦЬКА АСОЦІАЦІЯ

Основним порушником прав освітян та учнів у школах, на думку батьків учнів та вчителів, виступає також держава, яка не дотримується задекларованих гарантій (так вважає 56% опитаних респондентів - представників загальної середньої системи освіти).

Графік 3.16.

Суб'єкти порушення прав працівників ЗОШ і учнів

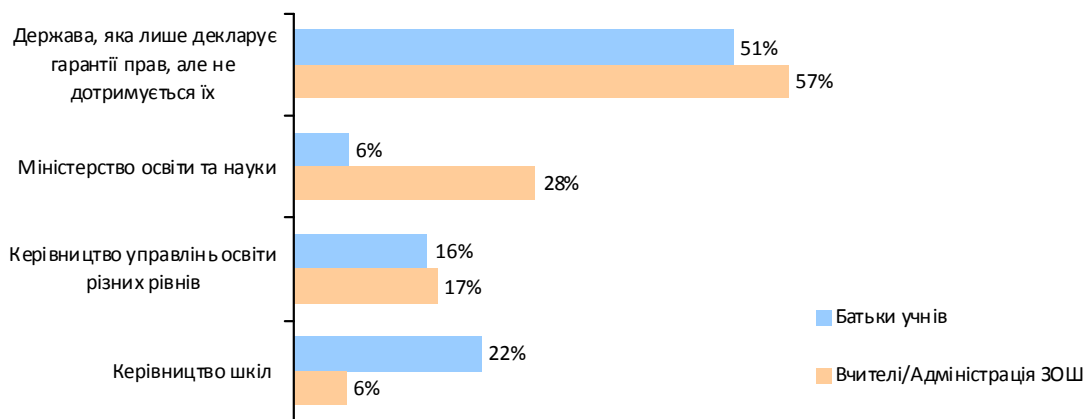
Запитання: Хто, на Вашу думку, перш за все порушує права працівників ЗОШ і учнів?

N=464

Щодо інших суб'єктів порушень прав освітян, то в даній групі учасників освітнього процесу спостерігається схожа ситуація. Ті, хто представляє сторону надання освітніх послуг (вчителі шкіл) у порушенні прав освітян звинувачують у другу чергу Міністерство освіти та науки (28% опитаних), ті ж, хто виступає користувачами цих послуг (батьки учнів) у порушенні прав освітян у другу чергу звинувачують керівництво шкіл (22% опитаних).

Графік 3.17.

Суб'єкти порушення прав працівників ЗОШ і учнів

Запитання: Хто, на Вашу думку, перш за все порушує права працівників ЗОШ і учнів?

N=464

РОЗДІЛ 4. ЗАХИСТ ПРАВ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ: УЯВЛЕННЯ ТА ДОСВІД

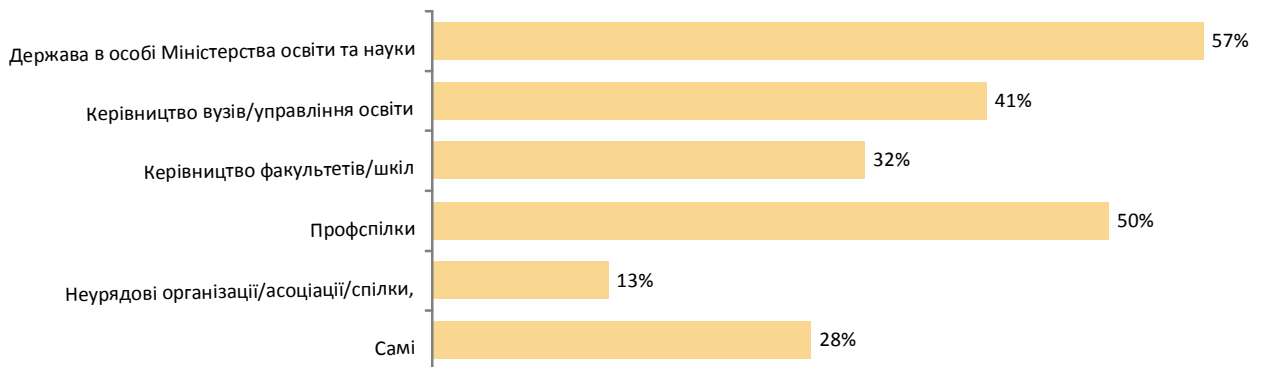
4.1. Уявлення про захист прав учасників освітнього процесу

Формування обізнаності про власні права передбачає також готовність суб'єктів права до їх захисту. Саме тому уявлення про механізми і способи захисту прав освітян та безпосередній досвід такого захисту становлять важливий складовий елемент комплексу реалізації права на освіту.

На думку опитаних, основним суб'єктом, що має не лише гарантувати, але й захищати права освітян є держава в особі Міністерства освіти та науки. 57% респондентів – представників різних груп респондентів визначили саме так.

Графік 4.1.

Суб'єкти захисту прав учасників освітнього процесу

Запитання: Хто, на Ваш погляд, має захищати права учасників освітнього процесу?

N=719

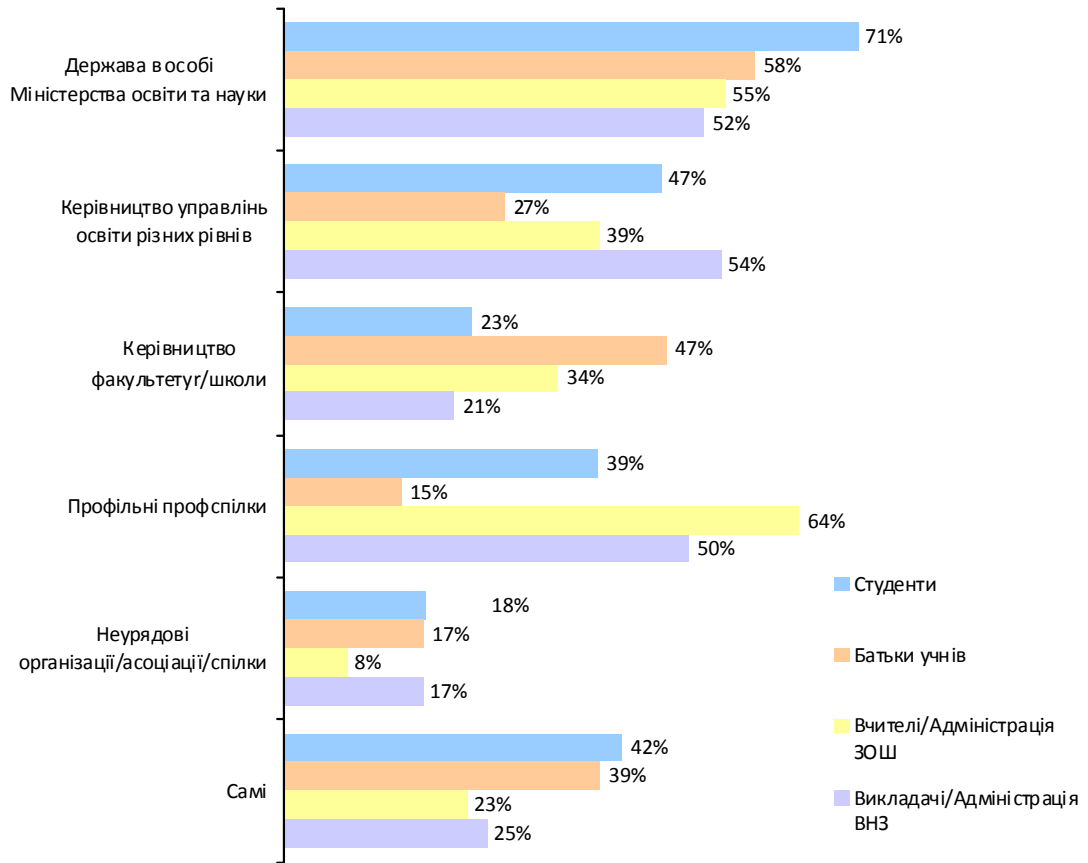
Друге місце у переліку основних захисників прав освітян та права на освіту респонденти віддають профспілкам – 50% опитаних відповідно, третє – керівництву ВНЗ, управлінню освіти (41% опитаних).

У той же час думка представників різних груп респондентів щодо питання про суб'єктів захисту прав освітян, істотно відрізняється. Так, якщо студенти і батьки учнів у визначені тих, хто має захищати права освітян, більшістю віддають перевагу державі у особі Міністерства науки та освіти (71% та 58% відповідно), то представники шкіл вважають, що такими захисниками повинні стати профільні профспілкові організації (64% опитаних), а більшість викладачів та представників адміністрації ВНЗ вважає, що це повинні бути представники керівництва управлінню освітою різних рівнів (54% опитаних).

Щодо найменш важливого суб'єкту захисту прав освітян думка представників всіх груп практично збігається. Так, лише 18% студентів, 8% батьків учнів та по 17% представників шкіл та ВНЗ називають серед захисників прав освітян неурядові організації, асоціації, спілки. Такі уявлення про можливість участі організацій громадянського суспільства у захисті прав освітян свідчить про надзвичайно низький рівень обізнаності про діяльність НУО та включеності неурядових організацій до системи правового захисту населення в цілому і освітян, зокрема.

Тому не дивно, що 28% опитаних (здебільшого студенти – 42% і батьки учнів – 39%) вважають, що захищаючи власні права на освіту можна покладатися лише на себе. Це скоріше свідчить про низький рівень громадянської свідомості та нерозвинутість інституційної сфери громадянського суспільства.

Суб'єкти захисту прав учасників освітнього процесу

Запитання: Хто, на Ваш погляд, має захищати права освітян, учнів та студентів?

N=719

4.2. Досвід захисту прав учасників освітнього процесу

Результати опитування учасників освітнього процесу показали достатньо низький рівень досвіду захисту власних прав. Це може бути пов'язано із тим, що такі права не порушуються, однак скоріше за все така ситуація пояснюється неготовністю освітян, учнів та студентів захищати свої права, низькою соціальною активністю та невпевненою громадянською позицією.

Графік 4.3.

Досвід захисту прав учасників освітнього процесу

Запитання: Чи є у Вас досвід захисту своїх прав?

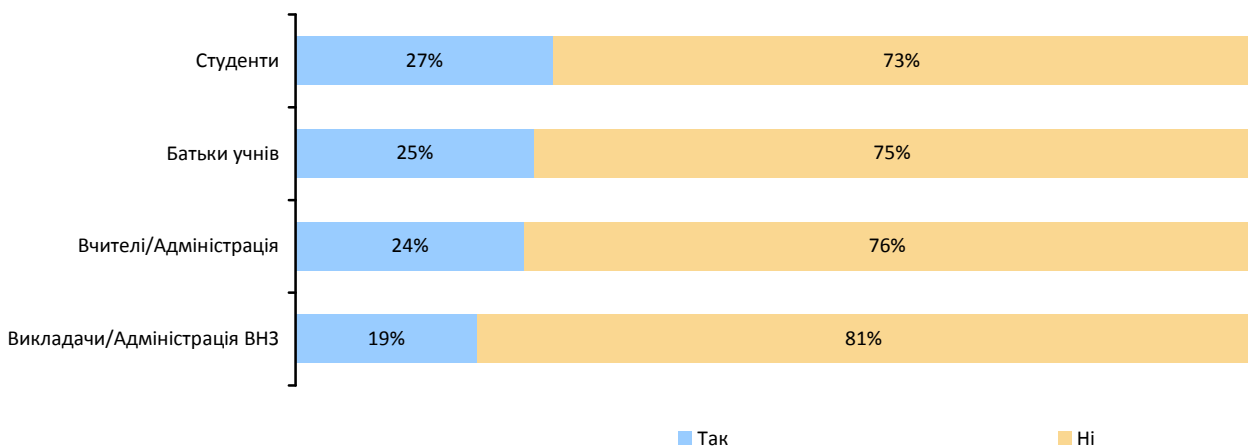
N=719

Найбільш активно у захисті власних прав на освіту виявилась група студентів, 27% серед яких заявили про досвід захисту своїх прав.

Також високий рівень досвіду захисту прав на освіту серед учасників опитування демонструє група представників середньої загальної освіти – батьки учнів та вчителі шкіл – 25% і 24% опитаних відповідно заявили, що мали такий досвід.

Графік 4.4.

Досвід захисту прав учасників освітнього процесу

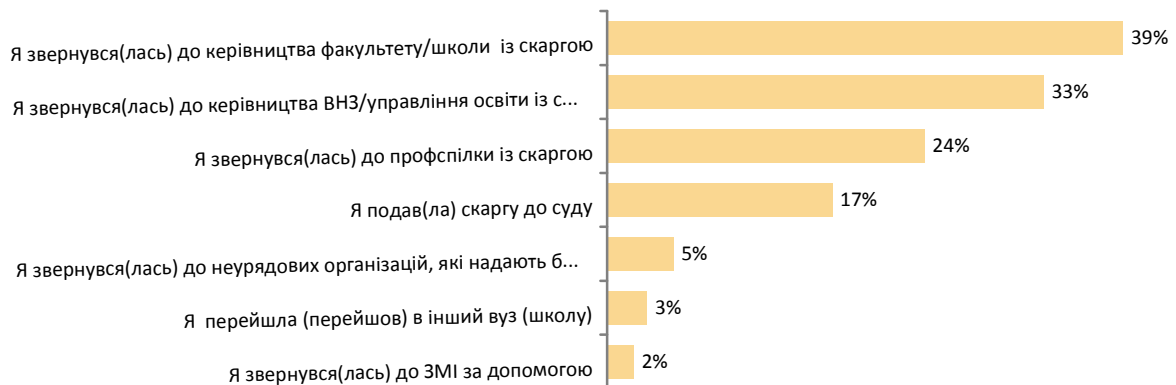
Запитання: Чи є у Вас досвід захисту своїх прав?

N=719

Викладачі ВНЗ виявились соціальною групою, яка має найменший досвід захисту своїх прав: лише 19% опитаних визнали, що намагались захистити свої права.

Серед способів захисту прав домінує вирішення проблеми на локальному рівні – звернення до безпосереднього керівництва навчального закладу (39% опитаних).

Спосіб захисту прав

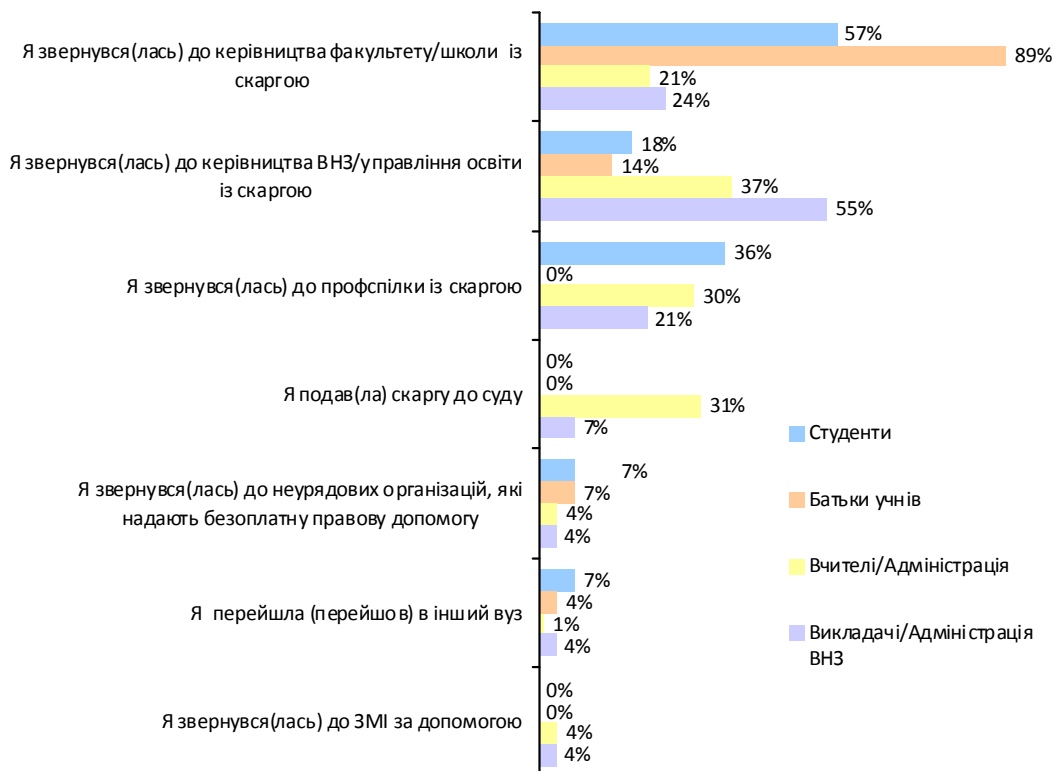

Запитання: В який спосіб Ви захищали Ваші права ?

N=169

У той же час, у розрізі різних груп учасників освітнього процесу спостерігається відмінна ситуація відносно способів захисту своїх прав. Так, із тих, хто мали досвід захисту власних прав до локального способу вирішення проблеми (звернення до керівництва факультету або школи) зверталися переважно батьки учнів (89% опитаних) та студенти (57%). У той час як представники ВНЗ та загальноосвітніх шкіл, які мали досвід захисту власних прав, віддали перевагу зверненню до керівництва більш високого рівня – ВНЗ або управління освітою – 55% та 37% відповідно.

Спосіб захисту прав

Запитання: В який спосіб Ви захищали Ваші права ?

N=169

Важливо відзначити також роль профспілок у захисті прав освітян та права на освіту. Так, 36% студентів, які мали досвід захисту власних прав, відстоювали права за допомогою профспілок. 30% представників шкіл та 21% працівників ВНЗ, що також мали досвід захисту власних прав, зверталися до профспілок.

Звернення до суду як спосіб захисту власних прав, обрали 31% працівників шкіл. Серед студентів та батьків учнів такий спосіб вирішення конфлікту взагалі не є актуальним.

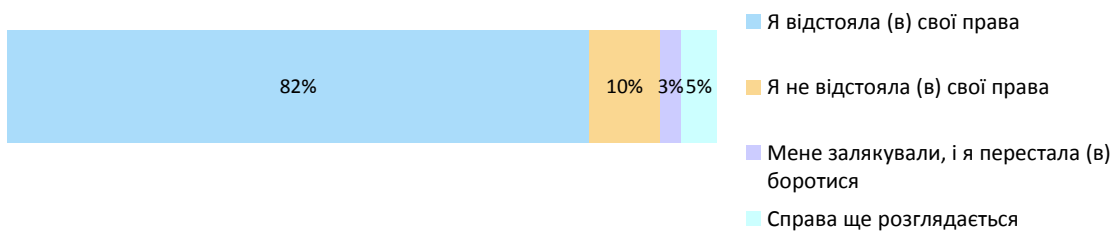
Спостерігається також низький рівень звернення до неурядових правозахисних організацій – лише 7% опитаних студентів та батьків учнів, що мали досвід захисту власних прав, обрали саме такий спосіб. Ще нижчий рівень звернення до неурядових організацій серед представників ВНЗ та працівників шкіл – по 4% відповідно.

Варіант уникнення конфлікту із керівництвом і перехід до іншого навчального закладу як спосіб вирішення проблеми найчастіше обирається студентами (7% тих, хто обрав саме цей спосіб вирішення конфлікту).

Слід зазначити скоріше позитивний досвід тих, хто вирішив захистити свої права. Серед опитаних 82% відзначили, що їм вдалося захистити свої права і лише 10% не змогли їх відстояти.

Графік 4.7.

Результат захисту прав

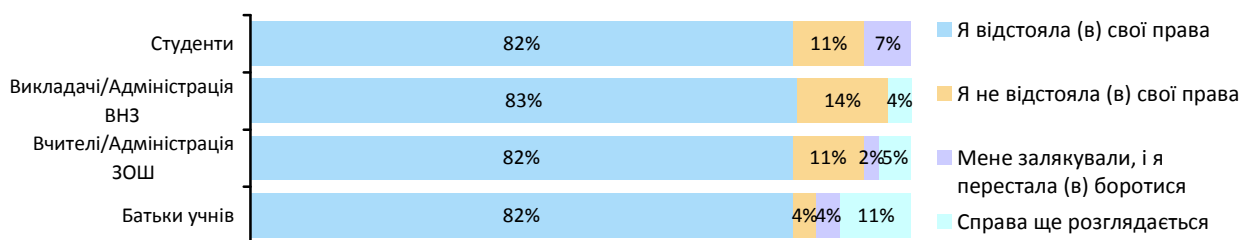
Запитання: Чим закінчилась Ваша справа по захисту своїх прав?

N=169

Найбільший відсоток тих, кому не вдалося відстояти свої права, спостерігається в групі представників ВНЗ – 14% із тих, хто мав досвід захисту своїх прав зазначили, що їм не вдалось цього зробити.

Графік 4.8.

Результат захисту прав

Запитання: Чим закінчилась Ваша справа по захисту своїх прав?

N=169

Такий спосіб як залякування виявився найбільш поширеним у групі студентів – 7% з тих студентів, хто мав досвід захисту власних прав відзначили, що саме це стало причиною того, що вони перестали боротися за свої права.

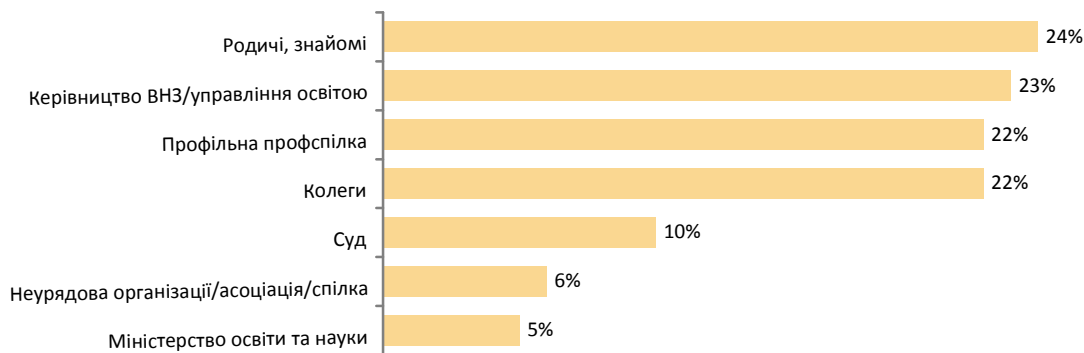
Для тих респондентів, що мали досвід захисту власних прав, основною групою допомоги і підтримки у боротьбі стали представники найближчого оточення – родичі, знайомі, колеги (24% та 22% відповідно), що демонструє перевагу неформальних міжособистісних стосунків в українському суспільстві взагалі та в системі захисту прав в освітній сфері, зокрема.

Найменшу допомогу учасники освітнього процесу, що мали досвід захисту своїх прав, отримали від Міністерства освіти та науки: про це заявили лише 5% опитаних.

Результати опитування також вказують на дуже низький рівень звернення респондентів до неурядових організацій, асоціацій та спілок – лише 6% опитаних зазначили, що, вирішуючи питання захисту власних прав, звернулися саме до цих організацій.

Графік 4.9.

Допомога у захисті прав учасників освітнього процесу

Запитання: Хто допоміг Вам захистити свої права ?

N=169

Особливо значущими у вирішенні проблеми захисту власних прав на освіту такі неформальні відносини виявились для групи батьків учнів: 82% з тих батьків, хто мав досвід захисту прав своєї дитини на освіту, вирішували це питання саме в такий спосіб. У той час як для представників шкіл більш істотну допомогу у захисті їх прав надали профільні профспілки (37% тих працівників загальноосвітніх навчальних закладів, що мали досвід захисту власних прав) та керівництво управління освітою (29%).

Викладачі ВНЗ, що мали досвід захисту власних прав, зазначили, що отримали допомогу у вирішенні цієї проблеми від керівництва навчального закладу (46% опитаних) та колег (33% відповідно).

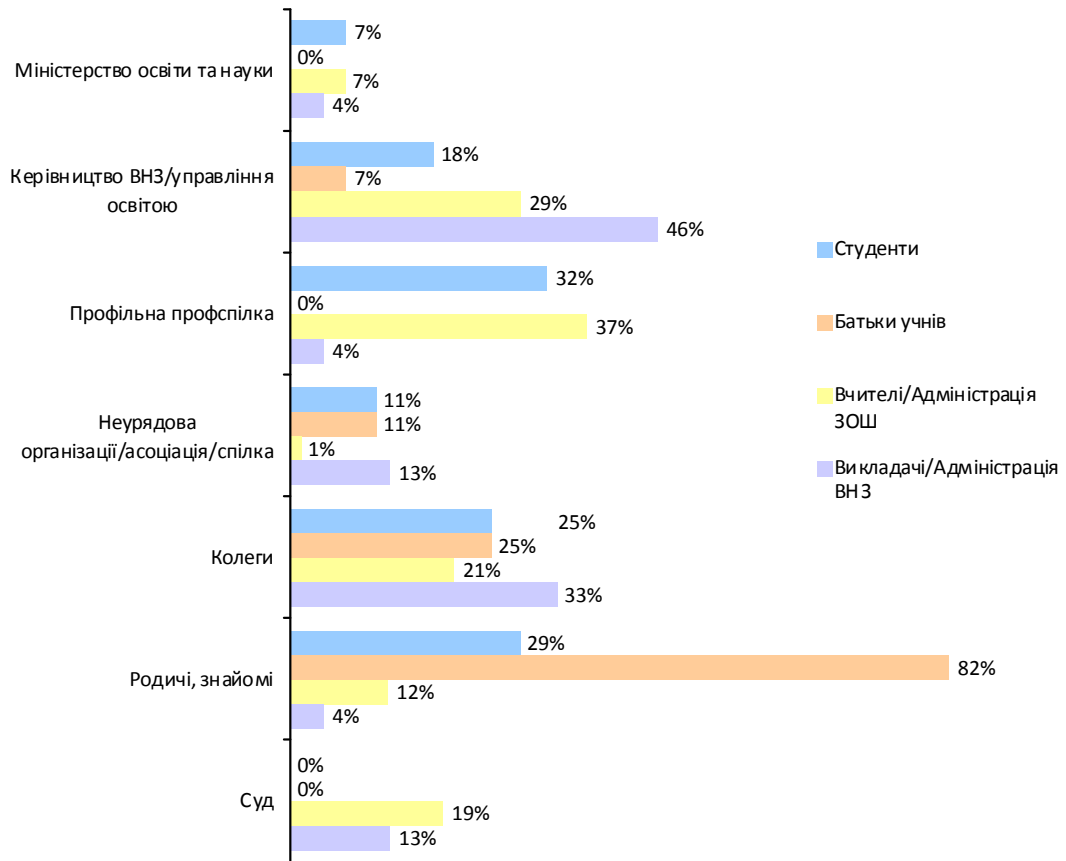
Найбільшу допомогу у захисті прав на освіту студенти, які мали досвід захисту своїх прав, отримали від профспілкової організації – 32% опитаних.

Допомога у вирішенні проблем захисту прав учасників освітнього процесу від неурядових організацій найнижча в групі представників шкіл: лише 1% шкільних працівників мав досвід захисту прав, користуючись послугами таких організацій.

Досвід вирішення питання захисту прав через судові установи мають лише представники шкіл (19% опитаних) та ВНЗ (13%). Такий досвід вирішення проблеми у студентів та батьків учнів відсутній.

Графік 4.10.

Допомога у захисті прав учасників освітнього процесу

Запитання: Хто допоміг Вам захистити свої права ?

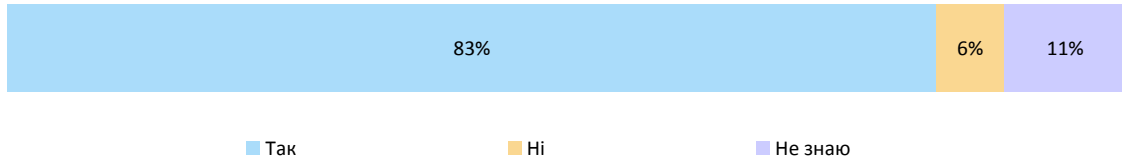
N=169

4.3. Готовність до захисту власних прав

Незважаючи на дещо низький рівень досвіду захисту власних прав, учасники опитування виявили достатньо високу готовність захищати свої права. Так, 83% опитаних зазначили, що готові захищати свої права у разі їх порушення.

Графік 4.11

Готовність до захисту прав учасників освітнього процесу

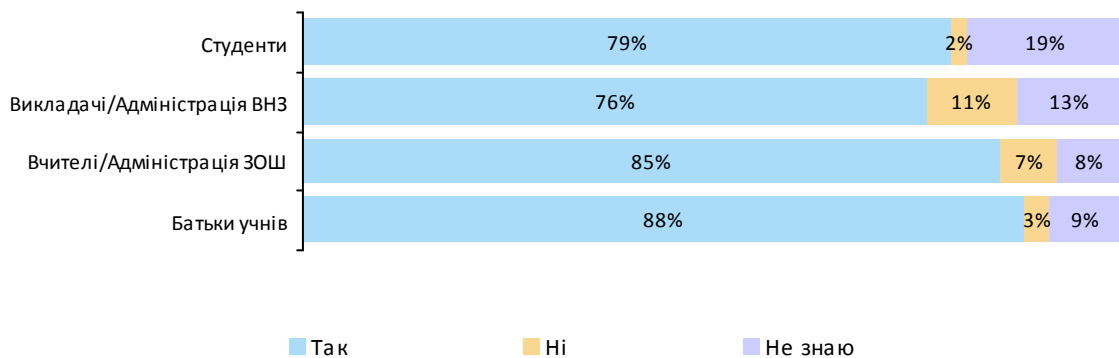
Запитання: Чи готові Ви захищати Ваші права у разі їх порушення ?

N=719

Високий рівень готовності захисту власних прав на освіту демонструють практично всі групи учасників опитування, однак найвищий рівень активності фіксується серед батьків учнів – 88% серед яких відзначили, що вони готові захищати права своїх дітей у разі їх порушення.

Графік 4.12.

Готовність до захисту прав учасників освітнього процесу

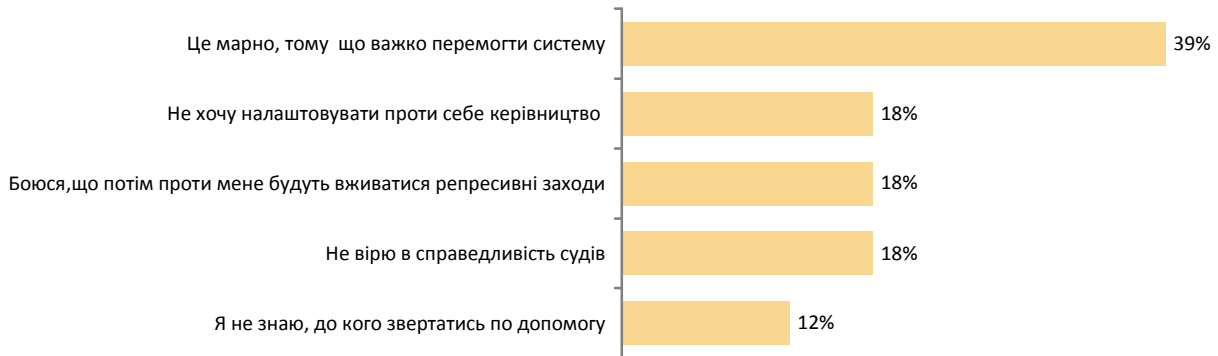
Запитання: Чи готові Ви захищати Ваші права у разі їх порушення ?

N=719

На думку тих, хто не готовий захищати свої права, основною причиною такої пасивності є марна трата часу та неможливість подолати систему, що склалася. Так вважає 39% опитаних.

Графік 4.13.

Причини неготовності до захисту прав учасників освітнього процесу

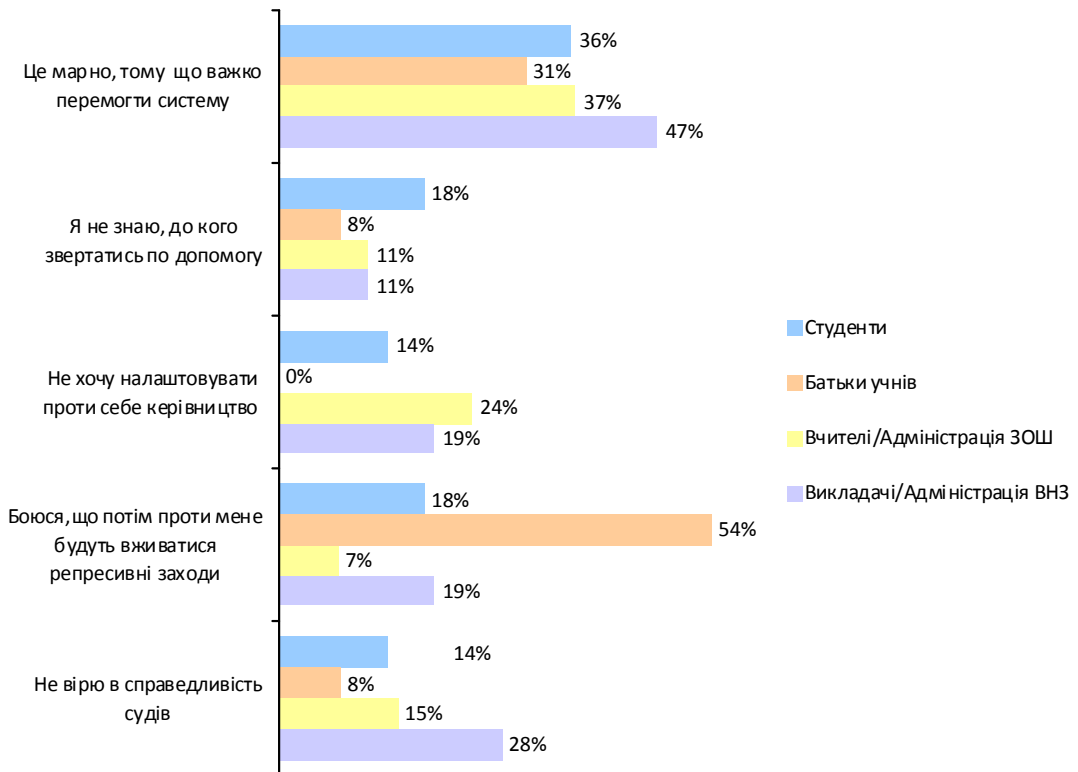
Запитання: Чому Ви не готові захищати Ваші права у разі їх порушення ?

N=125

У той же час причини такої неготовності до захисту власних прав у представників різних груп відрізняються. Якщо марність трати часу і зневіра у можливість протистояти системі як основна причина неготовності до захисту власних прав домінує серед представників ВНЗ (47% тих, хто не готовий захищати власні права), то побоювання репресивних заходів стають основною причиною, чому батьки учнів відмовляються активно захищати права своїх дітей.

Графік 4.14.

Причини неготовності до захисту прав учасників освітнього процесу

N=125

Запитання: Чому Ви не готові захищати Ваші права у разі їх порушення ?

Низький рівень звернення до неурядових організацій з захисту прав освітян пояснюється дуже низькою поінформованістю учасників освітнього процесу про можливість такої безоплатної правової допомоги. Лише 27% опитаних заявили, що знають про існування таких організацій та можливості отримати від них безоплатну правову допомогу.

Графік 4.15.

Рівень інформованості про безоплатну правову допомогу

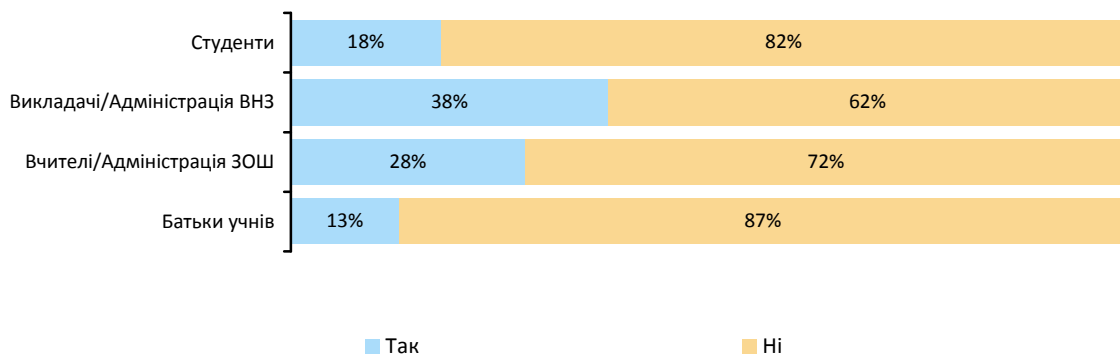
Запитання: Чи чули Ви про існування безоплатної правової допомоги, яку надають освітянам неурядові організації?

N=719

Найбільш поінформованими з цього питання виявилися представники ВНЗ – 38% тих, хто відповів, що знає про існування такої допомоги. Найнижчий рівень обізнаності про роботу таких неурядових організацій мають представники групи батьків учнів – 87% з яких відповіли, що ніколи не чули про діяльність таких організацій.

Графік 4.16.

Рівень інформованості про безоплатну правову допомогу

Запитання: Чи чули Ви про існування безоплатної правової допомоги, яку надають освітянам неурядові організації?

N=719

ДОДАТКИ
Додаток 1. Перелік типових порушень прав вчителів/адміністрації загальноосвітніх шкіл

Загальноосвітні школи			
Вчителі			
Права суб'єктів	Нормативно-правові підстави	Індикатори порушень	Частота порушень (%)
Соціальні права та гарантії			24%
Обмеження надурочних робіт, заборона залучення окремих категорій працівників	ст. ст. 62,63 КЗпПУ	Незаконне залучення до, надурочних робіт, в т.ч. вагітних жінок, матерів дітей до 3-х років, матерів дітей-інвалідів	32%
Обмеження роботи у вихідні дні, заборона залучення окремих категорій працівників	ст. ст. 71, 176 КЗпПУ	Незаконне залучення до, роботи у вихідні дні, в т.ч. вагітних жінок, матерів дітей до 3-х років, матерів дітей інвалідів	
Заборона відволікання від виконання професійних обов'язків, не передбачених трудовим договором без згоди педагогічного працівника	ст. 26, 3У «Про загальну середню освіту»	Виконання робіт, не передбачених трудовим договором	29%
Пільгове забезпечення житлом	ст. 57 3У «Про освіту»	Обмеження забезпечення пільговим житлом, неможливість отримати пільгові кредити для індивідуального і кооперативного будівництва	12%
Право на належні умови праці			24%
Обмеження наповнюваності класів	ст. 14 3У «Про загальну середню освіту»	Перевищення норм наповнюваності класів	26%
Визначення вимог до матеріально-технічної бази ЗОЩ згідно з будівельними і санітарно-гігієнічними нормами	ст. 44 3У «Про загальну середню освіту»	Незабезпеченість належних умов праці, побуту, відпочинку, медичне обслуговування	22%

правилами, а також типовими переліками обов'язкового навчального та іншого обладнання та літератури.			
Право на оплату праці			18%
Доплата при суміщенні професій (посад) і виконанні обов'язків тимчасово відсутнього працівника	ст. 105 КЗпПУ	Невиплата доплат при суміщенні професій (посад) і виконанні обов'язків тимчасово відсутнього працівника	22%
Оплата праці на основі Єдиної тарифної сітки та педагогічного навантаження	ст. 57 ЗУ «Про освіту», ст. 25 ЗУ «Про загальну середню освіту»	Затримка виплати та заборгованість по заробітній платі	21%
		Оплата нижче тарифної ставки	8%
Надання встановлених законом гарантій і компенсацій	ст. ст. 118-129 КЗпПУ, ст. 57 ЗУ «Про освіту»	Затримка або заборгованість по виплаті компенсацій, передбачених законодавством	21%
Виплата надбавок та доплат в т.ч. за вислугу років	ст. 57 ЗУ «Про освіту»	Невиплата надбавок та доплат	16%
Право на працю			9%
Педагогічне навантаження (тарифна ставка та доплати)	ст. 25 ЗУ «Про загальну середню освіту»	Зменшення або перевищення норми педагогічного навантаження на вчителя без згоди вчителя	15%
Проведення атестації та присвоєння кваліфікаційної категорії у встановленому порядку	ст. 27 ЗУ «Про загальну середню освіту»	Порушення порядку проведенні атестації та присвоєнні кваліфікаційної категорії	7%
		Обмеження при просуванні на роботі на відповідні більш високі ступені	7%
		Порушення строків підвищення кваліфікації	5%
Загальноосвітні школи Сільські вчителі			
Права суб'єктів	Нормативно-правові підстави	Індикатори порушень	Частота порушень (%)
Соціальні права і гарантії			43%
Пільгове забезпечення житлом	ст. 57 ЗУ «Про освіту»	Незабезпеченість безплатного користування житлом з опаленням і освітленням у межах встановлених норм для	51%

		педагогічних працівників		
Придбання для працюючих у сільській місцевості основних продуктів харчування за цінами, встановленими для працівників сільського господарства	Ст.55 ЗУ «Про освіту»	Неможливість придбання для педагогічних працівників основних продуктів харчування за цінами, встановленими для працівників сільського господарства		47%
Одержання службового житла	Ст.55 ЗУ «Про освіту»	Ненадання службового житла, передбачено трудовою угодою або контрактом		32%
Право на працю				15%
Ліквідація ЗОШ у сільській місцевості, заснованих на комунальній формі власності, лише за згодою територіальних громад.	ст. 11 ЗУ «Про загальну середню освіту»	Закриття ЗОШ без згоди територіальної громади		15%
Загальноосвітні школи Адміністрація				
Права суб'єктів	Нормативно-правові підстави	Індикатори порушень		Частота порушень (%)
Право на забезпечення належних умов праці				9%
Право на самоврядування навчальних закладів	Ст.17 ЗУ «Про освіту»	Порушення щодо самостійного використання усіх видів асигнувань, затвердження структури і штатного розпису в межах встановленого фонду заробітної плати		14%
		Порушення права самоврядування навчальних закладів		8%
		Порушення щодо самостійного визначення змісту компонента освіти понад визначений державою обсяг		4%

Додаток 2. Перелік типових порушень прав учнів загальноосвітніх шкіл

Загальноосвітні школи			
Учні			
<i>Права суб'єктів</i>	<i>Нормативно-правові підстави</i>	<i>Індикатори порушень</i>	<i>Частота порушень (%)</i>
Право на безкоштовну освіту			62%
Безоплатність повної загальної середньої освіти	ст. 53 Конституції України	Поширення платних послуг та «благодійних внесків» у школах	84%
		Незаконна вимога оплати за навчання у державних чи комунальних навчальних закладах	40%
Соціальні права та гарантії			46%
Забезпечення медичними послугами	ст. 22 ЗУ «Про загальну середню освіту»	Неналежний рівень (неналежне фінансування) відсутність медичного обслуговування, брак відповідних кадрів	64%
Організація харчування	ст. 22 ЗУ «Про загальну середню освіту»	Неналежний рівень (неналежне фінансування), відсутність харчування брак відповідних кадрів	54%
Захист від будь-яких форм, фізичного та психічного насильства	ст. 51 ЗУ «Про освіту»	Поширення випадків жорстокого поводження з дітьми у школах	21%
Право на якісну освіту			32%
Дотримання Типових штатних нормативів загальноосвітніх навчальних закладів,	ст. 45 ЗУ «Про загальну середню освіту»	Недостатня кадрова укомплектованість ЗОШ	38%
Обмеження наповнюваності класів (до 30 осіб)	ст.14 ЗУ «Про загальну середню освіту»	Перевищення норм наповнюваності класів	26%
Право на освіту			20%
Заборона перевірки знань при зарахування у ЗОШ	ст.18 ЗУ «Про загальну середню освіту»	Незаконна перевірка знань при зарахування до ЗОШ	27%
Доступність та обов'язковість середньої освіти	ст. 53 Конституції України	Незаконна відмова у зарахуванні до ЗОШ	12%

Додаток 3. Перелік типових порушень прав працівників ВНЗ

Вищі навчальні заклади Викладачі			
Права суб'єктів	Нормативно-правові підстави	Індикатори порушень	Частота порушень (%)
Право на належні умови праці			35%
Обмеження навчального навантаження науково-педагогічних та педагогічних працівників	ст. 49 ЗУ «Про вищу освіту»	Перевищення максимального навчального навантаження науково-педагогічних працівників	44%
		Перевищення максимального навчального навантаження педагогічних працівників	39%
		Перевищення річного робочого часу на виконання навчальних, методичних, наукових, організаційних та інших трудових обов'язків	34%
Право на оплату праці			24%
Матеріальна підтримка виконуваних досліджень за рахунок коштів Державного бюджету України та інших джерел фінансування відповідно до законодавства України	Ст. 62 ЗУ «Про освіту» ст. 64 ЗУ «Про вищу освіту»	Ненадання матеріальної підтримки виконання досліджень за рахунок Державного бюджету України	40%
Виплата надбавок та доплат в т.ч. за вилугу років	ст. 57 ЗУ «Про освіту»	Непрозорість форми і системи доплат, надбавок, премій та інших умов матеріального стимулювання педагогічним, науково-педагогічним та іншим категоріям працівників	33%
Оплата праці на основі Єдиної тарифної сітки	ст. 57 ЗУ «Про освіту»	Затримка виплати та заборгованість по заробітній платі	12%
		Затримка або заборгованість по виплаті доплат за наукові ступені, надбавки за стаж наукової роботи та інших надбавок, доплат та винагород за наукову діяльність.	11%

Соціальні права та гарантії			19%
Заборона на залучення педагогічних та науково-педагогічних працівників до роботи, не обумовленої трудовим договором, може здійснюватися лише за його згодою або у випадках, передбачених законом	ст. ст. 62,63 КЗпПУ Ст.49, ЗУ «Про вищу освіту»	Залучення педагогічних та науково-педагогічних працівників до роботи, не обумовленої трудовим договором без згоди працівника	21%
Право на забезпечення житлом	Ст.50 ЗУ «Про вищу освіту»	Порушення при забезпеченні житлом	23%
Право на одержання службового житла		Порушення при одержанні службового житла	15%
Право на отримання пільгових кредитів для індивідуального і кооперативного житлового будівництва;		Неможливість отримати пільгові кредити для індивідуального і кооперативного будівництва	16%
Право на працю			15%
Право на проведення науково-дослідної роботи	Ст.50 ЗУ«Про вищу освіту»	Перешкоджання або обмеження проведення наукової роботи у вищих навчальних закладах всіх рівнів акредитації	20%
Підвищення кваліфікації та стажування педагогічних і науково-педагогічних працівників	ст. ст. 50,52 ЗУ «Про вищу освіту»	Обмеження при підвищенні кваліфікації та просуванні на роботі на відповідні більш високі позиції	17%
Проведення	ст. 48 ЗУ «Про вищу	Порушення правил при	9%

атестації, присвоєння категорій та педагогічних звань у встановленому порядку	освіту»	проведенні атестації присвоєння категорій та педагогічних звань	
Вищі навчальні заклади Адміністрація			
Права суб'єктів	Нормативно-правові підстави	Індикатори порушень	Частота порушень (%)
Право на забезпечення належних умов праці			20%
Наукові дослідження, що проводяться за рахунок коштів державного бюджету, фінансуються ... незалежно від фінансування освітньої діяльності.	Ст.62 ЗУ «Про вищу освіту»	Обмеження фінансування прикладних досліджень, розробок за рахунок бюджету	37%
Право на самоврядування навчальних закладів	Ст.17 ЗУ «Про освіту»	Обмеження права самостійно розпоряджатися прибутками навчального закладу від господарської та іншої передбаченої його статутом діяльності	21%
		Обмеження або порушення права на визначення змісту освіти	12%
		Порушення при визначенні планів прийому студентів, аспірантів, докторантів з урахуванням державного контракту (замовлення) та угод з підприємствами	12%

Додаток 4. Перелік типових порушень прав студентів ВНЗ

Вищі навчальні заклади Студенти			
<i>Права суб'єктів</i>	<i>Нормативно-правові підстави</i>	<i>Індикатори порушень</i>	<i>Частота порушень (%)</i>
Право на якісну освіту			52%
Дотримання стандартів вищої освіти	ст.ст 11-14 ЗУ «Про вищу освіту»	Невідповідність освітніх послуг існуючим стандартам (Застарілі навчальні курси, які не відповідають сучасним вимогам)	62%
Встановлення нормативів матеріально-технічного, фінансового та іншого забезпечення вищих навчальних закладів	ст. 64 ЗУ«Про вищу освіту»	Технічна відсталість обладнання вузів, незадовільний стан аудиторного та лабораторного фонду	60%
Здійснення практичної підготовки в рамках навчального процесу	ст. 43 ЗУ«Про вищу освіту»	Обмеженість можливостей для практики в Україні і за кордоном	52%
Безпечні та нешкідливі умови навчання	ст. 54 ЗУ«Про вищу освіту»	Перевантаженість навчальних годин та курсів	44%
Встановлення нормативів співвідношення кількості студентів і викладачів	ст. 64 ЗУ«Про вищу освіту»	Перевищення нормативів співвідношення кількості студентів і викладачів	40%
Соціальні права та гарантії			34%
Право на користування побутовою базою ВНЗ	ст. 54 ЗУ«Про вищу освіту»	Незабезпеченість місцями у гуртожитках	51%
Виплата стипендій у розмірі не менше ніж два неоподатковуваних мінімуми доходів громадян	ст. 64 ЗУ«Про вищу освіту»	Затримка виплати та заборгованість по стипендії	39%
		Виплата стипендій у розмірі, нижчому за встановлений	27%
Право на користування навчальною, науковою, виробничою, культурною, спортивною, побутовою,	ст. 54 ЗУ«Про вищу освіту»	Неможливість зайняти спортом через неналежний стан спортивних майданчиків/комплексів	38%

оздоровчою базою вищого навчального закладу			
Право на участь у студентському та громадському самоврядуванні	ст. ст. 37,38 «Про вищу освіту»	Скорочення/скасування фінансування студентського самоврядування	31%
		Перешкоджання участі у студентському та громадському самоврядуванні.	15%
Право на безкоштовну освіту			34%
Безоплатне здобуття вищої освіти в державних і комунальних вищих навчальних закладах	ст. 53 Конституції України	Незаконна вимога оплати за навчання у державних чи комунальних навчальних закладах	34%
Право на освіту			30%
Незмінність плати за навчання протягом строку навчання	ст. 64 ЗУ«Про вищу освіту»	Підвищення плати за навчання протягом строку навчання	39%
Надання цільових, пільгових державних кредитів особам для здобуття вищої освіти	ст. 3 ЗУ«Про вищу освіту»	Неможливість отримати кредит для здобуття вищої освіти	28%
Прийому до ВНЗ у встановленому порядку	ст. 44 ЗУ«Про вищу освіту»	Незаконна відмова у прийомі до вузу	23%

Додаток 5. Опис методології дослідження

1. Якісний етап дослідження

Проведення фокус-групових дискусій (ФГД) та глибинних інтерв'ю з представниками профспілки працівників освіти та науки, неурядовими організаціями, які надають безоплатну правову допомогу, дозволило уточнити та виокремити найбільш поширені порушення прав освітян, учнів та студентів, які знайшли своє відображення у опитувальнику, зокрема:

- На думку учасників ФГД право на освіту – це з філософської точки зору благо, яке або існує, або не існує. Водночас право на освіту – це різні варіанти та можливості, надані людині, щоб реалізувати себе, до чого, однак, ніхто нікого примусити не може.

«Право - это возможность что-то сделать, вы можете этим воспользоваться, можете не воспользоваться»(мати учня),

«И право на образование означает возможность, которые дают государства человеку проявить себя...»(викладач, Київ)

«Право на образование, прежде всего, следует воспринимать как шанс дать человеку раскрыться, воспользоваться этим правом и самому дальше построить свою жизнь...»(студент, Київ)⁶⁰

- Міркування про складну діалектику між можливістю скористатися благом – правом на освіту - і наступним конфліктом з середовищем, в якому треба буде реалізувати свою освіту, означали, що право забезпечується, але нема чіткої орієнтації учнів та студентів на те, а що далі, де я можу знайти роботу із своєю спеціальністю ?

«Так, вот тут, и диалектика очень сложная. Индивидуальное право притязания, как возможность и то благо социальное, которые ты получаешь в качестве образования, в какой мере оно нужно обществу, люди должны понимать рынок, конъюнктуру, кому нужны с этим образованием?»(викладач, Київ).

«Мне кажется всё-таки, вот, на начальных этапах нашего образования не хватает некой такой коррекции, то есть, человека, который бы направлял, определял возможности учеников, скажем так, и направлял их в какое-то определённое русло...»(викладач, Київ)

- Вчителі та викладачі звернули увагу на те, що гарантоване Конституцією України право на освіту не означає для певної категорії учнів та студентів обов'язку вчитися, що призводить до проблем у школі та студентській групі.

«Я вважаю, що або треба відмінити цей пункт в Конституції, що загальна середня освіта є обов'язковою, загальнообов'язковою, або шукати механізми впливу...»(вчитель, Київ).

«Ну, я могу сказать, что, конечно же, право на образование в нашей школе есть, но судя по нашей школе, то здесь, более сводное, я бы сказала, право. То есть, дети, многие дети, 70 процентов всё дозволено. То есть, они знают, что они пришли сюда для того, чтобы учиться, но как такового, можно сказать, пламенного желания у них на это нет. То есть, право есть, а они знают о своих правах очень хорошо, и попробуй только нарушь это право, они тебе об этом скажут. Но желания как такового, наверное, это в младших школах больше. Старшая школа, они знают о своих правах, но они не придерживаются...»(вчитель, Київ).

- Виявлено, що обізнаність про права в середовищі освітян та споживачів освітніх послуг вища, коли йдеться про соціальні гарантії та пільги; знайомство з іншими правами характеризується учасниками ФГД як *«хотілося б вірити, що ми знаємо про свої права» (вчитель, Київ)*. Студенти виявились більш

⁶⁰ Тут і далі мова учасників ФГД подається курсивом в оригіналі із збереженням лексики та стилістики.

ERA – ЄВРОПЕЙСЬКА ДОСЛІДНИЦЬКА АСОЦІАЦІЯ

обізнаними з нормативними документами, які регулюють освіту в Україні, а також з власними правами та правами викладачів.

- Озвучувалась також думка, що обізнаність про права не забезпечує можливості їх захисту, тому що система налаштована проти людини та її прав.

«Знаем мы свои права, не знали мы свои права в любом случае мы. - бесправные..»(вчитель, Київ).

- Забезпечення права на безоплатну освіти хвилювало здебільшого батьків учнів, які стикаються з необхідністю платити за додаткові послуги та робити благодійні внески в школі. Виявилось, що батьки вже й не очікують від держави забезпечення безоплатної якісної освіти. Фінансове забезпечення школи давно вже покладено на плечі батьків. Батьки вважають за необхідне ввести стандарт безкоштовної освіти. В такому випадку додаткові послуги набудуть офіційного статусу, а безкоштовні освітні послуги отримують чітке визначення.

«Ну еще раз говорю, обеспечить бесплатное образование - это значит обеспечить крышу над головой и бесплатного учителя. Но за все остальное, называется: "Вы хотите разницу - платите за разницу..."» (батько учениці)

« Надо честно говорить, что бесплатного образования у нас не существует ,просто уровень оплаты разный...»(мати учениці)

«Треба виробити стандарт, інакше, талановита дитина, батьки якої не можуть сплатити за додаткові послуги, не зможе отримати свій шанс в житті ? Так не може бути...»(Мати учня)

«В мене батьки як золоті рибки. Я їм кажу: «Нам це треба, і вони роблять...» (вчитель, Київ)

- Школа разом з усім українським суспільством увійшла в епоху ринкових відносин. Тому батьки учнів, студенти і вчителі сприймають ринкові відносини в школі і необхідність платити як частину конкурентного середовища, коли купуєш кращий товар за більш високі ціни.

«Мы пытаемся найти учителя, учитель пытается зарекомендовать себя, чтобы у него было право выбора учеников. Соответственно, директор пытается подобрать таких учителей, чтобы к ним, опять-таки, шли, чтобы поток денег какой-то был. И эта "финансовая" заинтересованность, она делает свои плюсы, и естественно, свои минусы добавляет. Свои плюсы в том, что все-таки где-то появляются какие-то школы, какие-то учителя, какие-то директора, которые дорожат и пытаются строить эти школы, пытаются подбирать учителей, пытаются строить какое-то образование...»(батько учениці)

- Розмірковуючи про право на отримання якісної освіти в Україні, респонденти висловлювали впевненість, що переповненість класів, завантаженість вчителів в школах, брак відповідних кадрів, застарілість шкільних програм, викладання у вузах теоретичних дисциплін, які відстають від сучасних знань, відсутність практичного спрямування навчання, формальність практики – все це згубно впливає на якість освіти. Таким чином, роки, витрачені на освіту у школі і тим більше у ВНЗ, іноді виглядають як загублений час.

«Качество образования, к сожалению, в Конституции про качество нет. Государство обеспечило количество посадочных мест. Если ты хочешь учить ребенка, найдется школа, найдется преподаватель. То, что в классе может быть 40-45 учеников, это не для кого, по-моему, не новость...»(батько учнів)

«Я вот спрашиваю сына, как у вас проходит химия или физика ? Они не сделали не одного опыта на уроках, вот это к вопросу качества...»(мати учня, Київ)

«В нашей школе это постоянная проблема, каких-то учителей постоянно не хватает...»(мати учня)

ERA – ЄВРОПЕЙСЬКА ДОСЛІДНИЦЬКА АСОЦІАЦІЯ

«Преподает и биологию, и географию один учитель, а у нас история, право, информатика один преподаватель может такое вести...» (мати учениці)

«Вот Университет культуры – большой такой университет. Там все профессора, Поплавский всех профессорами сделал, а при этом один аккомпаниатор на весь институт...»(викладач, Київ.)

«Качество образования для меня - это, например, если есть возможность потом, как бы, использовать эти знания...»(студентка, Київ)

«У нас есть, но она мнимая практика. Приносишь только справку с печатью, что мы ее проходили, пишем отчет какой-то выдуманный и все...»(студентка, Київ)

« Нет практики как таковой... Мне самому приходилось на выставки по автоматизации ходить, смотреть, общаться с компаниями, которые этим занимаются. Уже потом студентам рассказывать, показывать на пальцах, как это все происходит...»(викладач, Київ)

- Право на належні умови праці та навчання здебільшого сприймаються як такі, які держава не може або не хоче забезпечити ні за яких умов. Студенти і викладачі розповідали про зимовий холод і погане освітлення в класах і аудиторіях, незабезпеченість медичним обслуговуванням та спортивними майданчиками для занять спортом, жахливі умови у гуртожитках, відсутність сучасного обладнання та застарілість бібліотечних та лабораторних фондів. Школа виходить з цього становища за допомогою батьків, спонсорів та використовуючи особисті зв'язки в управліннях освіти, які іноді фінансують обладнання. Вузи вирішують свої проблеми самі.

«Учебников нет, материальной базы нет, оборудования у нас нового нет, мы выпускаем специалистов, мы не можем им показать даже новое оборудование...»(викладач, Київ)

«Нам удалось, пользуясь знакомством в управлении освіти, получить смартдошки, но у других их нет...»(вчитель, Київ)

«И не часто, а своими силами. И тебя никто не спрашивает, тебе просто говорят, вот, надо сделать окна, вот, надо поменять свет, вот, надо поменять дверь, никто не спрашивает, откуда и что берется...»(вчителька, Київ)

- Для освітян проблема перевантаженості, зловживання їхнім вільним часом та ентузіазмом, виконання безлічі робіт, які не входять ні до колективного договору, ні до особистих контрактів є однією з гострих. Під час ФГД згадувалось безоплатна робота у святкові та вихідні дні, екскурсії, конкурси (вчителі), неоплачувана робота у приймальних комісіях (викладачі вузів), виконання безоплатної лікувальної роботи в лікарнях (медичний університет), підготовка студентів до творчих конкурсів (творчі вузи) тощо.

«А есть права, который конкретно нарушаются прям в школе. Да? За наднормову роботу. Є ж договір колективний в кожній школі. Там приписано за наднормову роботу надаються відгули або, там, якое, за те ж перше вересня яке було в суботу. Кому заплатили по тому окладу ?Никому... Причем профсоюзы давали разъяснение, что двойной оклад должен быть за первое сентября »(вчителька, Київ)

«Если ты классный руководитель, то работаешь круглосуточно... Родители могут тебе и в десять позвонить, потому что он только пришел с работы...»(вчителька, Київ)

«А регулярное митье окон в классе ? Да мы делаем все, разве только туалеты не моем...» (вчителька , Київ)

«Основні свої уроки я відпрацювала, далі я залишаюся на ГПД. До трьох годин ми з дітьми гуляємо, потім одна частина йде на гуртки, а інша, ми закріплюємо матеріал, тому що першокласники, вони зараз не оцінюються по новій програмі. І знову потім ідемо на свіже повітря, с половини шостої до половини сьомої. Десь так годинку ми знову на свіжому повітрі, вже батьки потім забирають. До сьомої години я залишаюся у школі. А починаю о 8.30...»(вчителька, Київ)

ERA – ЄВРОПЕЙСЬКА ДОСЛІДНИЦЬКА АСОЦІАЦІЯ

«Например, у нас есть один нюанс. Должны оплачивать педагогическую и лечебную работу. И вот с лечебной работой, которую мы обязаны вести в обязательном порядке на определенных клинических базах, интересно...Эта лечебная работа может и не оплачиваться...»(викладач, Київ)

- Особлива тема – перевантаженість вчителів та викладачів підготовкою документації, яка продукується в Міністерстві освіти та науки і іноді є лише ширмою та бюрократичною вимогою, яка не впливає на якість знань.

«У нас администрация, приходя на урок, смотрит, если ты не дай бог с методичкой, нет, ты должен от руки написать. Как-то взяли и поставили в пример нашего молодого учителя, который написал план урока. Пишет: "организационный момент, я кажу учням (...)". Ось такий приклад, дивіться, як молодий спеціаліст...»(вчителька, Київ)

«Я голова метод об'єднання вчителів, так, вчителів іноземних мов, і німецької мови, і англійської мови. За это никто ничего не доплачивает. Но у меня столько обязанностей, вот, такая папка, которая должна всё. И не от руки написать, только напечатать на компьютере. Никто не спрашивает, есть у тебя компьютер, нет, но у тебя должно быть всё чётко по плану, документация там, поверьте, очень много...»(вчителька, Київ)

«Бумаги, бумаги. Положения, положения, инструкции. Положения. Нет посадочной инструкции - кошмар. На общежитие вообще ноль денег. Ну, как же так можно прийти в общежитие, увидеть битую крышку и начинать, что у вас тут вообще позор, конец и так далее. То есть, в Министерстве создана масса структур, которые дают, дают, но не помогают...»(викладач, Київ)

«В марте прошлого года издали приказ 384 о том, чтобы все вузы делали одинаковые документы. Значит, каждый вуз должен был на приёмную комиссию на размере А3 бумаги, только А3, через принтер пропускать прием. А где такие принтеры? Извините. У нас ни у кого не было принтера А3. Потом они начали менять что-то. А этот документ должен быть только А5, а этот А4 форматом. И так далее и так далее. И нам пришлось, уже будучи готовыми к приёмной комиссии, все документы выкинуть в мусор, переделывать и сделать по новой...»(адміністрація вузу, Київ)

- Забезпечення якості освіти та якості наукових розробок, які виконуються в межах університетів, викликають у аудиторії скепсис і іронію: навантаження на викладача, і особливо із введенням Болонської системи, не дає змоги реально займатись наукою. Крім того, сама Болонська система веде до профанації навчання.

«Это у нас какая там наука, хорошо если кому-то это удастся, а потом проформа сплошная...» (викладач, Київ)

«Если откровенно, сколько я посмотрел людей, 30 лет в университет Шевченка работаю. Процентом 10 из 10, один-два человека из 10, реально, действительно могут совмещать науку и преподавание» (викладач, Київ)

«Химическая база у нас, более-менее, нормальная. Может показать и технологический процесс и работу. Нам не хватает в основном финансирования научных исследований» (викладач, Київ)

«Болонская система не ложится адекватно на те часы, на те наши возможности, которые нам грузятся. И оплачиваемые, естественно. Она выходит за рамки. Поэтому она получит профанацию, по крайней мере, она профанируется...»(викладач, Київ)

- Проблема порушення прав освітян в приватних школах та студентів в приватних вузах також є гострою: недоплата за надурочну роботу в приватних школах, оплата тільки за учбові часи, а все інше – безоплатно; у вузах немає медичного обслуговування студентів, спортивних майданчиків, іноді не платиться стипендія тощо.

ERA – ЄВРОПЕЙСЬКА ДОСЛІДНИЦЬКА АСОЦІАЦІЯ

«В этом плане, в частной школе, еще хуже. Да. Потому, что если выпадает на субботу, никто не говорит. Потому, что свои часы, у тебя, по сути, нет часов ты их не записываешь в бухгалтерию. Карантин ты тоже - у тебя просто отпуск. Просто не оплачивается. Каникулы у нас не оплачиваются...»(вчитель, Київ)

«Да, у нас тоже подымается вопрос, почему вы приходите сюда давать только уроки. Но на самом деле оплачиваются только уроки. Встречи иностранцев, проведение конференций с ними, перевод, все это само собой разумеется. То есть, оплата даже не обсуждается. ...»(вчитель, Київ).

«Скажем так, тебе начислили твои часы и до свидания, а то, что их по факту может быть в три раза больше, то это никого не волнует» (викладач, Київ)

- Соціальні гарантії, які надає держава вчителям та викладачам, пов'язані з можливістю отримати житло, гуртожиток, кредити або знижки на покупку житла, є лише паперовою декларацією.

«Я, кстати, по своему опыту это знаю, я в прошлом году победила в городе, в конкурсе «учитель года», и мне вручили сертификат на бесплатное оздоровление, я до сих пор не могу его использовать...» (вчителька, Київ)

- Студенти та батьки учнів більш активні у захисті своїх прав та прав своїх дітей-учнів, хоча здебільшого йдеться про заміну викладача (іноді дуже вимогливого) або боротьбу за оцінки.

«Ну, пришлось написать заявление от всей группы, вот, уже понимаю, что есть такая возможность. Нам поставили другого преподавателя, нормально сдали...»(студент, Київ)

- Респонденти усвідомлюють, що проблема – не в законах, а в державі, яка ці закони ухвалює і потім не виконує, посиляючись на фінансові труднощі, економічні негаразди тощо.

«Если мы обращаемся, ну, к куратору, это, как бы, высшие органы, да, над нами, то она ничего не может сделать. Она говорит, что я ничего не могу сделать. Ну, к кому нам дальше идти ? К ректору ? Только с государством бороться...»(студентка, Київ)

«Надо начинать с Министерства. Вот все-таки, Закон про вищу освіту, там он есть, там есть нам доплаты, есть там за выслугу лет, есть возможность получить жилье, всё это там есть, но оно же не работает... (Викладач, Київ)

2. Кількісний етап дослідження

Загальноосвітні школи

- У ході дослідження було опитано 354 вчителя; серед них 116 – представники сільських шкіл; 72 з загальної кількості опитаних займають також адміністративні посади; (директор школи, завуч, заступник директора).
- Вибірка будувалася за наступним принципом: перший етап - розподіл завдання по всіх областях в пропорції, рівній розподілу населення України у цих галузях. Другий етап - випадковий відбір населених пунктів зі списку сільських районів або міст всередині області. Далі випадковим чином із загального списку відбиралися райони проведення опитування. Далі з певним кроком відпрацьовувався список контактів шкіл району. В одній сільській школі проводилося одне інтерв'ю. У міських школах допускалося проведення не більше двох інтерв'ю в одній школі.
- Опитування проводилося в квітні-травні 2013 року як методом особистих і телефонних інтерв'ю.
- До опитування було залучено 30 спеціально навчених інтерв'юерів, які мають великий досвід проведення опитувань.
- Найбільш високий рівень RR серед сільських вчителів - не менше 90%. Серед міських вчителів нижче - у середньому 80%. Найбільше число відмов було серед вчителів та керівництва київських шкіл, співробітники яких аргументували свою відмову посиланням на розпорядження міського управління

ERA – ЄВРОПЕЙСЬКА ДОСЛІДНИЦЬКА АСОЦІАЦІЯ

освіти про участь вчителів в опитуваннях тільки з дозволу цієї організації. У той же час всі спроби отримати такий дозвіл через тяганину чиновників не мали успіху. Інтерв'ю вдалося провести і без цього дозволу.

Таблиця 1. Розподіл інтерв'ю в розрізі областей

АР Крим 18	Львівська область 34
Місто Київ 33	Миколаївська область 9
Київська область 13	Одеська область 16
Вінницька область 12	Полтавська область 14
Волинська область 4	Рівненська область 7
Дніпропетровська область 25	Сумська область 9
Донецька область 35	Тернопільська область 4
Житомирська область 11	Харківська область 21
Закарпатська область 4	Херсонська область 7
Запорізька область 14	Хмельницька область 7
Івано-Франківська область 11	Черкаська область 7
Кіровоградська область 6	Чернівецька область 7
Луганська область 19	Чернігівська область 7

- Опитування батьків учнів проводилося он-лайн. Загальна кількість опитаних – 110 осіб.
- Вибірки батьки учнів: регіональна розбивка: Київ - 30, Схід - 20, Південь - 20, Захід – 30; розбивка на типи населених пунктів: селище - 30, обласний центр - 30, решта - інші міста. Батьки школярів від молодших до старших класів.

Вищі навчальні заклади

- У ході дослідження було опитано 152 викладачів і представників адміністрації ВНЗ в усіх регіонах України.
- Відбір вузів проводився у два етапи. Перший етап: розподіл вибірки в пропорції населення областей. Після цього в кожній області з певним кроком відпрацьовувався список контактів вузів. Інтерв'ю проводилися як особисто, так і по телефону. РР опитування склав приблизно 70%.

Таблиця 2. Розподіл інтерв'ю у розрізі областей

Крим 7	Львівська 20
Місто Київ та область 20	Миколаївська 4
Вінницька 5	Одеська 7
Дніпропетровська 11	Полтавська 6
Донецька 15	Рівненська 3
Житомирська 2	Сумська 3
Закарпатська 2	Тернопільська 0
Запорізька 5	Харківська 9
Івано-Франківська 5	Херсонська 3
Кіровоградська 5	Хмельницька 3
Луганська 8	Черкаська 3
	Чернівецька 4
	Чернігівська 2

Опитування студентів проводилося на основі постійно діючої access-панелі Opinion. Основу панелі становлять респонденти рекрутовані оффлайн.

- Для участі в опитуванні респонденти запрошувалися відповідно до заданих квот. А саме: регіон та тип населеного пункту, в якому вони проживають. Вибірка задавалась в трикратному розмірі, з урахуванням

ERA – ЄВРОПЕЙСЬКА ДОСЛІДНИЦЬКА АСОЦІАЦІЯ

відсотка відгуку та penetрації цільової аудиторії. Конкретний панеліст потрапляє до вибірки і відповідно запрошується в опитування за принципами випадковості.

Вибірки студенти ВНЗ: обласні центри, регіональна розбивка: Київ - 30, Схід - 20, Південь - 20, Захід - 30. Внутрішня квота за спеціалізацією - 50/50 технічні та гуманітарні спеціальності, студенти різних курсів. Загальна кількість опитаних студентів – 103 особи.